

СИЦІЯ

О. В. КАЛІНІЧЕНКО, Л. М. МАСОЛ

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

6

УДК 73/76(075.3)
ББК 85.103я721
К17

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 07.02.2014 р. № 123)*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Наукову експертизу здійснював Інститут мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
Експерт — *І. О. Ходак, науковий співробітник відділу образотворчого
мистецтва, кандидат мистецтвознавства*

Психолого-педагогічну експертизу здійснював
Інститут проблем виховання НАПН України
Експерт — *С. В. Коновець, старший науковий співробітник лабораторії
морального та етичного виховання, доктор педагогічних наук*

Відповідальні за підготовку підручника до видання:
*О. В. Лотоцька, головний спеціаліст департаменту загальної середньої
та дошкільної освіти МОН України*
*О. Ф. Золочевська, методист вищої категорії відділу науково-методичного
забезпечення змісту освіти основної і старшої школи Інституту інноваційних
технологій і змісту освіти МОН України*

Ілюстрації та методичні малюнки художників
О. В. Калініченко, В. В. Калініченко

Калініченко О. В.

К17 Образотворче мистецтво : підруч. для 6 кл. загально-
освіт. навч. закл. / О. В. Калініченко, Л. М. Масол. — Харків :
СИЦІЯ, 2014. — 224 с. : іл.
ISBN 978-966-2542-64-6.

**УДК 73/76(075.3)
ББК 85.103я721**

ISBN 978-966-2542-64-6

© О. В. Калініченко, Л. М. Масол, 2014
© Видавництво «СИЦІЯ», 2014
© О. В. Калініченко, В. В. Калініченко,
художнє оформлення, 2014.

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

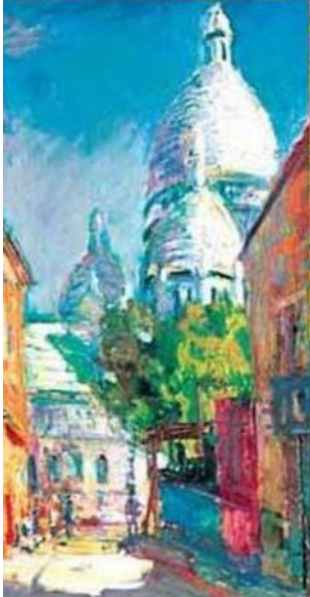
Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Дорогі друзі!

Протягом цього навчального року ви продовжите вивчення образотворчого мистецтва, зокрема його основних жанрів. Це допоможе вам краще розуміти художні твори митців і створювати власні композиції в різних жанрах.

Бажаємо вам успіхів у пізнанні мистецтва й радості від творчості.

У добру путь!

З повагою — автори

ВСТУП

Жанри образотворчого мистецтва зародилися давно. Упродовж історичного розвитку мистецтва вони видозмінювалися, набували нових ознак.

Жанри розрізняють за змістом зображуваного.

У художніх творах *аніمالістичного* жанру головними персонажами є тварини.

Якщо художник зображує природу — це *пейзаж*, а предмети — *натюрморт*.

Якщо дійовою особою картини чи скульптури стає людина, йдеться про *портрет*.

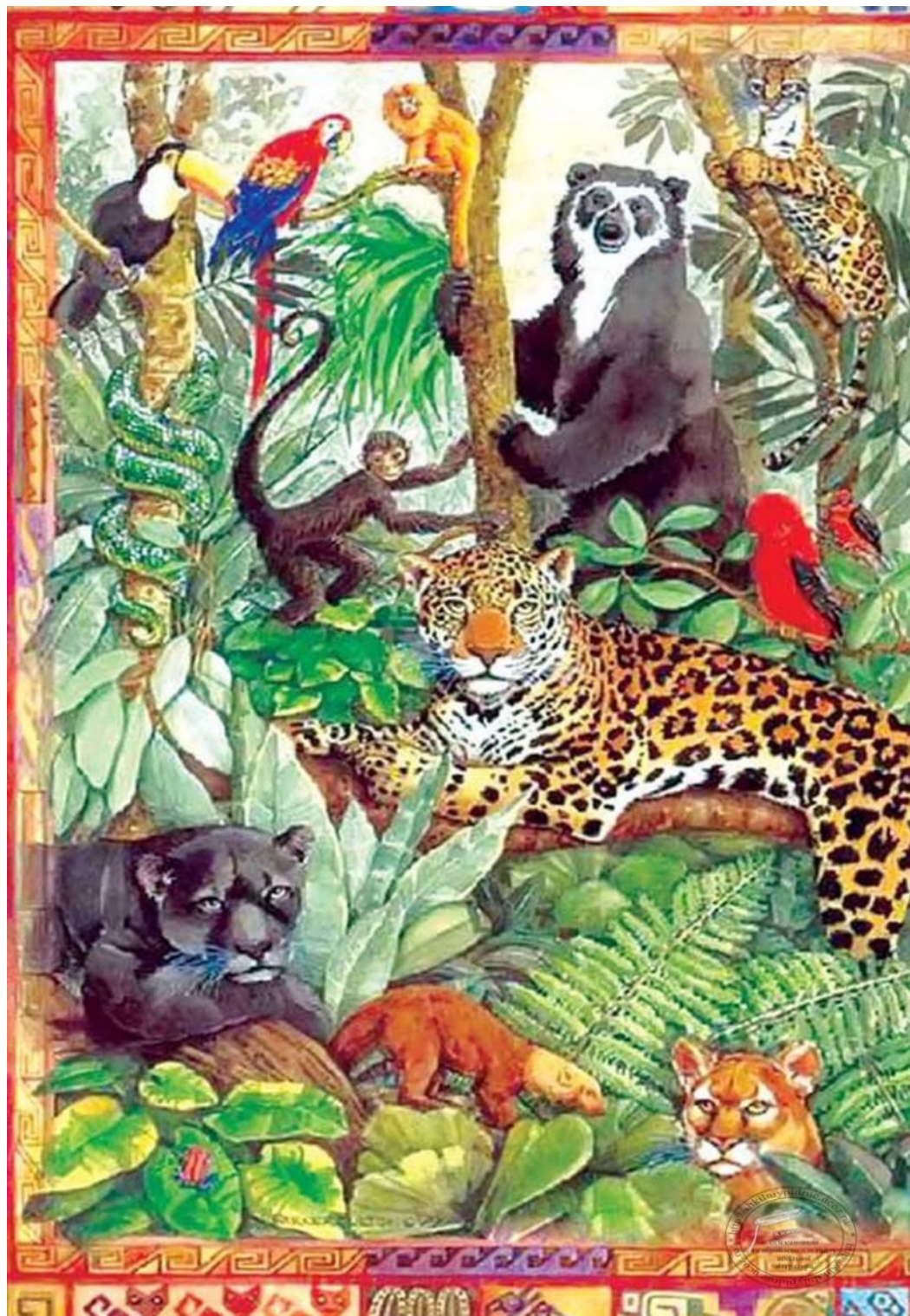
В *історичному* і *батальному* жанрах відображаються події суспільного життя, а в *побутовому* — повсякдення людини.

Внутрішній вигляд приміщення є основним для жанру *інтер'єру*.

Найдрібніші ознаки основних жанрів допомагають виділити їх різновиди. Залежно від кількості зображених осіб портрет може бути одинарним чи груповим. У пейзажах трапляються сільські й міські, гірські та морські краєвиди. Композиція натюрморту може складатися з предметів побуту, фруктів, квітів тощо.

Іноді в одному творі поєднуються ознаки різних жанрів. Картина битви кораблів на морі поєднує у собі батальний жанр і морський пейзаж. Інтер'єр нерідко слугує тлом для побутової сцени. Проте завжди щось одне є основним — саме це визначає жанр художнього твору.

Розділ I. Анімалістичний жанр

Тема 1. Зародження аніمالістичного жанру

Перші кроки до зародження мистецтва були зроблені прадавньою людиною. Первісні зображення зберегли сцени життя наших предків. У наскельних рельєфах і малюнках відображено одухотворені сили природи, культ тварин.

Прадавні художники малювали тварин гострим каменем, вуглем, природними барвниками з вохри, соку рослин. Ці зображення і нині вражають точністю передання форм і забарвлення звірів, особливостей їхніх рухів.

Рельєфи виконували на опуклих поверхнях печер, скель, що нагадували обриси тварин. Об'ємні фігурки ліпили з глини, вирізали з кістки, висікали з каменю.

Отже, саме зображення світу тварин дає уявлення про первісне мистецтво. Тоді й зародився *аніمالістичний* жанр образотворчого мистецтва, пов'язаний із створенням образів тварин у живописі, скульптурі та графіці.

Художника, який працює в цьому жанрі, називають *аніمالістом*.

Аніمالістичний жанр — зображення тварин в образотворчому мистецтві.

- Погляньте, як виразно первісні художники зобразили тварин.

Наскельні малюнки в печері Альтамрі (Іспанія) ▲ і Шовё (Франція) ▼

◀ Рельєф тварини в печері
Ле-Рок-де-Серс (Франція)

Наскельний малюнок
у печері Ляско (Франція) ▼

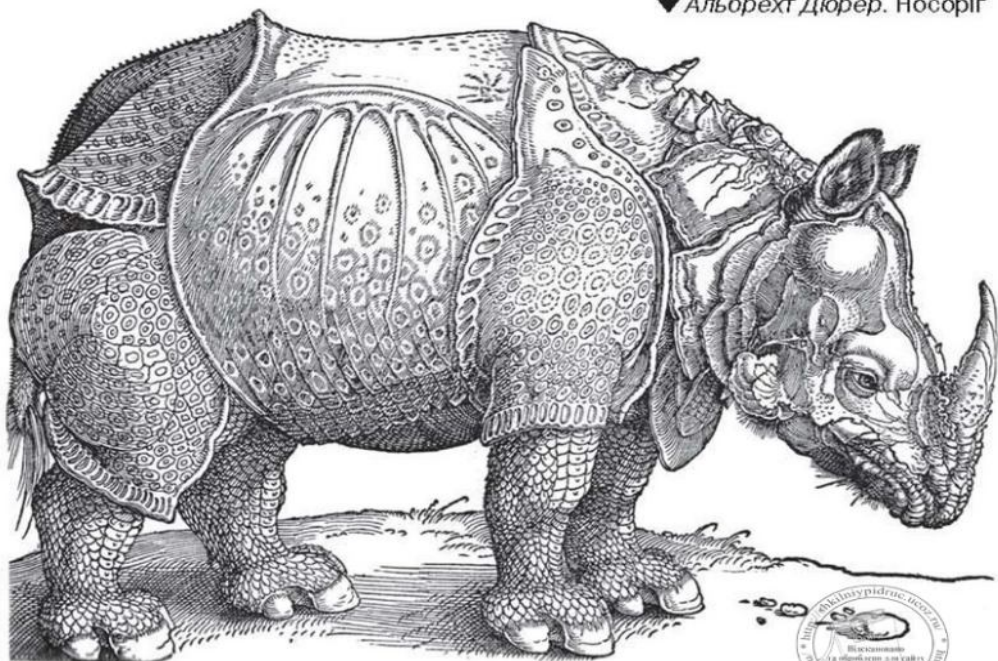
▲ Артур Брагінський. Голова коня

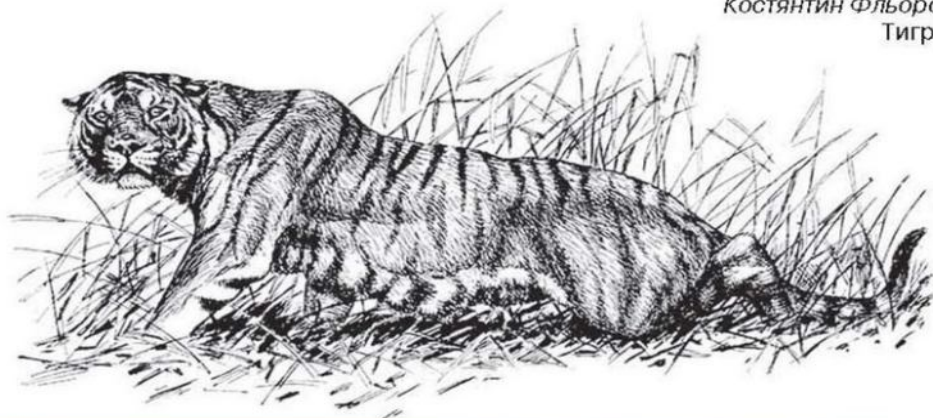
● Роздивіться художні твори, порівняйте зображення тварин у графіці, живописі та скульптурі. Проаналізуйте, як митці відобразили характерні пози тварин.

▼ Фігурка кабана

▼ Альбрехт Дюрер. Носоріг

Секрети художніх матеріалів і технік. Вугіль. Сангіна. Крейда

Вугіль — матеріал для малювання у вигляді тонких стержнів, отриманих способом обпалювання гілочок липи, верби чи інших порід дерев, або виготовлених зі спресованого вугільного порошку з додаванням рослинного клею. Вугіль вирізняється пластичністю лінії, оксамитовістю штриха, м'якістю тональних ефектів.

Сангіна — матеріал для малювання у вигляді паличок без оправи від червоного до темно-коричневого кольорів. Сангіна буває натуральна (мінеральна) та штучна (із глинистих речовин та окисів заліза). Вона м'яка і добре розтушовується. Під час роботи сангіну можна змочувати, що дає змогу урізноманітнити плями, товщину і щільність штрихів.

Крейда — матеріал для малювання у вигляді білих стержнів без оправи. У загальному значенні крейда — це передусім осадова гірська порода, до складу якої входять кальцитові залишки морських водоростей і дрібні частинки черепашок. Матеріал широко використовується у графіці для створення контрасту з вуглем, малюють крейдою по тонованому паперу.

- Погляньте, як можна намалювати різних тварин.

Практичне завдання (групова робота)

Уявіть себе прадавніми художниками та намалюйте тварин (матеріали на вибір: вугіль, сангіна, крейда; різнофактурний папір).

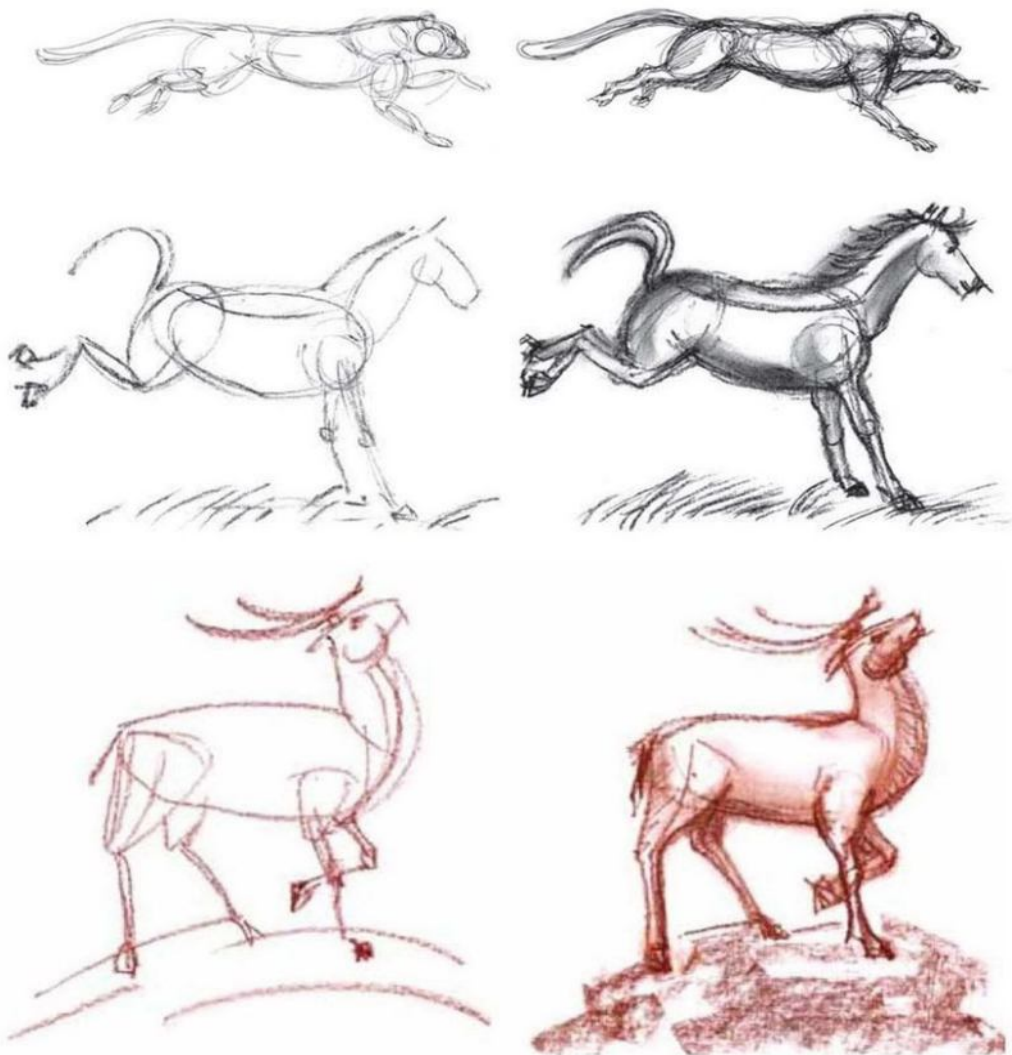
Поради

Об'єднайтесь у групи «первісних художників» відповідно до назви «племені»: Білої скелі, Червоної гори, Жовтої печери тощо. Виконуйте малюнки на папері однакового кольору і фактури.

Спочатку окресліть основну форму тварини, поступово її деталізуйте. Звертайте увагу на будову та пропорції тіла. За допомогою світлотіні підкресліть особливості форми й передайте об'єм. Склейте готові роботи у спільні композиції, оцініть їх і визначте найцікавіші.

Послідовність зображення тварин

Запитання і завдання

1. Як зародився анімалістичний жанр?
2. Назвіть матеріали, які використовували первісні художники.

Самостійна робота для допитливих

1. Знайдіть зразки первісного мистецтва, зокрема наскельних малюнків.
2. Спостерігайте за домашніми тваринами, замальовуйте їх.

Тема 2. Форма і пластика тварин

Зображення тварин у вигляді круглої скульптури і рельєфу популярні впродовж багатьох століть. Скульптурні фігурки тварин радують око в парках, на вулицях міст. Їх виготовляють з довговічних матеріалів — каменю, металу, рідше дерева. До скульптури малих форм (дрібної пластики) належать невеликі статуєтки з фарфору, фаянсу, металу, кістки, скла, пластмаси тощо. Ми милуємося ними в музеях, на виставках, удома.

Рельєфні зображення тварин можуть бути окремою скульптурою або частиною архітектурної чи декоративної композиції.

До сьогодні збереглися чудові зразки рельєфів так званого «звіриного стилю», у яких надзвичайно точно й виразно передано форму та пластику тварин.

◀ *Юрій Бобін. Природа Карелії*

▼ *Матті Хаупт. Косуля*

● Роздивіться рельєфні зображення тварин, які прикрашають фасади архітектурних споруд. Знайдіть на ілюстраціях зразки барельєфу і горельєфу. Порівняйте фактуру скульптур.

▲ Фрагмент колони собору Монреале (о. Сицилія, Італія)

▲ Фрагмент Стіни дев'яти драконів у парку Бейхай (м. Пекін, Китай)

▲ Фрагмент декору Будинку з химерами (м. Київ, Україна)

▲ Фрагмент базиліки Сант-Амброджо (м. Мілан, Італія)

Рельєф — скульптурне зображення на площині.

Шедеври жанру. Скіфська пектораль

У мистецтві скіфів рельєфи «звіриного стилю» були поширені як золоті прикраси: масивні пекторалі, маленькі фігурки кабанів, левів, оленів, коней, які використовувалися для прикрашання одягу, головних уборів і кінської зброї.

Пектораль — нагрудна прикраса царя, воїна. Найвідомішою вважається скіфська пектораль, знайдена Б. Мозолевським під час розкопок кургану Товста Могила (Дніпропетровська обл.), у 1971 р. Ця знахідка визнана ЮНЕСКО «одним з найвизначніших археологічних відкриттів людства ХХ століття».

Золота пектораль вражає як своїми розмірами — 30,6 см у діаметрі, так і вагою — 1150 г. Однак навіть не це є найважливішим. Скіфська пектораль — це передусім унікальний зразок стародавнього ювелірного мистецтва.

Виріб складається із трьох ярусів: на нижньому зображені тварини, а на верхньому — люди в побутових сценах. Ці яруси об'єднує орнаментальна квіткова композиція.

Сьогодні скіфська пектораль є гордістю колекції Музею історичних коштовностей України, розташованого на території Національного історико-культурного заповідника «Кієво-Печерська лавра».

▼ Фрагмент скіфської пекторалі з кургану Товста Могила

▲ Скіфська пектораль

◀ Прикраси скіфів ▶

- Визначте, які із зображених тварин реалістичні, а які — фантастичні.

▲ Вадим Іщенко. Звір

▲ Олег Зон. Грифон

▲ Юрій Бобін. Лосина сім'я

Практичне завдання (колективна робота)

Створіть рельєф реальної чи фантастичної тварини для декоративного оформлення павільйону зоопарку, цирку, парку атракціонів або будівлі природничого музею (пластилін).

Поради

Продумайте образ тварини. Намітьте її обрис на підготовленій пластиліновій основі. Поступово уточнюйте форму, виявляючи її пластичність. Узгоджуйте розміри частин зображення між собою. Щоб «оживити» тварину, застосуйте фактуру.

Готові рельєфи поєднайте в спільну композицію.

● Роздивіться рельєфи тварин. Які художні засоби використано, щоб надати зображенням фантастичного вигляду? Поміркуйте, у чому виявляється особливість поєднання звірів і птахів у цій композиції.

▲ Рельєф на стіні зоопарку

Запитання і завдання

1. Чим вирізняються твори мистецтва «звіриного стилю»?
2. Назвіть приклади застосування рельєфу в архітектурі.

Самостійна робота для допитливих

1. Поцікавтеся, чи є рельєфи на будівлях вашого міста чи села.
2. Придумайте казку про домашню тваринку та виліпіть її у формі рельєфу.

Тема 3. Образи тварин у мистецтві

Художники малюють тварин з природи, тобто безпосередньо спостерігаючи за ними у природі чи в зоопарку, а також по пам'яті або за уявою.

В ілюстраціях до книг про природу головним завданням анімаліста є точність, реалістичність у зображенні тварини, її вдачі та звичок, середовища проживання. У художньому зображенні основна увага приділяється образній характеристиці тварини, декоративній виразності її силуету та кольору.

В ілюстраціях до дитячих книжок художники часто застосовують стилізацію, надаючи анімалістичним образам фантастичних або людських рис.

У декоративно-прикладному мистецтві зображення звірів і птахів, як правило, стилізовані. Ними прикрашають тарелі, глечики, килими, рушники, одяг.

▲ Степан Каракашян.
Декоративна таріль

◀ Утагава Кунійосі. Яструб.

- Знайдіть стилізоване зображення тварин.

▲ Бодо Майєр. Ведмеді

▼ Юлія Гетьман. Ящірки

▼ Ріхард Фрізе. Дві антилопи

Стилізація — узагальнення зображуваних фігур і предметів, спрощення їхніх форм.

● Порівняйте зображення котів на картинах. У чому полягає відмінність між ними? Обґрунтуйте відповідь.

▲ Валентина Матвієнко. Котик

▲ Дрема Толле Перрі. Кішка

Портрет митця. Марія Примаченко

Марія Оксентіївна Примаченко (Приймаченко) (1909–1997) — українська художниця, яка належить до когорти найкращих митців-примітивістів світу. Займалася живописом, вишивкою, керамікою, ілюстраціями до дитячих друкованих видань.

Народилася в с. Болотня, що на Київщині. У дитинстві перехворіла на поліомієліт. У 1936 р. закінчила Школу народних майстрів у Києві. За рік малюнки М. Примаченко вразили відвідувачів Першої міжнародної виставки в Парижі, де художниця отримала золоту медаль. Пабло Пікассо називав її твори «прекрасними роботами геніальної жінки». Марк Шагал настільки захопився творчістю мисткині, що почав писати дивних істот, дуже схожих на примаченківських звірів.

Природа і фольклор рідного краю вплинули на всі роботи художниці: тут дивовижно переплітаються реальне і фантастичне, триває одвічне протистояння добра і зла. У композиціях М. Примаченко знаходять своє втілення образи неймовірних квітів, кущів, дерев, фантастичних звірів і птахів. Авторські назви й підписи до картин — наче передмова до дивовижних історій, які народжуються в уяві глядача.

Художниця нагороджена Державною премією ім. Т. Шевченка (1966 р.) за цикл робіт «Людям на радість».

Значення творчості Марії Примаченко, зокрема її «звіриної серії», полягає в тому, що в ній поєднуються витoki найдавнішої української культури і сучасність. Твори художниці представлені в багатьох музеях світу. На її честь названо одну з малих планет.

Марія Примаченко. Дикий бик і ворон — це тварини-друзі ▼

Марія Примаченко. Сонячний птах ▼

▼ Марія Примаченко. Дика овечка

- Роздивіться зображення птахів у декоративно-прикладному мистецтві. Зверніть увагу на особливості стилізації.

▲ *Надія Білик.*
Плесканець із птахом

▲ *Ольга Пільюгіна.*
Килим «Пісенний край»

▲ *Наталія Статива-Жарко.* Ваза «Павич»

Секрети художніх матеріалів і технік. Гуаш

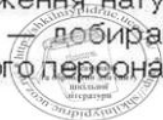
Гуаш — непрозора матова водорозчинна щільна фарба з домішками білил. Гуашшю можна малювати не тільки на папері, а й на ґрунтованому полотні, картоні, фанері, тканині. Цю фарбу зручно використовувати, оскільки вона добре змішується, дає змогу вносити виправлення, перекривати темні тони світлими. Однак треба враховувати, що під час висихання гуаш дещо висвітлюється через наявність у ній білил, а при нанесенні товстим шаром — осипається.

Практичне завдання

Намалюйте ілюстрацію до літературного твору, головним персонажем якого є тварина. Зобразіть її реалістично або стилізовано в русі (*гуаш*).

Поради

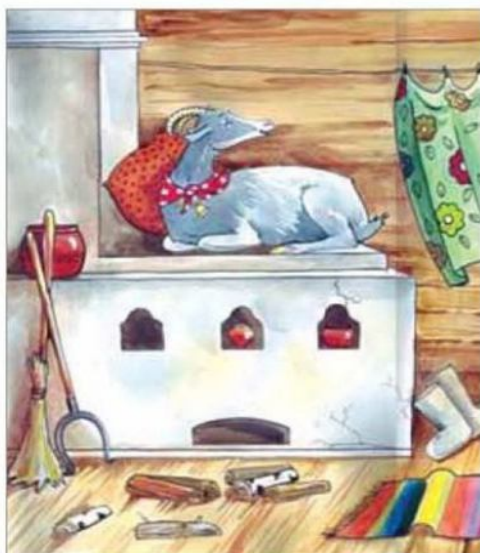
Оберіть літературний персонаж і спосіб створення його образу — реалістичного чи стилізованого. Перш ніж малювати фарбами, намітьте композицію олівцем. Добирайте кольори та відтінки, що відповідають забарвленню тварини, якщо її зображення натуралістичне. Якщо створюваний образ стилізований — добирайте кольори, що найвиразніше передадуть риси казкового персонажа.

● Визначте та порівняйте реалістичний і стилізований образи тварини. Якого з казкових персонажів зображено у русі?

Ілюстрації до казки «Коза-дереза»
Миколи Баликіна та
Єлизавети Парфиненко

Запитання і завдання

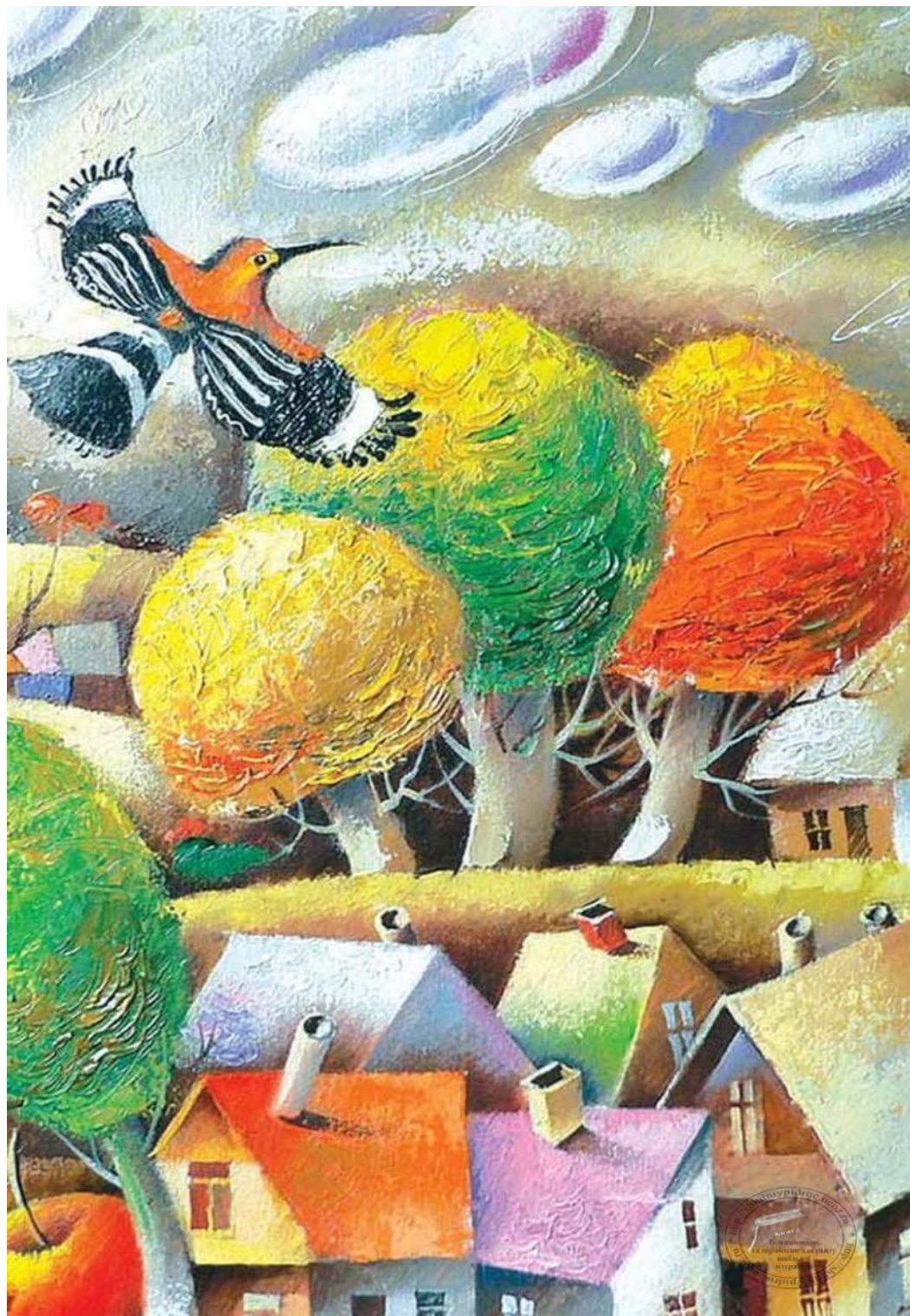
1. Які різновиди зображень існують в анімалістичному жанрі?
2. Що є важливим у створенні художнього образу тварини?
3. Поясніть, чому художники наділяють тварин людськими рисами в літературі для дітей.

Самостійна робота для допитливих

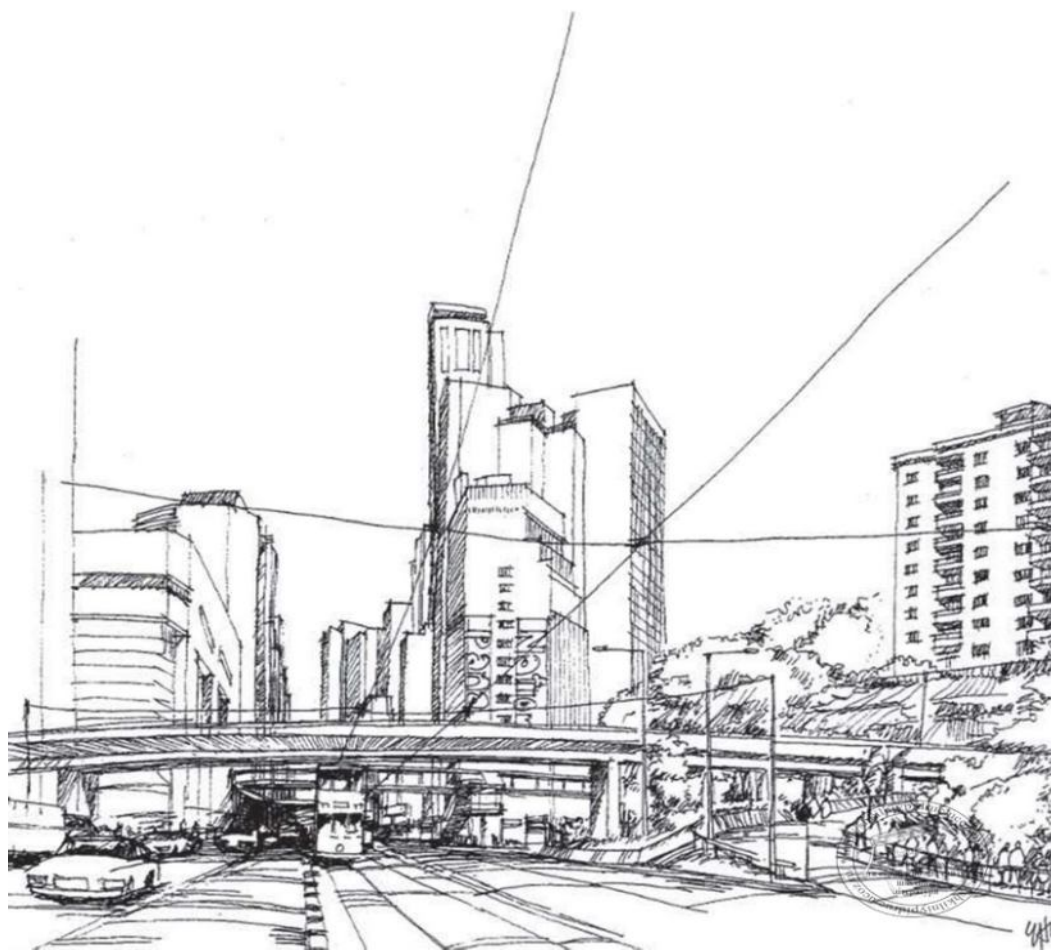
1. Спостерігайте за домашніми тваринами, за можливості відвідайте найближчий зоопарк, щоб подивитися на диких тварин.
2. Виконайте замальовки птаха з натури та створіть його стилізоване зображення. Порівняйте їх.

Тематична виставка

Організуйте в класі (у школі) виставку малюнків «З життя тварин».

Розділ II. Пейзаж

Тема 4. Широкі простори

Пейзаж — один з найпопулярніших жанрів живопису, основним об'єктом зображення якого є природа. У пейзажі відтворюється реальна або уявна місцевість: гори, ліси, моря, а також міста, села, архітектурні споруди.

Художники застосовують *повітряну перспективу*, щоб передати простір у живописі. Її сутність полягає у зображенні віддалених предметів і фігур менш чіткими, яскравими і насиченими внаслідок споглядання їх крізь товщу повітряного середовища, яке надає кольорам холодних відтінків.

● Проаналізуйте, як на картинах із наближенням до горизонту втрачається чіткість і контрастність зображення, а кольори набувають холодних відтінків.

Пейзаж — жанр образотворчого мистецтва; художній твір, в якому зображається природа або певна місцевість.

▼ *Анрі Жан-Гійом Мартін. Зелена долина*

● Порівняйте кольори та чіткість зображення на передньому, середньому і дальньому планах. Проаналізуйте кольорову гаму картин.

▲ Сергій Шишко. Осінь. Голосієво

Кольорова гама — гармонійне поєднання відтінків певного кольору.

Микола Глуценко. Ріка в Карпатах ▲

Олексій Шовкуненко. Осінь ▼

Повітряна перспектива — видимі в просторі зміни чіткості й кольору предметів, віддалених від спостерігача; спосіб зображення простору в образотворчому мистецтві.

Портрет митця. Микола Глуценко

Микола Петрович Глуценко (1901–1977) — відомий український художник, який працював у жанрах пейзажу, портрету, натюрморту. Народився в м. Новомосковську Катеринославської губернії (нині Дніпропетровська обл.). У 1918 р. закінчив комерційне училище в м. Юзівці (нині Донецьк). Згодом навчався в Берлінській вищій школі образотворчих мистецтв. Після закінчення навчання переїхав до Парижа, де потрапив під вплив французьких художників К. Моне, Е. Дега, А. Матісса та інших.

Улюбленим жанром художника був пейзаж. Чарівна краса рідної землі — постійне і потужне джерело його натхнення. Картини майстра представлені в багатьох українських і закордонних музеях, приватних колекціях. Відповідно до заповіту М. Глуценка 1250 його робіт було передано Міністерству культури України. Художник є лауреатом Державної премії імені Т. Г. Шевченка.

▼ *Микола Глуценко. Березневий ранок*

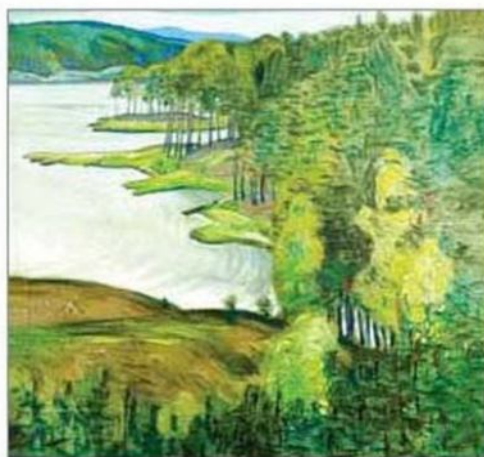

Одна з поширених й улюблених тем пейзажистів — літо. Кольорова гама таких картин складається з різноманітних відтінків зеленого. В освітлених сонцем місцях зелений колір теплий, жовтуватий, а в затінених — холодніший, голубуватий. На передньому плані зелень яскрава, насичена, а вдалині стає тьмяною та набуває холодних відтінків.

● Порівняйте відтінки зеленого кольору в освітлених сонцем і затінених місцях.

▲ Валентин Коротков. Берези

▲ Микола Реріх. Пунка Хар'ю

Клод Моне. ►
Пейзажу Пор-Вілле

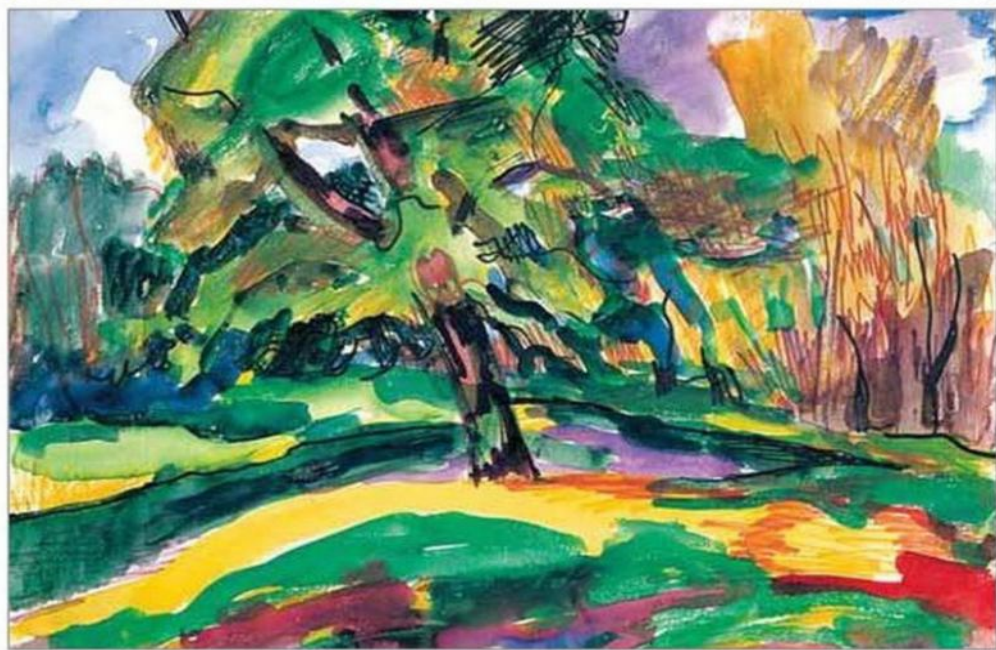

● Порівняйте відтінки зеленого кольору на картинах.

◀ Ісаак Левітан.
Літо

Микола Глущенко.
Пейзаж з деревом ▶

Практичне завдання

Намалюйте літній пейзаж. Орієнтовні теми: «Зелені простори», «Квітуче поле», «Літній ранок у лісі» (кольорові олівці, фломастери).

Поради

Намітьте лінію горизонту. Розмістіть дерева, кущі на передньому, середньому, дальньому планах. Використайте теплі та холодні відтінки зеленого кольору в освітленій сонцем і затіненій природі. Передайте повітряну перспективу. Готові роботи оцініть колективно.

Приклади утворення різних відтінків зеленого кольору

Олівці

Фломастери

Запитання і завдання

1. Що зображають у пейзажі?
2. Що таке *повітряна перспектива*?
3. Поясніть, як у пейзажі змінюються відтінки зеленого кольору залежно від сонячного освітлення.

Самостійна робота для допитливих

1. Поцікавтеся, які природні краєвиди переважають у вашій місцевості. Чи знаєте ви картини з пейзажами рідного краю?
2. У вільний час створіть палітру найрізноманітніших відтінків зеленого кольору — від теплих до холодних, від світлих до темних.

Тема 5. Гірський краєвид

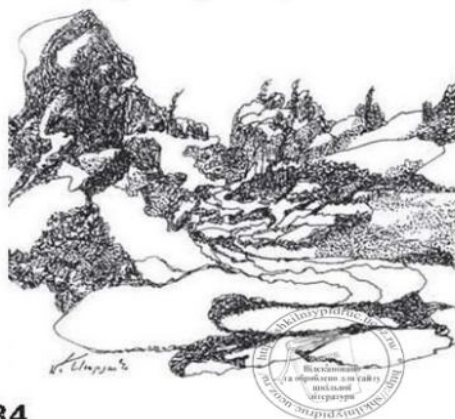
Серед різновидів пейзажу поширений гірський краєвид, у якому зображаються кам'янисті скелі, гори, укриті лісовими хащами, снігами та льодовиками.

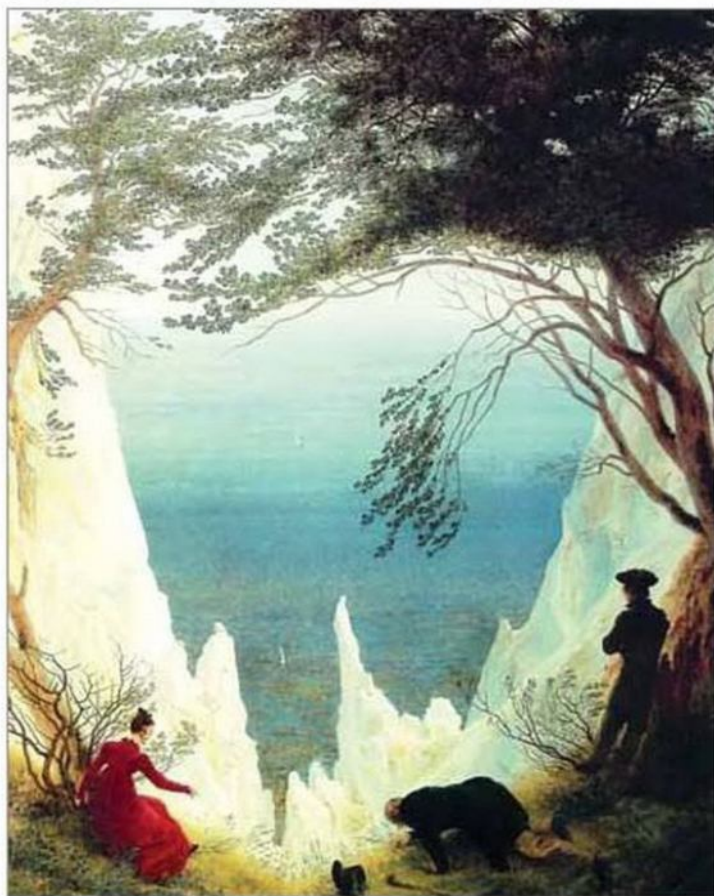
У гірських краєвидах художники приділяють значну увагу композиції твору. Адже в такому пейзажі необхідно гармонійно розмістити різні за формою, кольором і тоном природні об'єкти.

Дерева, рослини, камені на передньому плані картини деталізовані та зберігають чіткість форм, яскравість і насиченість кольорів. Вони загороджують віддалені, менш деталізовані об'єкти, що допомагає передати глибину простору.

На гірському пейзажі часто можна побачити море, долини із садами, полями, ріками і селами. Однак композицію картини будують таким чином, що головними в ній є саме гори.

▼ *Мартірос Сар'ян*. Гірський пейзаж

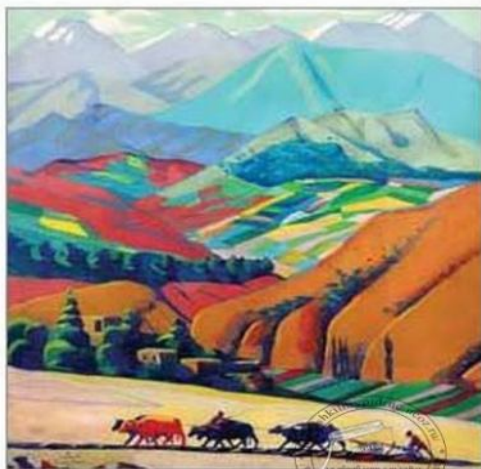

◀ Каспар Давид Фридрих.
Крейдові гори
на острові Рюген

Мартірос Сар'ян.
Гори ▼

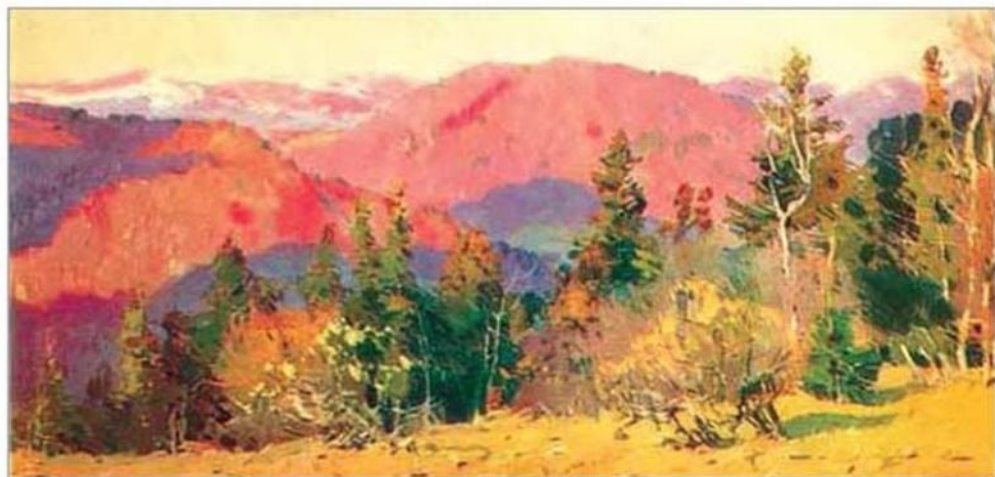
Зазвичай митці зображають гори, розташовані вдалині, а трапляється, що саме з висоти гір ми роздивляємося далечинь. ● Який краєвид розкривається з висоти крейдових гір?

Композиція — побудова художнього твору, зумовлена його змістом і призначенням; взаємне гармонійне розташування частин твору; самостійний художній твір.

Колорит — гармонійне співвідношення і поєднання кольорів у картині.

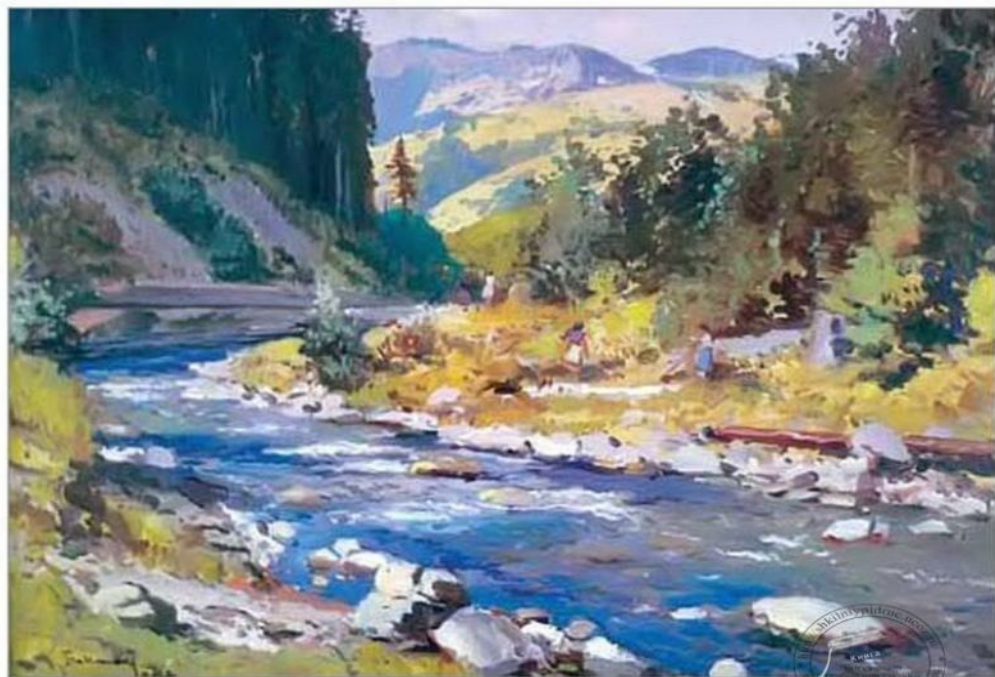
● Роздивіться пейзажі. Схарактеризуйте колорит картин.

▲ Антон Кашшай. Рання весна

▼ Йосип Бокшай. Шауль

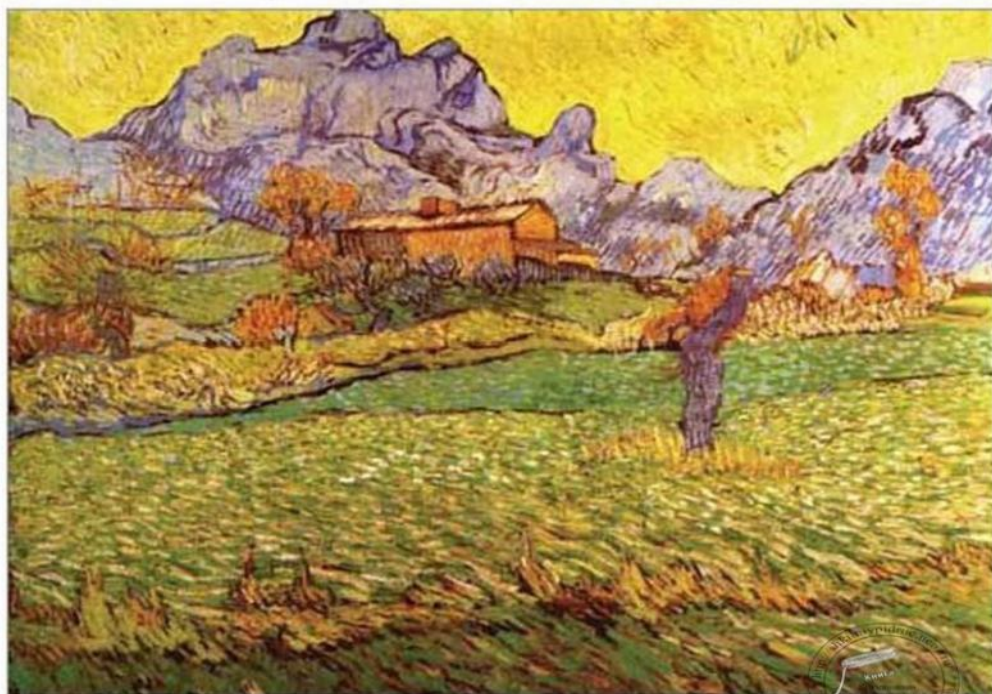

▲ Кадзусіка Хокусай. Червона Фудзі

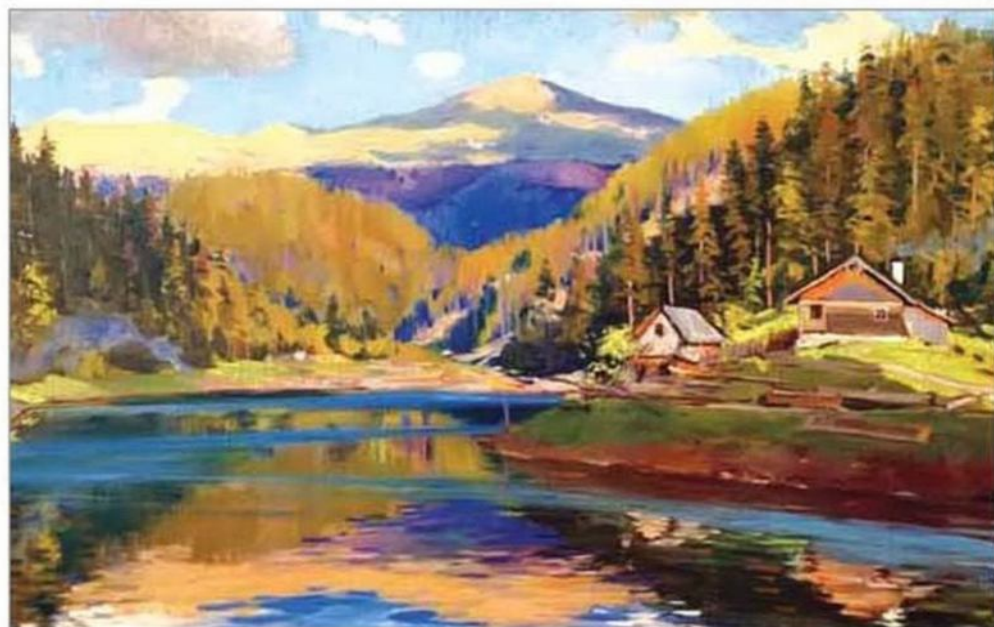
Вінсент ван Гог.

Лука в горах Ле-Мас-де-Сен-Поль ▼

● Проаналізуйте композицію картини. Які засоби використав художник, щоб передати далечінь? Які основні кольори утворюють колорит пейзажу?

▼ *Золтан Шолтес. Гірська річка*

Секрети художніх матеріалів і технік. Пастель

Пастель — сухі, м'які кольорові олівці без оправы, спресовані з розтертих у порошок пігментів; твір мистецтва, виконаний у цій техніці. Пастельними олівцями малюють на шорсткому папері, картоні, ґрунтованому полотні, замші, пергаменті. Готовий малюнок закріплюють рідким фіксатором.

Практичне завдання

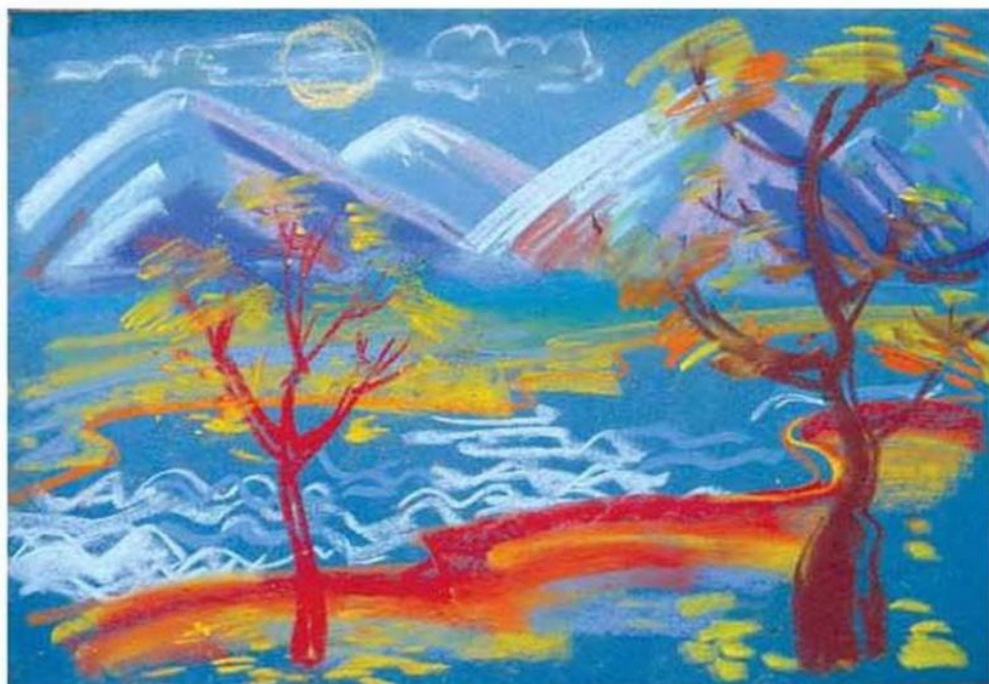
Намалюйте гірський пейзаж «Засніжені гори» або «Золота осінь у Карпатах» (пастель).

Поради

Розпочинаючи роботу над композицією, виконайте кілька пошукових ескізів та оберіть вертикальний або горизонтальний формат. Продумайте розміщення природних об'єктів на передньому, середньому, дальньому планах. Відповідно до задуму доберіть колорит пейзажу.

Послідовність зображення гірського пейзажу

Запитання і завдання

1. Яка роль композиції в художньому творі?
2. Як передати плановість у картині?
3. Поясніть, що таке *колорит*.

Самостійна робота для допитливих

1. Знайдіть репродукції графічних пейзажів і поміркуйте, як передається простір у графіці.
2. Спробуйте виконати у графіці той самий гірський пейзаж, який раніше був зображений у кольорі. Проаналізуйте, як змінюється враження від краєвиду, створеного у графіці й живописі.

Тема 6. Морська далечінь

У всі часи море приваблювало художників мінливістю своєї стихії. Воно зачаровує спокійною урочистістю у штиль, вражає силою хвиль у бурю. Кольори моря, переважно сині й зелені, мають безліч різноманітних відтінків, адже у воді відображаються небо, сонце, скелі, проглядаються пісок, каміння, водорості.

Морський пейзаж називають *мариною*, що в перекладі з італійської означає «морська». У марині також зображаються кораблі, човни, змагання з вітрильного спорту, прибережна місцевість. Однак головним «персонажем» марини завжди залишається море.

Художники, які зображають морську стихію, називаються *мариністами*.

Маріна — різновид пейзажу, в якому зображається море; художній твір.

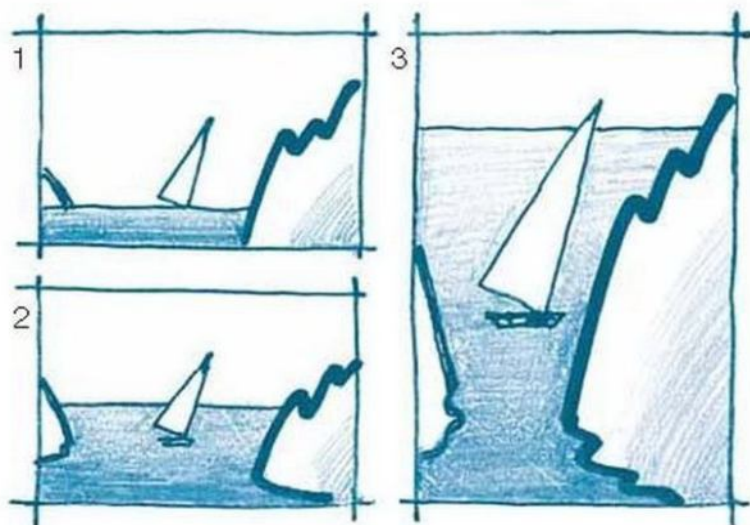
▼ *Іван Айвазовський. Море. Коктебель*

У морських краєвидах зазвичай чітко простежується лінія горизонту. Залежно від точки зору горизонт може бути низький, середній або високий. Удалині берег моря здається нечітким, а на передньому плані хвилі й каміння художники прописують детально.

● Визначте види горизонту на схематичних малюнках і картині.

Байрон Пікерінг.
Марина ▼

Шедеври жанру. Іван Айвазовський. «Серед хвиль»

Марину «Серед хвиль» поціновувачі мистецтва вважають найвизначнішим твором видатного художника Івана Айвазовського. Як і більшість робіт мариніста, ця картина написана за уявою. На величезному полотні зображено вузьку смужку грозового неба з низькими хмарами, весь інший простір заповнили хвилі бурхливого моря. Промінь сонця прорвався крізь хмари і ніби тоне в морській безодні. Композиційним стрижнем твору є центральна хвиля з білосніжною піною на гребені, на яку падає сонячне світло.

Вражає реалістичне зображення бурхливого моря, гармонійне поєднання сріблясто-сірих, сірувато-синіх, синьо-зелених відтінків. Шар фарби настільки тонкий, що в деяких місцях проступає білий колір ґрунту полотна. На картині чудово передано красу розбурханого моря. Художник ретельно вимальовує вигини та ритм хвиль, легке мереживо піни.

Іван Айвазовський.
Серед хвиль ▼

Зазвичай колорит марини холодний, проте, залежно від сонячного освітлення, туману чи дощу, — він може бути іншим. Яскравого сонячного дня колорит краєвиду може бути контрастним. Коли заходить сонце, пейзаж забарвлюється в теплі кольори. Дощ або ранковий туман надають марині ніжних відтінків.

● Роздивіться картини на сюжети морських краєвидів. Порівняйте їх колорит.

▲ *Михайло Демцю.*
Іспанський цикл

▲ *Микола Глуценко.*
Вітрильники

Михайло Демцю. ►
Іспанський вечір

▲ *Володимир Троїцький.* Корабель

Нюанс — незначний відтінок кольору.

Секрети художніх матеріалів і технік. Акварель

▲ *Сергій Темерев. Вітрило*

Акварель — фарби, які розводять водою; живопис цими фарбами.

Акварельні фарби були відомі ще в Стародавньому Єгипті, Китаї та в античному світі. Акварель — одна з найскладніших технік малювання.

Залежно від ступеня вологості паперу виділяють такі акварельні техніки, як «по-мокрому» й «по-сухому». Цікаві ефекти дає робота на частково зволоженому папері, а також поєднання кількох прийомів. Акварель «по-мокрому» виконується на заздалегідь змоченому водою аркуші: фарба може наноситися «мокрим по мокрому» і «сухим по мокрому». Цей спосіб дає змогу отримати легкі, прозорі кольорові відтінки й м'які переходи, тому широко застосовується в пейзажі.

Різновидом акварелі «по-мокрому» є техніка *a la Prima* — живопис, написаний швидко, за один сеанс, що дозволяє зберегти свіжість і насиченість барв. Такою технікою найкраще виконувати начерки, ескізи, пейзажні етюди.

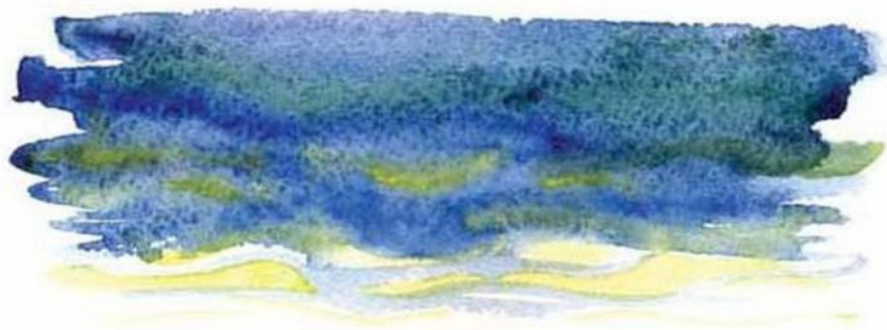
Практичне завдання

Намалюйте морський пейзаж у нюансному (тьмяному, спокійному) або контрастному (яскравому, напруженому) колориті (*акварель*).

Поради

Відповідно до задуму розмістіть на аркуші лінію горизонту. За допомогою різних технік акварелі передайте ритм, прозорість морських хвиль. Створіть колорит, який відобразить настрій краєвиду.

Приклади зображення хвиль аквареллю

◀ Степан Бородулін.
Скелі на морському березі

Запитання і завдання

1. Які сюжети художники зображують у марині?
2. Поясніть, у чому полягає відмінність між контрастом і нюансом у живописі.

Самостійна робота для допитливих

1. Дізнайтеся про походження назв морів: Чорного, Білого, Червоного тощо.
2. Створіть композицію-колаж «Море» з різних матеріалів.

Художній проект «Морські подорожі навколо світу». Дізнайтеся про морські подорожі відомих мореплавців, зробіть замальовки марин на цю тему.

Тема 7. Міста і села в пейзажі

У міських і сільських пейзажах художники розкривають особливості забудови, зображають вулиці, площі, сквери.

Картини, створені митцями багато століть тому, дають нам можливість побачити архітектуру старовинних міст і сіл, ознайомлюють з епізодами життя їхніх мешканців.

Різновидом міського пейзажу є *архітектурний пейзаж* — картина, малюнок або гравюра із зображенням реальної або уявної архітектури в навколишньому середовищі.

У міському *індустріальному пейзажі* головним є зображення промислових споруд — заводів, фабрик тощо.

Щоб зобразити на картині будівлі та інші об'ємні об'єкти, розташовані у просторі, художники застосовують лінійну перспективу.

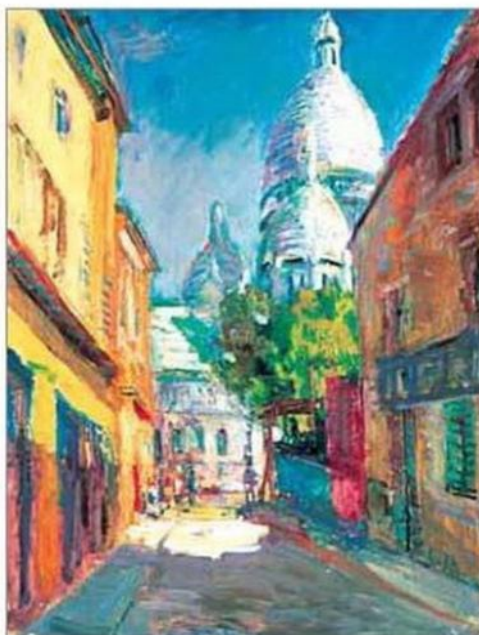
◀ *Дмитро Даніш. Міський пейзаж*

▼ *Тарас Шевченко. Комора в Потоках*

● Роздивіться міські й сільські пейзажі, порівняйте старовинну архітектуру із сучасною. Проаналізуйте, як у картинах застосовано лінійну та повітряну перспективу.

Лінійна перспектива — зображення предметів на площині відповідно до зорового сприйняття їх у просторі; побудова такого зображення за допомогою ліній, що сходяться на горизонті в одній точці.

▲ *Поліна Рибакова.*
Сербія. Петроварадін

Григорій Іващенко.
Крижані заводи ▼

▲ *Микола Глущенко.*
Монмартр. Сакре-Кер

Це цікаво. Ведуги Каналетто

Різновид архітектурного пейзажу — *ведуга* — набув популярності в Італії у XVIII ст.

Високим мистецтвом зробив ведугу відомий італійський художник Каналетто (Джованні Антоніо Каналь), який зображав панорами Венеції з численними каналами. Картини художника вирізняються документальною точністю рисунка, довершеністю перспективної побудови. Твори приваблюють світловими та повітряними ефектами, оригінальністю композиційних рішень. Побутові епізоди, події міського життя надають пейзажу правдивості. Художник застосовує в картинах *стафаж* — невеликі зображення людей і тварин, що допомагають уявити реальні розміри споруд.

▲ Каналетто.

Повернення на Вознесіння Господнє

Ведуга — різновид пейзажу із документально точним зображенням певної місцевості або міста з архітектурою в навколишньому середовищі, нерідко із водоймою та застосуванням стафажу.

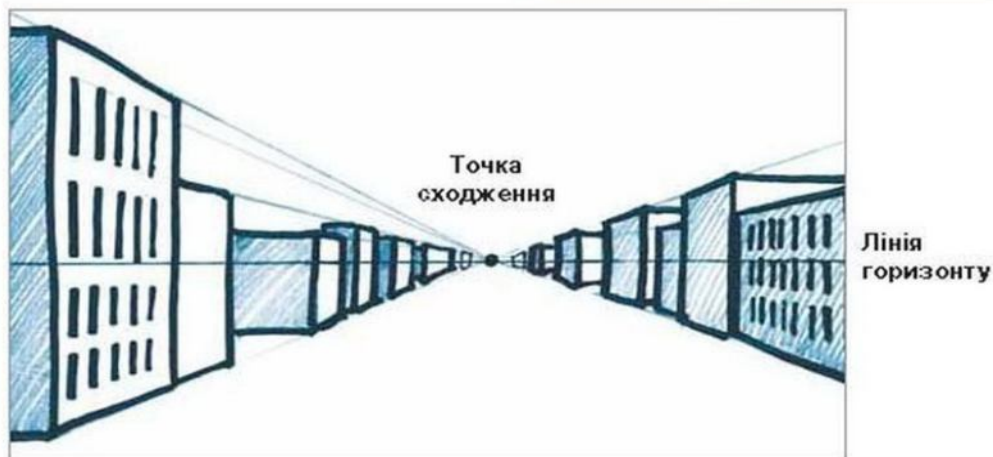
Стафаж — другорядні елементи композиції; у пейзажно-живописі — невеликі фігури людей і тварин, зображені для поживлення та прикрашання краєвиду.

● Роздивіться картину та схему побудови лінійної перспективи, що їй відповідає.

Точка сходження — уявна точка на лінії горизонту, у якій при побудові лінійної перспективи сходяться всі паралельні лінії, спрямовані вглиб простору.

▼ Каналетто. Регата на Гранд-каналі

- Опишіть зображений сільський пейзаж. Поміркуйте, до якого літературного або музичного твору він міг би стати ілюстрацією.

◀ **Юрій Бірюков.**
Краєвид села
з вітряком

Секрети художніх матеріалів і технік. Олійний живопис

Олійний живопис — живопис фарбами, у яких зв'язувальною речовиною є горіхова, лляна, соняшникова олії та лаки. Застосовується у станкових творах (живопис на полотні, дереві тощо), а також у монументальних (настінних) розписах.

Багат шаровий олійний живопис — різновид техніки живопису, що передбачає послідовне виконання картини в кілька етапів. Між цими етапами художники роблять перерви, поки фарби цілком не висохнуть. Таким чином створюється прозорість олійного живопису, що збагачує колорит картини і створює відчуття глибини простору.

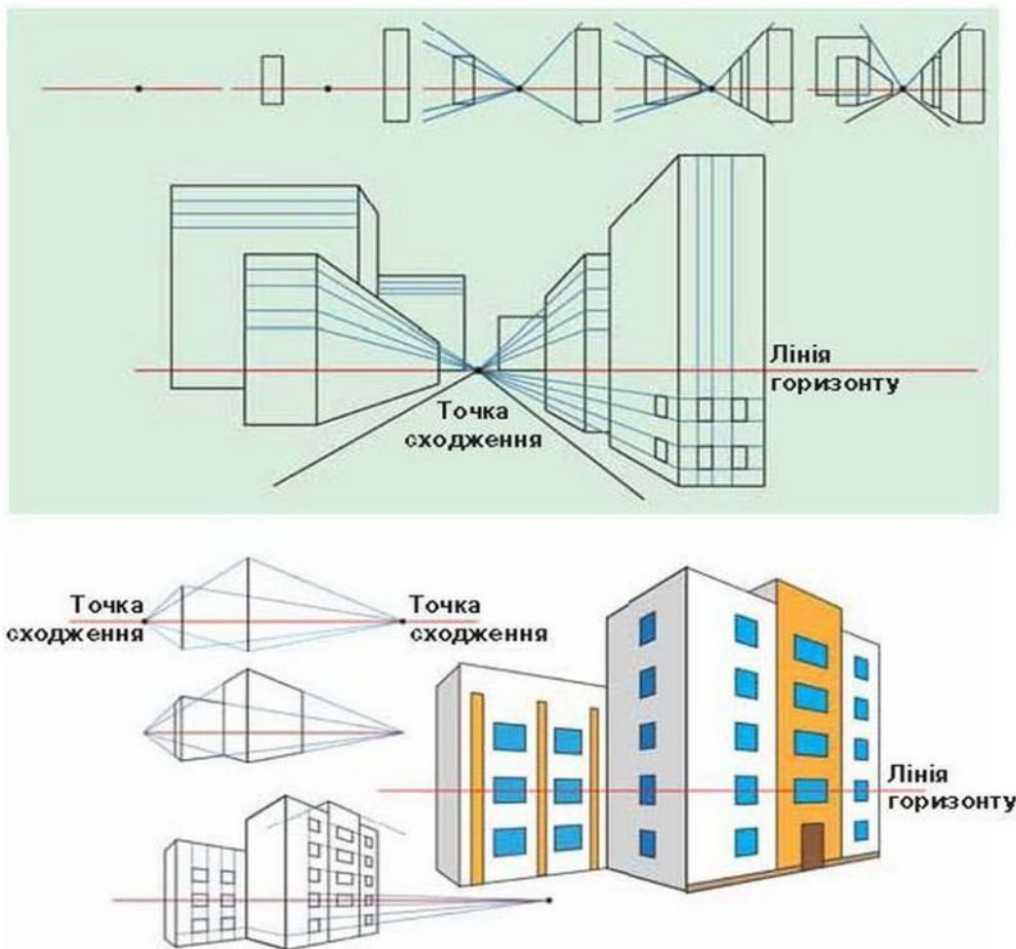
Практичне завдання

Намалюйте міський або сільський пейзаж (*гуаш*).

Поради

Придумайте образ міста чи села, який хочете зобразити. Спочатку виконайте пошукові ескізи та визначте, що буде зображено в центрі, на передньому і дальньому планах. Для того щоб передати простір, застосуйте лінійну і повітряну перспективу. Доберіть відповідний колорит.

Послідовність побудови зображення в лінійній перспективі

Запитання і завдання

1. Порівняйте сільський і міський пейзажі на конкретних прикладах.
2. Що таке *лінійна перспектива*?

Самостійна робота для допитливих

1. Дослідіть, чи є пам'ятки архітектури у вашій місцевості.
2. Виконайте замальовки архітектурних пейзажів рідного краю.

Тематична виставка

Організуйте виставку малюнків «Моє місто» чи «Моє село».

Тема 8. Фантастичний пейзаж

Коли фантазія митця сягає краєвидів майбутнього чи вигаданих світів, зірок тощо, він створює *фантастичний пейзаж*.

Для того щоб зобразити реалістичний пейзаж, художник пише його з натури, перебуваючи на відкритому повітрі (на плернері), знаходячись серед поля, у лісі, на березі моря, на міській або сільській вулиці.

Щоб створити фантастичний пейзаж, автору необхідна фантазія, адже в такому творі він зображає ніким не бачені краєвиди, дивовижні споруди, чарівні рослини, незвичайних тварин. Однак митець завжди черпає натхнення з довкілля, при цьому він звертає увагу на реальні форми, милується їхньою красою.

Чже Чхоль Парк.
Фантастичний палац ▼

Якого дивного вигляду не мав би фантастичний пейзаж, для його зображення художники застосовують ті самі, що й у реальних пейзажах, закони лінійної та повітряної перспективи, дотримуються плановості в розміщенні об'єктів.

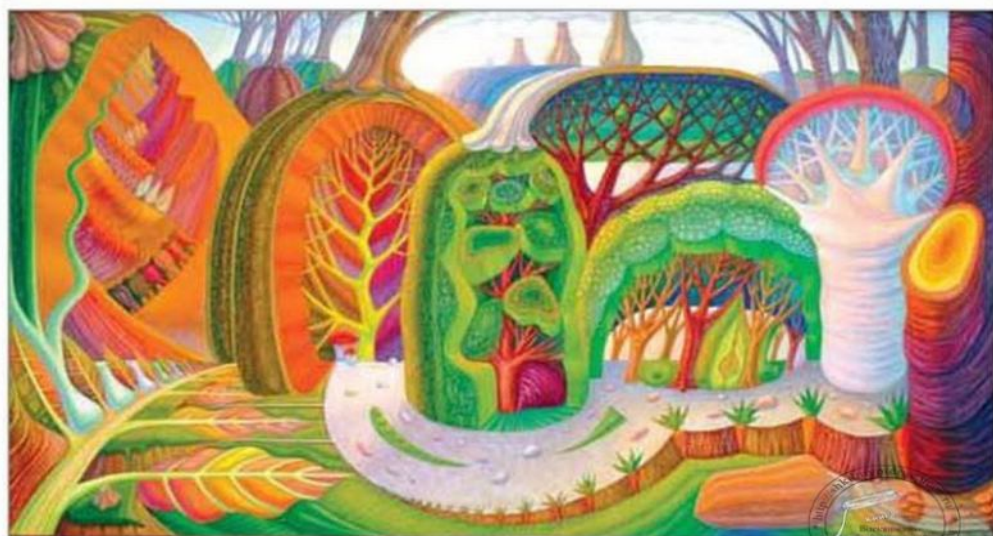
● Роздивіться фантастичну рослинність. Чи є щось спільне між земним і фантастичним світом природи? Обґрунтуйте свою думку.

▲ *Сергій Крайнів. За межею*

◀ *Чжан Шихун. Фантастичний пейзаж*

▼ *Євген Лещенко. Визріваючі кручі*

Іноді художники зображають фантастичні міста в оточенні мальовничої природи, над урвищами, у горах тощо. На таких пейзажах часто можна побачити мости.

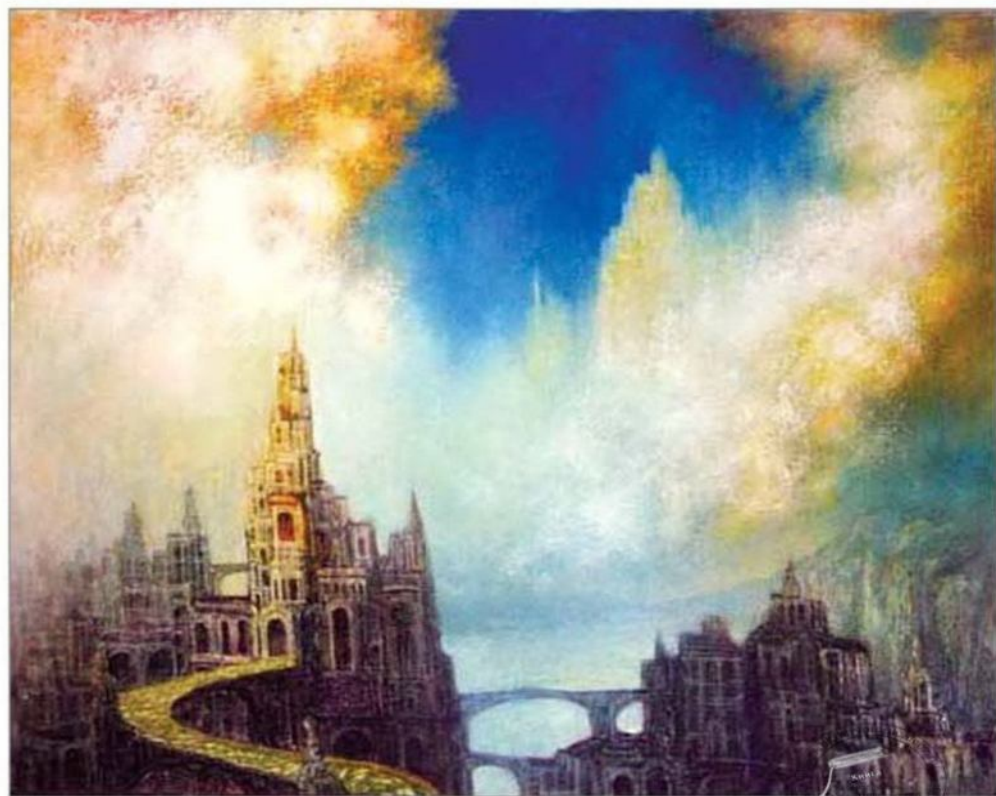
● Роздивіться на картинах форми мостів та порівняйте їх. Зверніть увагу на незвичайне природне середовище, своєрідну архітектуру.

▲ *Енді Расселл.*
Замок і струмок

Гло — дальній план картини, рельєфу, орнаменту, на якому виразно сприймається основне зображення переднього плану.

Олександр Іванов.
Фантастичний пейзаж ▼

Портрет митця. Мікалоюс Чюрльоніс

Мікалоюс Чюрльоніс (1875–1911) народився в м. Варені на півдні Литви в родині органіста. Навчався живопису в художній школі та училищі Варшави. Професію композитора опановував у Варшавському музичному інституті та в Лейпцизькій консерваторії.

Упродовж свого короткого творчого життя митець написав 400 музичних творів і понад 300 картин, серед яких неперевершені фантастичні пейзажі, графічні роботи, а також створив чимало художніх фотографій.

*Мікалоюс
Чюрльоніс.
Створення світу* ▶

● Погляньте на будинки фантастичного міста. Форми деяких з них нагадують стрункі й чіткі геометричні форми. Незвичним є і колорит дивовижного пейзажу.

Чи здивували вас фантастичні споруди і чим саме?

▲ Чхе Чхоль Парк. Спрямовані в небо

Практичне завдання (групова робота)

Створіть композицію «Фантастичне місто» (матеріали за вибором: кольоровий папір, гуаш, фломастери, маркери тощо).

Поради

Об'єднайтесь у творчі групи для створення спільної композиції на великому аркуші, окремі частини якої кожен виконає самостійно.

Заздалегідь узгодьте основні форми і кольори споруд, щоб завершена композиція була гармонійною. Визначте розміри зображуваного, щоб менші малюнки розмістити на дальньому плані (вище на аркуші), а найбільші — на передньому (внизу).

При побудові зображення будинку, вежі, мосту, природи тощо скористайтесь законами лінійної та повітряної перспективи. Використовуйте будь-які матеріали, щоб якнайкраще відтворити задум.

Приклади зображень фантастичних споруд

Запитання і завдання

1. У чому виявляється особливість фантастичного пейзажу?
2. Як художники-пейзажисти застосовують перспективу?

Самостійна робота для допитливих

1. Відшукайте з допомогою дорослих в Інтернеті фотографії красивих пейзажів нашої планети. Чому, на вашу думку, деякі з них виглядають як фантастичні?

2. Пофантазуйте, якими кольорами можна зобразити природні явища на далеких планетах, наприклад, виверження вулкана, блискавку, туман, вітер тощо.

Розділ III.

Портрет

Тема 9. Різновиди портретів

Портрет — один з найпопулярніших жанрів образотворчого мистецтва. За характером зображення в усіх видах мистецтва виділяють *парадний* портрет (офіційний, урочистий) і *камерний*, у якому розкривається характер людини. Особливе місце в парадному портреті посідає кінний портрет.

Розрізняють *станкові* портрети (картина в живописі, бюст у скульптурі, рисунок і гравюра у графіці), *монументальні* (монумент, фреска, мозаїка), а також *мініатюру*.

Портрет — жанр образотворчого мистецтва; художній твір, у якому зображається людина або група людей.

◀ Джеймс Еббот Макніл Вістлер

Донателло. Кінна статуя кондотьєра Гаттамелати ▼

● Погляньте на портрети, знайдіть серед них станкові й монументальні, парадні й камерні. Які з них належать до творів живопису, графіки, скульптури?

▲ Імператриця Феодора.
Фрагмент мозаїки в церкві
Сан-Вітале
(м. Равенна, Італія)

Альбрехт Дюрер.
Агнеса Дюрер ▼

◀ Народна
картина.
Козак
Мамай

▼ Леонардо да Вінчі. Мона Ліза (Джоконда)

У портреті людина може зображатися по плечі, по груди, по пояс, по коліна, на повний зріст.

Передусім художник намагається передати зовнішню схожість із портретованим. Водночас він створює художній образ, тобто відповідно до власного бачення зображає зовнішній вигляд людини, передає її характер, емоційний стан, внутрішній світ.

Художній образ — форма відтворення навколишнього світу, думок і почуттів митця в художньому творі.

▼ Огюст Ренуар.
Портрет акторки
Жанни Самарі

◀ Мартін Шонгауер. Жінка
у вінку з дубового листа

Дмитро Левицький.
Портрет О. І. Нелідової ▼

● Порівняйте жіночі портрети. Які настрої передають художники? Який із портретів привернув вашу увагу? Що можна розповісти про цей образ?

▲ Лука делла Роббіа.
Жіночий портрет

▲ Тарас Шевченко. Казашка Катя

Жан-Огюст-Домінік Енгр.
Жанна д'Арк на коронації
Карла VII в Реймському соборі ▶

▼ Французька мініатюра

На портреті людина може бути зображена обличчям до глядача (анфас), у профіль або у три чверті.

Це цікаво. Антоніс Ван Дейк. «Карл I у трьох ракурсах»

Розгляньте незвичайний портрет, на якому зображено короля Англії відразу в трьох положеннях.

Портрет «Карл I у трьох ракурсах» є одним з найкращих творів фламандського живописця. Потрійний портрет Карла I — поясний. На ньому король Англії зображений у профіль, у три чверті й анфас. Таке виконання у трьох ракурсах не є випадковим. Картина Ван Дейка мала послугувати скульпторові Лоренцо Берніні в якості моделі. Згодом в Римі він створив скульптуру правителя, яка також отримала схвальні відгуки за високу майстерність і неймовірну схожість із королем.

◀ Антоніс Ван Дейк.
Карл I у трьох ракурсах

Лоренцо Берніні.
Король Карл I ▼

Практичне завдання

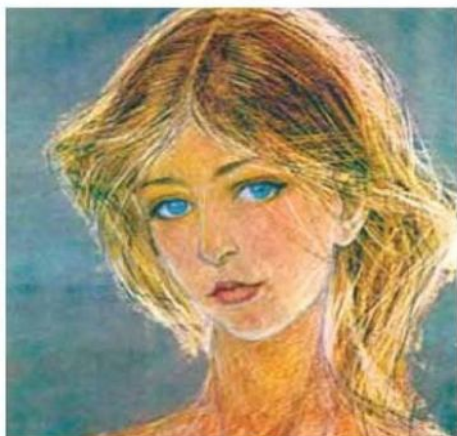
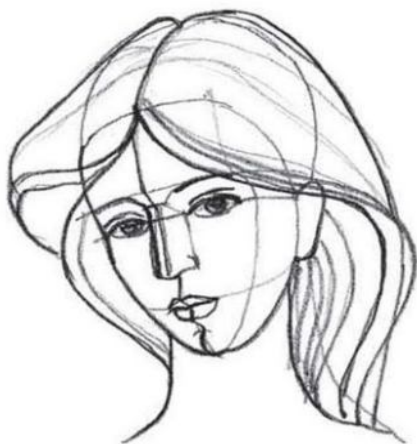
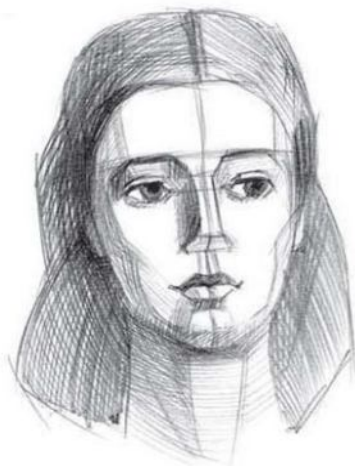
Намалуйте портрет — художній образ улюбленого літературного героя (*графічні матеріали за вибором*).

Поради

Пригадайте особливості будови обличчя людини. Спочатку окресліть форму голови, намітьте вісь симетрії та лінію очей, носа, рота; уточніть їхню форму. Доберіть характер ліній, штрихів, колір обличчя відповідно до образу обраного персонажа.

● Як приклад створення портрета літературного героя порівняйте образи Ассоль, намальовані художниками А. Хрящевським та Ю. Масютіним. Роздивіться будову і пропорції обличчя.

Запитання і завдання

1. За якими ознаками розрізняють портрети?
2. Назвіть відмінності між камерним і парадним портретами.

Самостійна робота для допитливих

1. Знайдіть зображення козака Мамає, виконані різними художниками, та порівняйте ці образи.
2. Виконайте замальовки облич своїх друзів, намагайтеся передати їхні характери.

Тема 10. Портрет у профіль

Роздивляючись різні портрети, можна помітити, що нерідко людина зображається збоку, тобто у профіль. Такі портрети лаконічні та водночас виразні. Адже в повороті голови виявляються особливості обличчя портретованого. Уявлення про образ людини можна скласти через її поставу, яку добре спостерігати у профіль, широко розплющені чи примружені очі, підняті чи опущені куточки губ.

- Роздивіться портрети, виконані у профіль, на картинах і рельєфах.

Паоло Учелло.
Портрет вельможної пані ▼

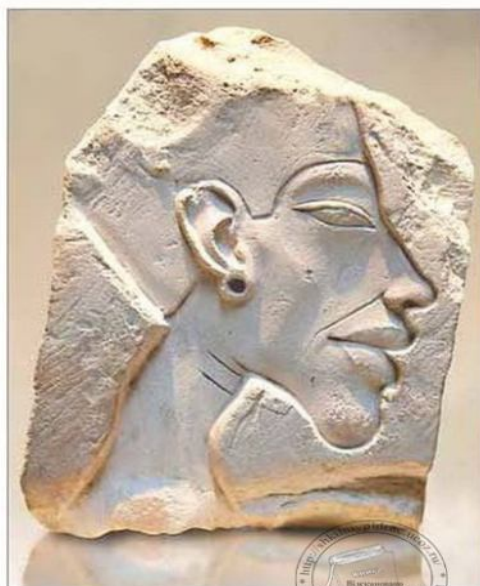
Зображення людей у профіль можна побачити у фресках, на розписах давньогрецьких ваз. Прикраси з профілями визначних осіб — медальйони — набули поширення в Давньому Римі. Вишукані диски круглої чи овальної форми, схожі на золоті монети, дарували полководцям-тріумфаторам після здобуття ними перемоги в битвах. Медальйони згодом стали популярними. Їх прикрашали мініатюрами, коштовними каменями, гравіруванням, носили на шиї на кольоровій або чорній стрічці.

● Порівняйте ілюстрації, знайдіть серед них контррельєф.

Андреа Вероккйо. Козімо де Медічі ►

Невідомий майстер. Фараон Ехнатон ◀

Ансельм Лагрена. Жіночий портрет ▼

Шедеври жанру. Парний профільний портрет

Особливість парних портретів виявляється в тому, що художник зображає двох людей на окремих картинах, які, однак, мають спільний задум. Надзвичайно цікавим є відомий парний профільний портрет, створений в епоху Відродження, де зображено урбінського герцога і його дружину. Персонажі розміщені обличчям одне до одного на тлі суцільного мальовничого краєвиду. На звороті картин зображено портретованих під час триумфальної ходи на колісницях і звернення до нащадків латинською мовою. Ці дві картини, розміщені поруч, сприймаються як єдина композиція.

▼ П'єро делья Франческа. Портрет Федеріго да Монтефельтро і Баттісти Сфорца

Це цікаво. «Камея Гонзага»

Медальйон «Камея Гонзага» — старовинний ювелірний виріб із каменю сардонікса, виготовлений невідомим майстром. На рельєфі зображені у профіль правителі Єгипту. У цій мініатюрі майстру вдалося виразно передати обличчя персонажів, особливості зачісок, деталі одягу.

● Придивіться, як віртуозно використав майстер різний колір каменю у створенні портретів.

▲ Невідомий автор. Камея Гонзага

● Роздивіться парну рельєфну композицію муз у профіль. Визначте, покровительками яких видів мистецтва вони є.

Парний портрет — це дві картини (часто зображення родичів) однакового формату, узгоджені за композицією і колоритом. Зазвичай їх розміщують на стіні поруч.

Роботи сучасного французького скульптора ▼

Давид д'Анже. Жорж Санд ▲

Давид д'Анже. Лорд Байрон ▲

▲ Невідомий автор.
Камея «Імператор Август»

● Роздивіться рельєфні портрети видатних осіб у профіль. Зверніть увагу на пропорції голови, майстерність у відтворенні волосся, а також на декоративне оформлення камеї.

Пропорції — співвідношення величин частин форми між собою та з усією формою.

Практичне завдання

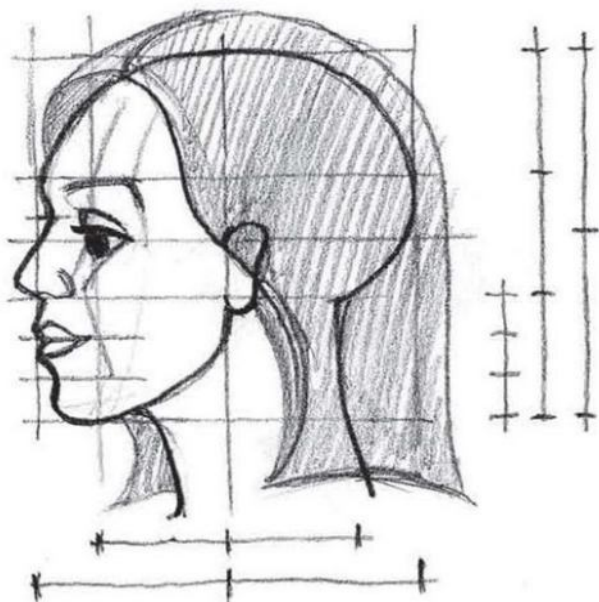
Виліпіть портрет однокласника у профіль — рельєф у вигляді камеї (пластилін).

Поради

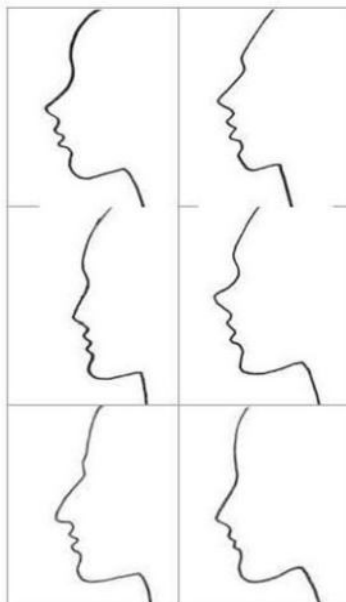
Визначте найхарактерніші риси обличчя однокласника, щоб створити його образ. На пластиліновій основі намітьте обриси голови. Спробуйте передати портретну схожість. Визначте особливості лінії профілю. Висоту рельєфу накладайте поступово. **Вигадайте оригінальне оформлення камеї.**

Схема пропорцій голови й обличчя людини у профіль

Варіанти ліній профілю

Запитання і завдання

1. Розкажіть про особливості зображення людини у профіль, зокрема в рельєфі.
2. Наведіть приклади парних портретів, назвіть їхні особливості.

Самостійна робота для допитливих

1. Дослідіть державні нагороди України (в Інтернеті). На яких орденах історичні діячі зображені у профіль?
2. Придивляйтеся до особливостей профілю знайомих вам людей.

Тема 11. Подвійний портрет

На портреті може бути зображена не тільки одна особа, а й двоє і більше людей. Подвійний портрет значно розширив можливості художника: у ньому глибше розкривалися характер і настрої персонажів. За допомогою жанрової сцени створювалася відповідна атмосфера навколо людей — це надавало живописному твору надзвичайної чарівності.

Персонажів подвійного портрета можуть поєднувати родинні чи дружні стосунки, професійна діяльність. Спільне між ними проявляється через погляд, міміку, нахил голови, рухи. Моделі або позують, або зайняті спільною справою.

Пітер Пауль Рубенс.
Портрет ерцгерцога Альбрехта VI з дружиною Ізабеллою ▶

На подвійному портреті зображені вчений Лука Пачолі з учнем. Відомий математик був учителем і другом Леонардо да Вінчі, під впливом якого він розробив учення про пропорцію.

● Що, на вашу думку, намалював художник, аби дати уявлення про професію людей, зображених на портреті?

▲ Якопо де Барбарі. Лука Бартоломео де Пачолі з учнем

● Погляньте, як детально в подвійному портреті художник зобразив сімейну пару. Цікаво, що у дзеркалі на столі відображається вікно з вітражем, крізь яке проглядає вулиця міста.

◀ Массейс. Міняйло з дружиною

Особливим теплом і щирістю вирізняються родинні портрети, на яких зображують подружжя, братів і сестер тощо.

● Схарактеризуйте дитячі образи, створені Т. Шевченком. Якого віку зображені діти? У чому виявляється їхня родинна схожість? Чому, на вашу думку, художник обрав саме такий формат?

◀ *Тарас Шевченко.*
Портрет дітей В. М. Рєпніна

● Порівняйте подвійні портрети Рубенса. Композиція якого з них статична, а якого — динамічна? Поясніть свою думку.

Пітер Пауль Рубенс.
Автопортрет з Ізабелюю Брант ▼

Пітер Пауль Рубенс.
Автопортрет з Єленою Фоурмен ▼

Портрет митця. Олекса Новаківський

Олекса Харлампійович Новаківський (1872–1935) народився в с. Слободо-Ободівці, що на Вінниччині. Мистецьку освіту здобув в Одесі, згодом навчався в Академії красних мистецтв у м. Кракові (Польща).

З 1913 р. проживав у Львові, де, крім творчої роботи, працював педагогом: мав надзвичайно багато учнів. Тут заснував мистецьку школу, що стала відомим західноукраїнським осередком малярської культури.

Автопортрети та портрети, пейзажі, триптихи забезпечили О. Новаківському вагоме місце в історії українського образотворчого мистецтва.

Колорит полотен митця настільки багатий на «дзвінки» кольорові сполучення, що його живопис асоціюється з музикою.

Олекса Новаківський. Автопортрет із дружиною

● Роздивіться людей, зображених на подвійних портретах. Чим займаються ці персонажі? Зверніть увагу на їхні пози, рухи, вирази облич.

● Як художники об'єднують портретованих у композицію? Проаналізуйте колорит картин.

◀ Ганс Гольбейн.
Нотаріус Томас Годсалвє
із сином Джоном

▲ Зинаїда Серебрякова.
Дівчатка біля рояля

▲ Адольфо Велітвей.
Любительки пташок

Практичне завдання

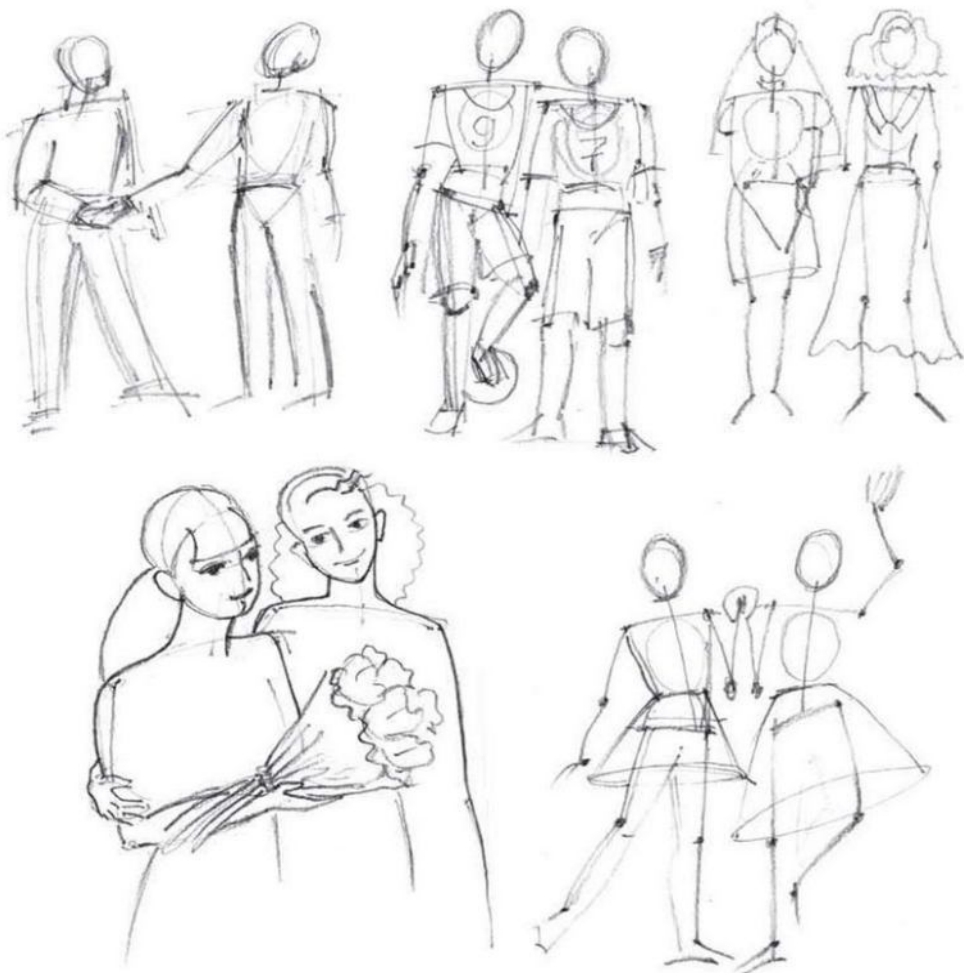
Намалюйте подвійний портрет дітей — родичів, друзів (гуаш).

Поради

Створіть ескіз композиції. Продумайте взаємне розміщення портретованих. Дотримуйтеся правильних пропорцій фігур та облич людей. Застосуйте виражальні можливості кольору для створення емоційного враження від подвійного портрета.

Приклади начерків подвійних портретів

Запитання і завдання

1. Розкажіть, у чому виявляється особливість подвійного портрета.
2. Як, на вашу думку, передається єдність людей, зображених на подвійному портреті?

Самостійна робота для допитливих

1. Знайдіть серед старих сімейних фотографій подвійні портрети. Чи знаєте ви людей, які там зображені? Що їх поєднує?
2. Художньо оформіть рамку для сімейного фотопортрета, який вам найбільше подобається.

Художній проект. Зберіть репродукції подвійних портретів дітей.

Тема 12. Груповий портрет

Один із різновидів портрета — груповий. У такому портреті художники зображають трьох і більше осіб, яких об'єднують родинні чи професійні зв'язки, світ захопленнь тощо. У минулому, коли виникли професійні об'єднання, вважалося за честь бути зображеним на портреті серед знаних майстрів цеху (наприклад, ткаць, гончарів або серед військових тощо).

Нині групові портрети також популярні: працівники різних професій, серед яких спортсмени, артисти, а також школярі та студенти, прагнуть залишити пам'ять про важливі й урочисті миті свого життя у групових портретах, зокрема на фотографіях. Але передати емоційність ситуацій, атмосфери стосунків найкраще засобами образотворчого мистецтва.

Дірк Якобс.
Груповий портрет гільдії
амстердамських стрільців ▼

- Роздивіться групові портрети. Визначте, за якою ознакою портретовані об'єднано в один колектив. Яким чином художники підкреслили спільність їхніх інтересів?

Корнеліс Трост.
Члени правління
гільдії хірургів
Амстердама ▶

▼ Адриан Бакер. Инспекторы медицинской коллегии Амстердама

На групових портретах людей зображають в певному оточенні відповідно до їхніх професійних інтересів, життєвих прагнень і захоплень. Тому художники малюють такі портрети на тлі інтер'єру чи пейзажу, об'єднуючи портретованих у цілісну композицію.

- Порівняйте композиції групових портретів.

▲ Борис Кустодієв. Груповий портрет художників товариства «Світ мистецтва»

Франц Вінтерхальтер. Імператриця Євгенія в оточенні фрейлін ▼

Зустрічається груповий портрет й у скульптурі. Для того щоб візуально підкреслити спільне між героями, митці створюють їх фігури однакової величини, застосовують спільні прийоми стилізації форми, добирають гармонійні кольори, подібну фактуру.

● Схарактеризуйте групові портрети у круглій скульптурі та рельєфі. Що об'єднує зображених персонажів?

Едуард Казарян.
Гурт «Бітлз»
(м. Алмати,
Казахстан) ▶

Придворний
оркестр.
Рельєф
із гробниці
Ван Чучжи
(Китай) ▼

Це цікаво. Мейсенський фарфор

Скульптурні зображення груп людей (танцюристів, музикантів тощо) виготовляли майстри відомої фарфорової мануфактури м. Мейсена (*Німеччина*). Вони вражають точністю форм і деталей, вишуканим декором, у якому часто застосовували позолоту.

Практичне завдання (групова робота)

Створіть скульптурний груповий портрет (кругла скульптура або рельєф) спортивної команди, музичного або театрального колективу (*пластилін*).

Поради

Об'єднайтеся у творчі колективи для створення групового портрета. Домовтеся, хто якого персонажа ліпитиме. Обговоріть, яких розмірів будуть фігури, їхні пози, взаємне розташування. Об'єднайте готові фігури у спільні групові композиції та самостійно оцініть їх.

▲ Роман Ручкін. Футболісти

Валерій Щербина. Гуцульський танець «Аркан» ▶

▼ Валерій Албул. Оркестр

Запитання і завдання

1. Назвіть особливості групового портрета.
2. У яких видах мистецтва митці створюють групові портрети?

Самостійна робота для допитливих

1. Віднайдіть групові портрети відомих музикантів, акторів, спортсменів у журналах, газетах чи в Інтернеті.
2. Порівняйте портретні образи відомих літературних героїв у книжкових ілюстраціях.

Художній проект. Розробіть ескіз рекламного плаката з груповим портретом спортивної команди або пісенного чи танцювального колективу.

Тема 13. У колі сім'ї

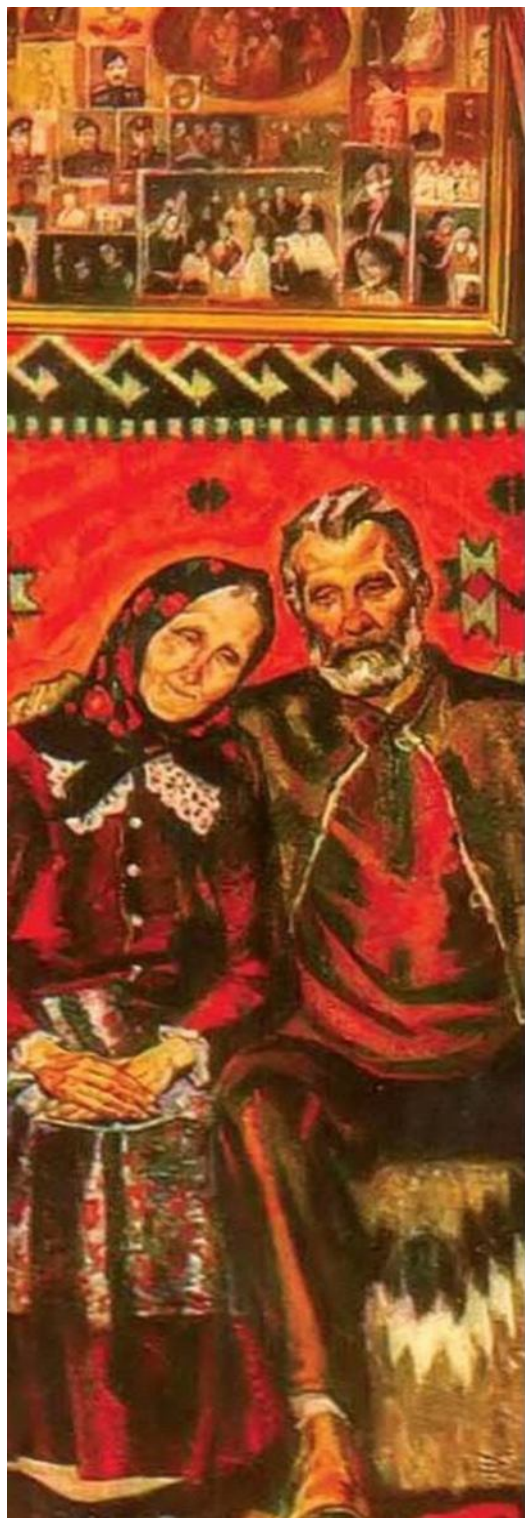
Перші сімейні портрети — старовинні зображення заможних і відомих родин. На них можна побачити подружжя, батьків з дітьми, членів сім'ї різних поколінь. Іноді митці на дальньому плані зображали самих себе.

Зазвичай родина на парадному портреті зображається у святковому вбранні та розміщується в інтер'єрі, який красномовно говорить про заможність родини, побут, світ захоплень.

● Придивіться, як художники розмістили персонажів картин.

◀ Михайло Антончик.
Золотий вік (фрагмент)

Йоган Фридрих Овербек.
Автопортрет із сім'єю ▼

Нерідко можна побачити сімейні портрети, виконані на нейтральному тлі, у яких художники звертають увагу глядачів на обличчя, почуття персонажів. Такі сімейні портрети відображають певні емоції, взаємостосунки портретованих.

● Роздивіться автопортрети художників із сім'ями. Зверніть увагу, з якою любов'ю митці зобразили маленьких дітей.

Хендрик Спілман. ▶
Автопортрет із дружиною і дітьми

Якоб Йорданс.
Родина Йорданс у саду ▼

Шедеври жанру. Франциско Гойя. «Портрет сім'ї Карла IV»

Іспанський король Карл IV замовив придворному живописцю Гойї написати портрет своєї сім'ї. Митець заздалегідь виконав ескізи окремих членів родини, потім взявся до написання групового портрета, який завершив за рік.

На картині можна побачити групу людей різного віку, серед яких діти. Усі персонажі вдягнені у вишукане вбрання, яке виблискує коштовними каменями. У центрі композиції — король і королева, з маленьким хлопчиком у червоному костюмі.

Художник створив надзвичайно достовірне зображення, при цьому точно схарактеризував кожного члена родини. Тільки такий талановитий митець, як Гойя, міг дозволити собі написати настільки правдивий портрет, не прикрашаючи риси зовнішності вельможних осіб.

На задньому плані картини Гойя зобразив себе за роботою.

Франциско Гойя.
Портрет сім'ї Карла IV ▼

Художники намагаються передати в портреті власне ставлення до портретованих, зобразити взаємні стосунки членів родини. Для цього вони використовують різні засоби композиції.

● Погляньте, як автор триптиха відобразив теплі родинні стосунки між різними поколіннями. Які засоби композиції він для цього використав?

◀ *Олександр Мурашко.*
Селянська родина

Федір Кричевський. Сім'я.
Центральна частина триптиха «Життя» ▼

Членів родини іноді зображають в побутовому середовищі, у домашній, камерній атмосфері. Створені образи можуть бути реалістичними і декоративними.

- Зверніть увагу на яскравий колорит картин, декоративність образів.

◀ *Ольга Кост.*

Анрі Матісс.

Сімейний портрет Сімейний портрет ▼

Практичне завдання

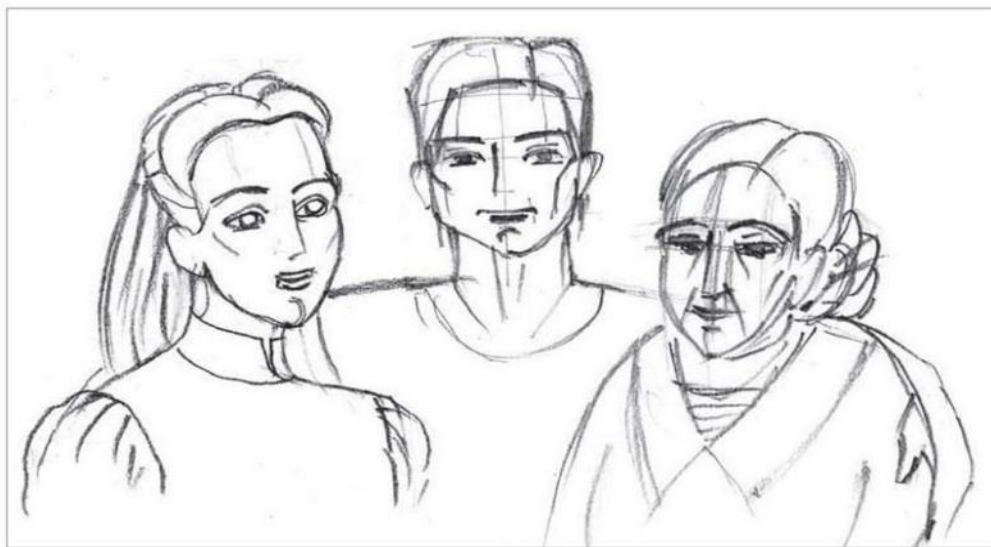
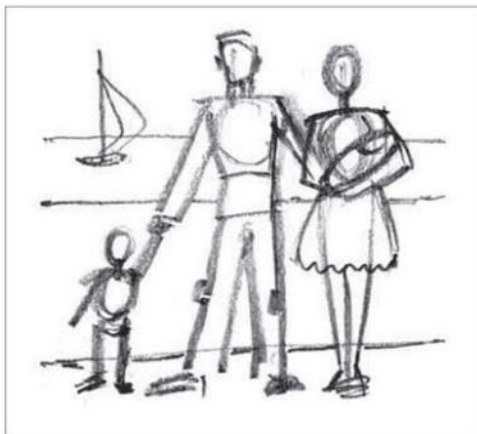
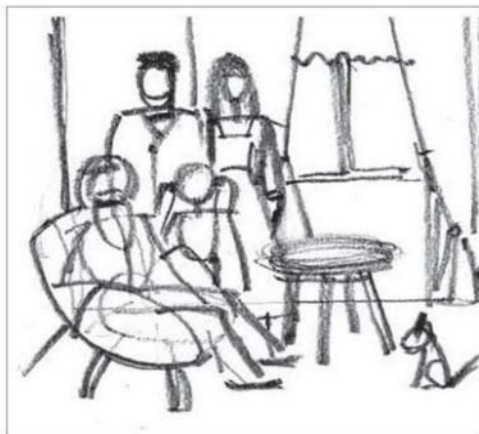
Намалюйте сімейний портрет: парадний або камерний (акварель чи гуаш).

Поради

Поміркуйте, кого саме із членів родини буде зображено і в якому середовищі. Продумайте композицію та знайдіть місце на аркуші для кожного персонажа. Доберіть відповідний колорит композиції.

Варіанти композицій сімейних портретів

Запитання і завдання

1. Які особливості сімейних портретів?
2. Поміркуйте, кого варто розміщувати в центрі композиції сімейного портрета: дітей чи батьків.

Самостійна робота для допитливих

1. Уявіть себе фотохудожником: придумайте різні композиції для зображення власної родини.
2. У вільний час намалуйте родинне дерево.

Тема 14. Автопортрет

Немає, напевно, такого митця, який не створив би автопортрет. Спочатку художник вивчає своє відображення у дзеркалі, щоб правдиво намалювати себе на папері чи полотні.

Також він може намалювати себе за уявою, щоб образно передати на картині свої погляди та вподобання. Іноді художник розміщує своє зображення серед портретованих осіб. Також в автопортреті можна побачити відображення митця у дзеркалі. Зазвичай його погляд спрямований на глядача.

Автопортрёт — портрет художника, виконаний ним самим, найчастіше за допомогою дзеркала.

▼ Тарас Шевченко. Автопортрет

Відповідно до задуму художник обирає різний формат картини — круглий (тондо), овальний, квадратний тощо. Митець може зображати себе на тлі пейзажу або в інтер'єрі.

● Поясніть, чому художники обирали такі формати.

Парміджаніно.
Автопортрет у дзеркалі ▶

◀ *Мартен ван Хемскерк.*
Автопортрет із Колізеєм
на дальньому плані

▶ *Едуард В'юйар.*
Автопортрет

Тетяна Яблонська.
Автопортрет в українському
костюмі ▼

Популярним сюжетом автопортрета є зображення художника за мольбертом із палітрою і пензлем у руках, у майстерні або на пленері.

- Роздивіться автопортрети митців за роботою.

▲ *Корнеліс Трост.*
Автопортрет

▼ *Марі Віже-Лебрен.*
Автопортрет

◀ *Маргарита Жерар.*
Автопортрет з моделлю,
яка грає на гітарі

Подеколи в автопортреті художник розповідає про свої захоплення, наприклад музикування.

▲ Лавінія Фонтана.
Автопортрет біля клавієсини

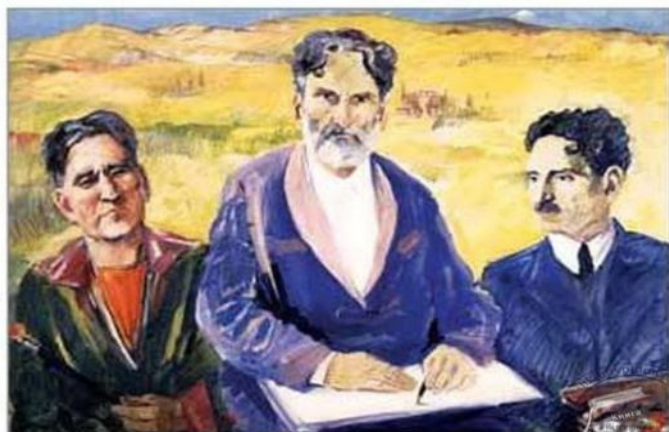

▲ Роза Аделаїда Дюкре.
Автопортрет з арфою

Це цікаво. Потрійний автопортрет художника

Відомий вірменський художник Мартірос Сар'ян створив незвичайний автопортрет «Три віки». У творі він зобразив самого себе в молодості, у середньому віці й у старості. Так він втілює ідею про те, що творчість супроводжує митця впродовж усього життя.

Мартірос Сар'ян.
Три віки ►

В автопортретах художники не тільки прагнуть правдиво зобразити свою зовнішність, а й вираз обличчя, щоб передати власний внутрішній світ.

● Придивіться, які різні художні матеріали митці застосували для створення автопортретів у графіці: туш, перо, олівець, сангіну.

Леонардо да Вінчі ▲

Михайло Врубель ▼

Карл Ларссон ►

Зинаїда Серебрякова ▼

Олександр
Бенуа ▼

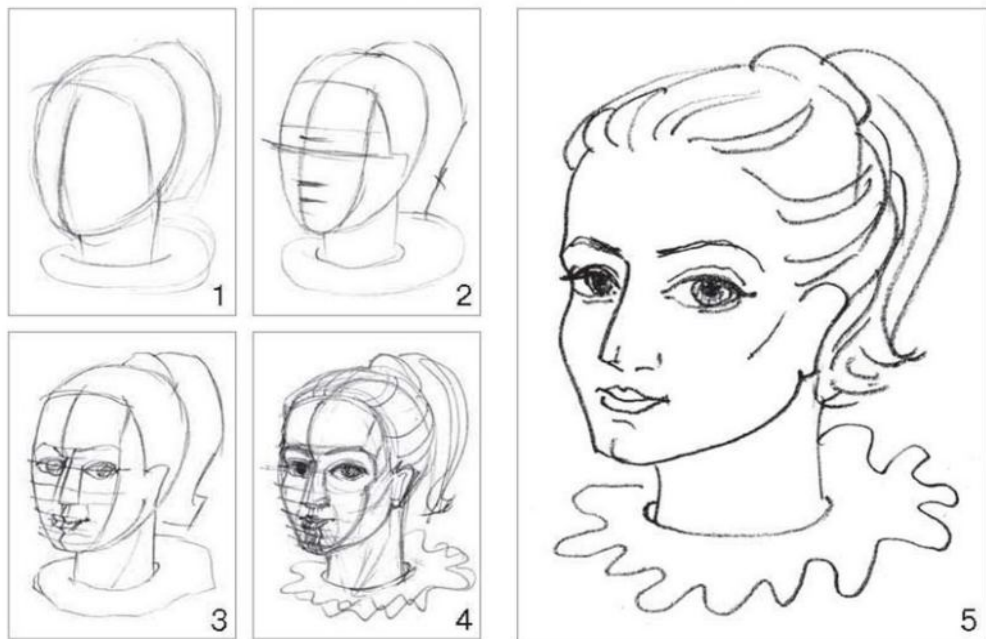
Практичне завдання

Намалюйте автопортрет (графічні матеріали за вибором).

Поради

Спочатку визначтеся з тим, як ви хочете себе зобразити, щоб урахувати це під час побудови композиції. Намагайтеся правильно передати пропорції обличчя.

Послідовність виконання автопортрета

Запитання і завдання

1. У чому виявляються особливості створення автопортрету?
2. Який із автопортретів, поданих на ілюстраціях, сподобався вам найбільше? Поясніть чому.

Самостійна робота для допитливих

1. Разом з однокласниками відвідайте картинну галерею або майстерню художника.
2. Поміркуйте, як художній матеріал впливає на образ портретованого.

Тематична виставка

Улаштуйте виставку фотографій «Портрет сучасника».

Тема 15. Дружній шарж

▲ Хосе Ернандес.
Чарлі Чаплін. Шарж

Найчастіше комічні зображення — *карикатури* — можна побачити в газетах і журналах, зокрема гумористичних. Різновидом портрета також є *шарж*.

На перший погляд, може створитися враження, що намалювати карикатуру чи шарж не складно. Насправді така робота потребує уважності, спостережливості художника, уміння бачити ним головне, помічати й передавати найхарактерніші риси людей, а також вправності й майстерності виконання.

Зазвичай карикатура і шарж виконуються у графіці, зокрема у плакаті, а також у дрібній пластиці.

Персонаж карикатури або шаржу може бути зображений на повний зріст у характерній позі з типовими рухами, у вигляді погруддя тощо.

Карикату́ра — комічне або сатиричне зображення людини, групи людей у певній ситуації, яке створюється засобами перебільшення.

Шарж — різновид карикатури; комічне, але дружнє зображення людини, у якому підкреслюються найхарактерніші риси обличчя портретованого.

Видатний американський актор німого кіно Чарлі Чаплін створив неповторний комічний образ простака-невдахи, який привертав увагу багатьох митців. Кожен з них, зображаючи найхарактерніші деталі образу персонажа Чапліна (капелюх, черевики, піджак, тростину тощо), побачив і передав їх по-своєму.

● Роздивіться шаржі на комічний образ, створений Чарлі Чапліном. Знайдіть виразні ознаки шаржу — найхарактерніші риси кіноперсонажа, перебільшені художниками.

Фото актора Чарлі Чапліна в образі героя кінофільмів ►

Шаржі на Чарлі Чапліна
Володимир Лукаш ▼

▼ Сергій Алєєв

▼ Нома Бар

● Роздивіться карикатури українських художників. Поясніть, у чому виявляється комічність ситуацій.

▲ Володимир Солонько

▲ Валерій Сингаївський

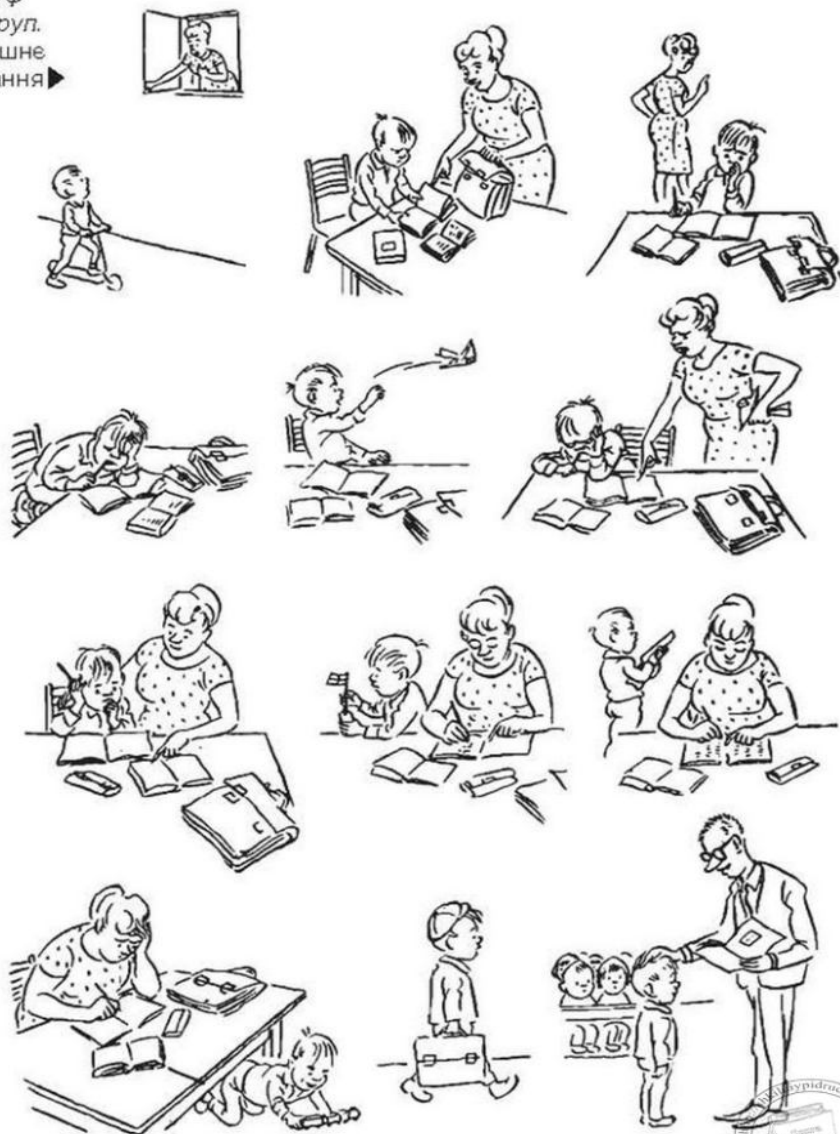
▼ Володимир Адамович

Відомий данський художник Херлуф Бідstrup створив понад п'ять тисяч карикатур на різну тематику. Його роботи називають «невеликими кумедними розповідями в картинках», які стали прорабами сучасних коміксів.

● Роздивіться карикатуру. Зверніть увагу, як художник використовує виражальні можливості лінії для передання емоцій персонажів.

Херлуф
Бідstrup.
Домашнє
завдання ▶

Це цікаво.

Шаржі на С. Прокоф'єва

Видатний російський композитор Сергій Прокоф'єв народився в с. Сонцівці, що на Донеччині. Тут минуло його дитинство. На честь композитора названо міжнародний аеропорт у м. Донецьку, його ім'я присвоєно Концертному залу обласної філармонії та Донецькій державній музичній академії.

Найцікавішим сучасним портретом С. Прокоф'єва є шарж його сина Олега. Він зобразив батька за фортепіано.

Шаржі на С. Прокоф'єва

Джек Дейлі ▶

▼ Олег Прокоф'єв

▼ Микола Соколов

▼ Кукринікси

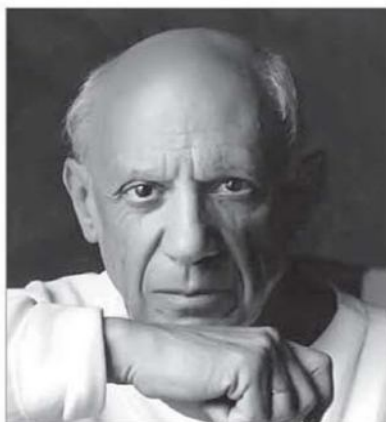
Практичне завдання

Намалюйте шарж на друга чи подругу (олівці, фломастери).

Поради

Пригадайте найхарактерніші риси обличчя портретованого, які варто перебільшити, щоб створити виразний образ.

- Порівняйте фото та шаржі на всесвітньо відомих художників.

Шаржі Володимира Лукаша на Сальвадора Далі та Пабло Пікассо

Запитання і завдання

1. У чому полягає відмінність між карикатурою і шаржем?
2. Які людські вади, на вашу думку, варто висміяти в карикатурі?

Самостійна робота для допитливих

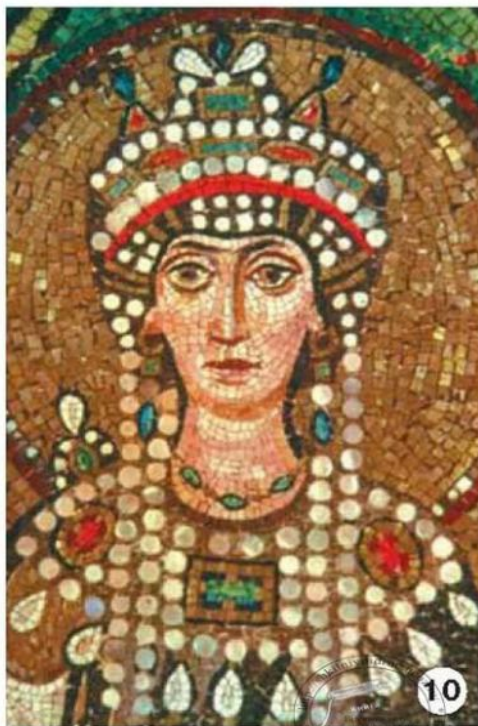
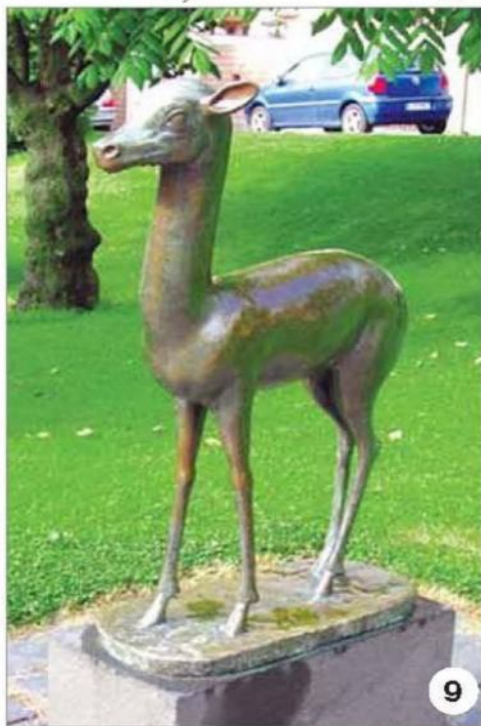
1. Подивіться український мультфільм про козаків і порівняйте комічні кінообрази.
2. Разом з однокласниками підготуйте гумористичну газету, розмістіть у ній виконані вами карикатури та шаржі, визначте найкомічніший

Тема 16. Перевірте свої досягнення

1. Назвіть різновиди пейзажів, які існують в образотворчому мистецтві, та поясніть, у чому полягають відмінності між ними.
2. Визначте серед зображень:
  - твори анімалістичного жанру у графіці, живописі, скульптурі;
  - рельєф;
  - сільський і міський пейзажі;
  - портрети у профіль й анфас;
  - портрети у графіці й мозаїці.

3. За якими ознаками розрізняють портрети? У чому виявляється особливість автопортрета?

4. Визначте серед зображень:

- портрети і пейзажі;
- марину і ведуту;
- фантастичний, індустриальний і гірський пейзажі;
- автопортрет і камею;
- шарж;
- подвійний і груповий портрети.

11

12

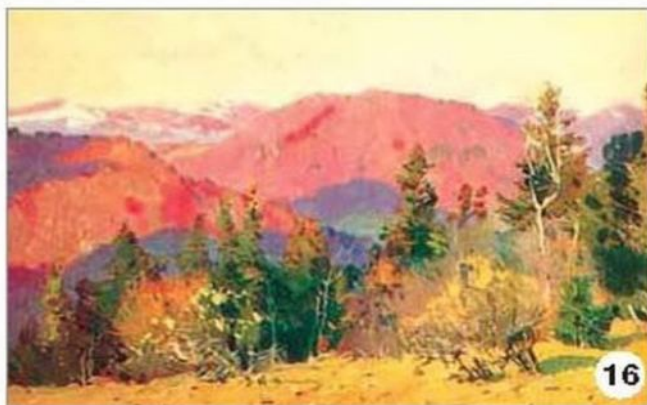

13

14

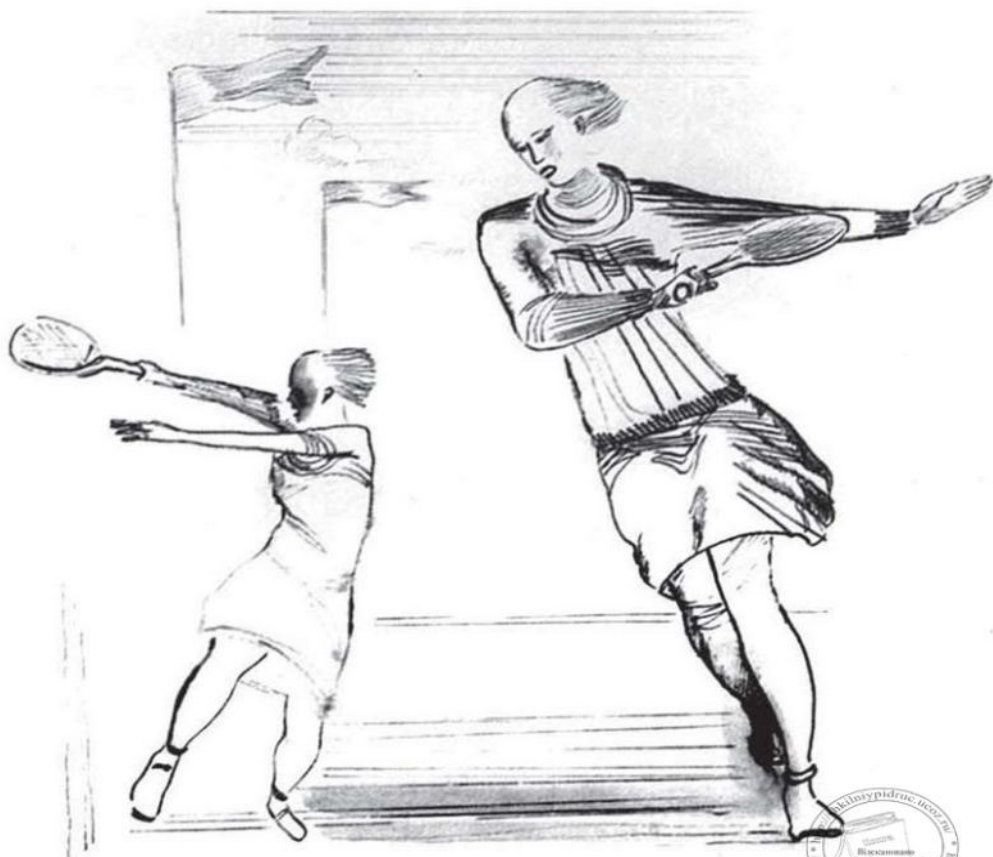

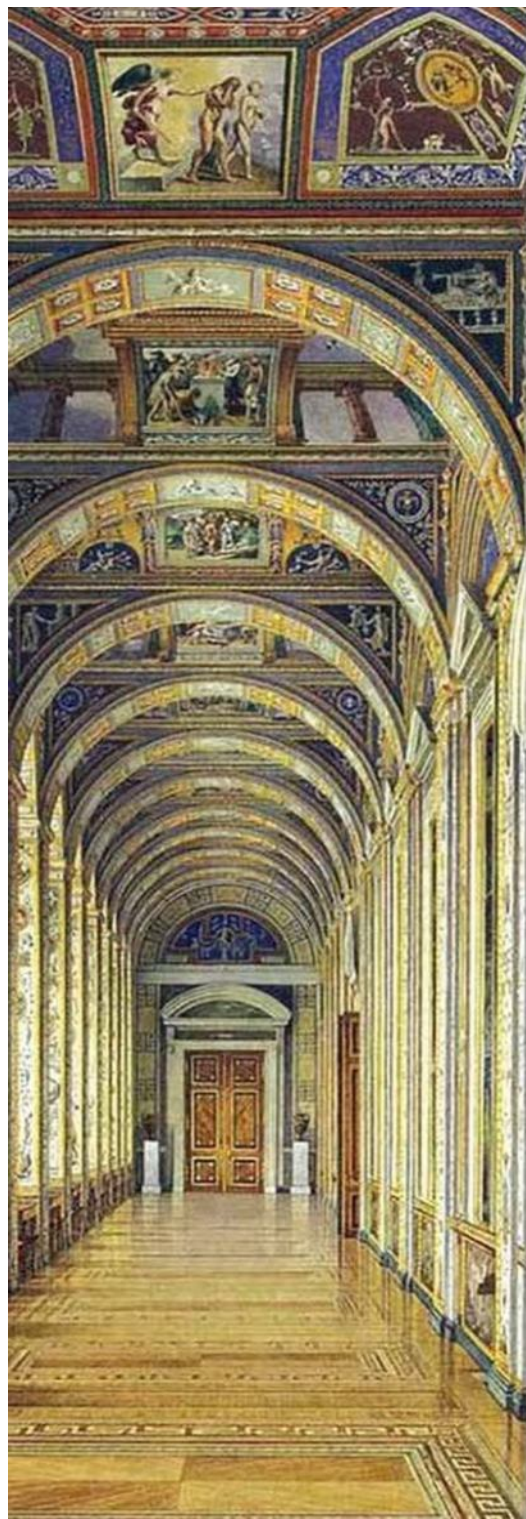

Розділ IV.

Побутовий жанр

Тема 17. Сюжети картин побутового жанру

У картинах побутового жанру зображаються сцени щоденної праці людей, родинного життя, народних свят тощо.

У таких творах трапляються сюжети із зображеннями відпочинку, спортивних подій, занять мистецтвом.

Побутовий жанр — зображення тем і сюжетів із повсякденного, особистого і суспільного життя людини в образотворчому мистецтві.

◀ Дмитро Ухтинський.
Вигляд галереї Рафаеля в Ермітажі

Микола Пимоненко.
Різдвяні ворожіння ▼

Побутові сцени часто розгортаються на тлі пейзажу або у приміщеннях будинків — житлових чи громадських.

● Роздивіться живописні твори побутового жанру. Де відбуваються зображені на них події? Чим зайняті персонажі на картинах? Як художники передали плановість у живописних творах?

Тетяна Яблонська.
Збір огірків ▼

Кристіна Жекель.
Біля каміна ▼

Пітер Брейгель Старший.
Сінокіс ▼

Зображення внутрішнього вигляду приміщень — його інтер'єрів — популярні у графіці й живописі. Саме в інтер'єрах художники залишили нам детальні свідчення про побут, посуд, меблі різних часів. Інтер'єри дають уявлення про інтереси та захоплення людей.

Для того щоб правдиво намалювати інтер'єр, художники дотримуються законів перспективи. Згідно з ними предмети у просторі візуально зменшуються з віддаленням до лінії горизонту, яка є основою для перспективної побудови. Лінії, що окреслюють підлогу, стіни, вікна, колони, спрямовані углиб простору.

▲ Джованні Паніні.
Собор Св. Петра в Римі

Інтер'єр — внутрішній простір приміщень будинку: кімнат, залів тощо.

Масштабність — співрозмірність фігури людини з навколишнім середовищем.

Залежно від місця знаходження глядача лінія горизонту при зображенні інтер'єру може розташовуватися низько, посередині або високо. У картинах побутового жанру художники застосовують масштабність: зображають людину в інтер'єрі, щоб дати уявлення про розміри приміщення.

● Роздивіться оздоблення інтер'єру святкової зали. Опишіть світильники, колони, рельєфи. Зверніть увагу, як фігури людей допомогли художникові передати величину приміщення.

Роздивіться схему побудови інтер'єру в перспективі. Як художник зобразив простір?

▲ Барон Аттален.
Весілля Леопольда I в Тюільрі

**Схема
побудови інтер'єру
в перспективі**

● Точка сходження

— Лінія горизонту

У фронтальному інтер'єрі видно три стіни (фронтальна стіна — посередині, вона паралельна лінії горизонту).

◀ Едуард Гау.
Біла зала
Зимового палацу

Вільям Генрі Пайн.
Зала
Віндзорського
замку ▶

- Як саме деталі інтер'єру свідчать про призначення приміщення? Яку залу з поданих вище краще обрати для святкового балу?

Схема перспективної побудови фронтального інтер'єру

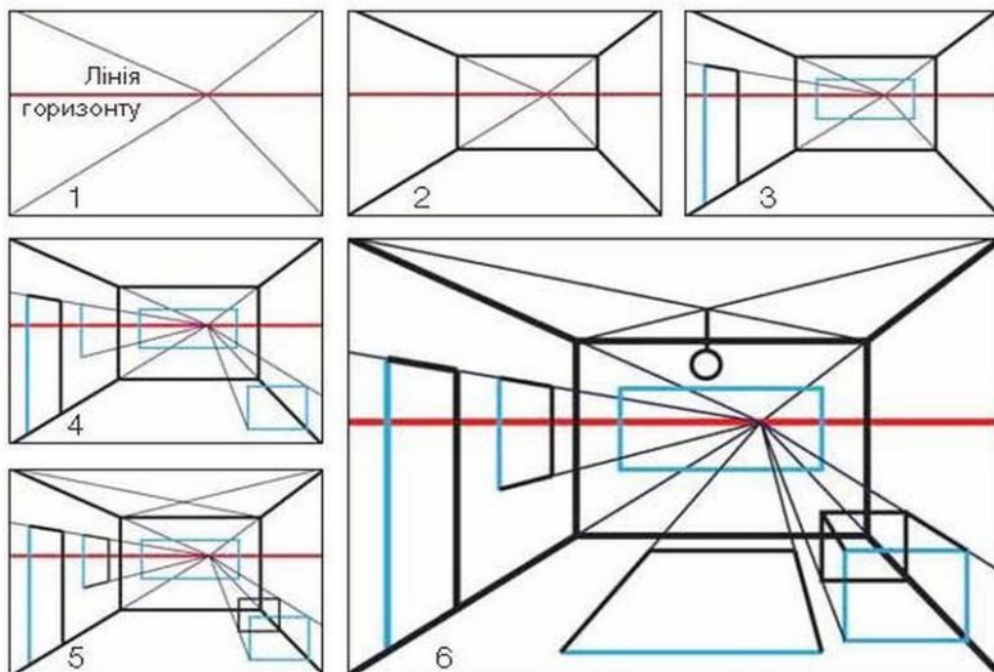
Лінія горизонту

- Точка сходження

Послідовність побудови фронтального інтер'єру

Практичне завдання

Намалюйте інтер'єр казкового палацу у фронтальному розташуванні (кольорові олівці).

Поради

Спочатку намітьте лінію горизонту та позначте на ній точку сходження. Проведіть до неї лінії, що позначають стіни, стелю, підлогу. Деталізуйте зображення поступово: намалюйте двері та вікна оригінальної форми, придумайте незвичні світильники й меблі, прикрасьте залу палацу дзеркалами, яскравими килимами, екзотичними рослинами.

Запитання і завдання

1. опишіть типові сюжети картин побутового жанру.
2. Що таке інтер'єр? Який інтер'єр називають фронтальним?

Самостійна робота для допитливих

1. Дізнайтеся, які предмети характерні для інтер'єру української хати.
2. Придумайте, як можна оформити шкільну актову залу для святкування Дня вчителя, Нового року тощо. Зробіть кілька ескізів.

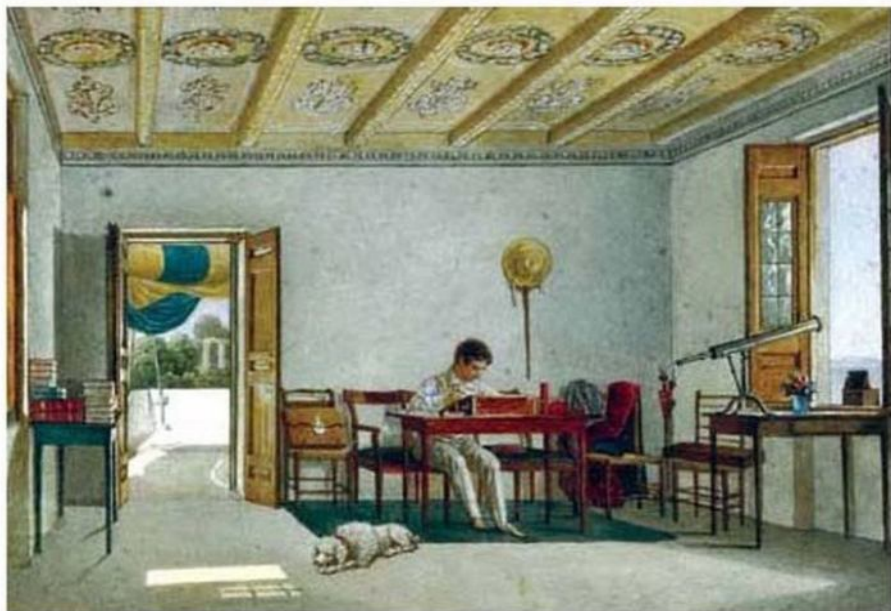
Тема 18. Домашній інтер'єр

Домашній інтер'єр зазвичай більш затишний — він відображає життя людей, їхні захоплення, смаки. Деталі інтер'єру — меблі, світильники, килими, також характеризують культуру певного історичного часу.

● Що розповідають домашні інтер'єри про людину, її побут, інтереси? Чим зайняті персонажі картин? Створіть міні-розповідь про один із художніх творів побутового жанру, який вас зацікавив.

Тетяна Яблонська.
Ранок ▼

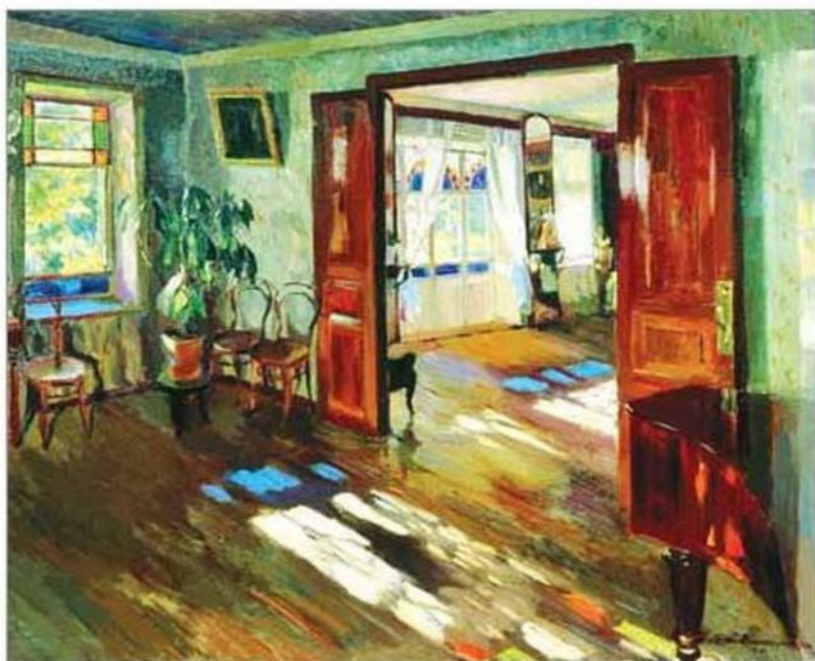
▲ Олександр Брюллов. Граф Перовський в Соренто

▼ Леон де Смет. Інтер'єр

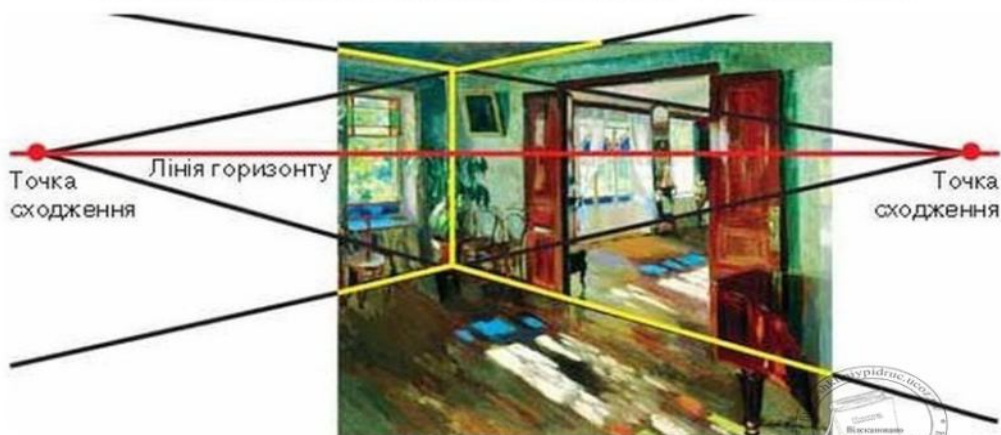
У кутовому інтер'єрі художники зображають кут, утворений двома стінами приміщення.

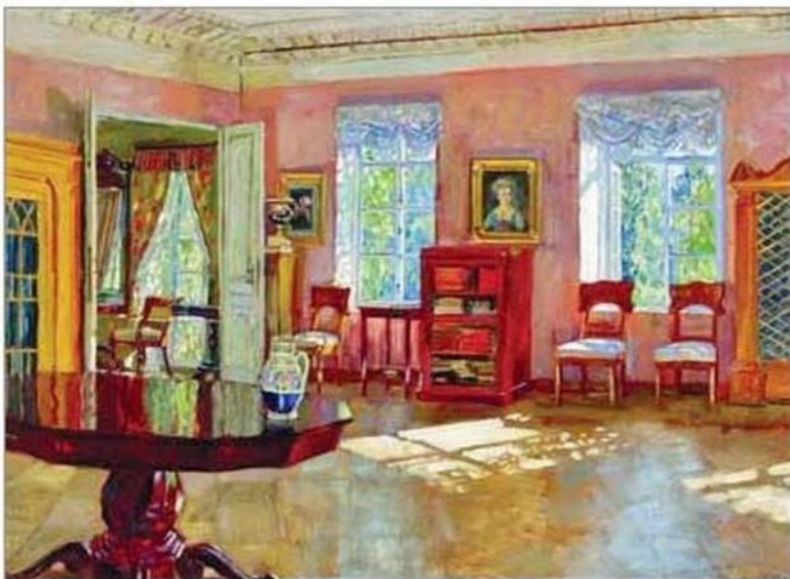
● Роздивіться кутовий інтер'єр і схему його побудови в перспективі. Запропонуйте власну назву картини. Порівняйте її з картиною С. Жуковського на наступній сторінці.

▲ Сергій Виноградов. У будинку

Схема побудови кутового інтер'єру в перспективі

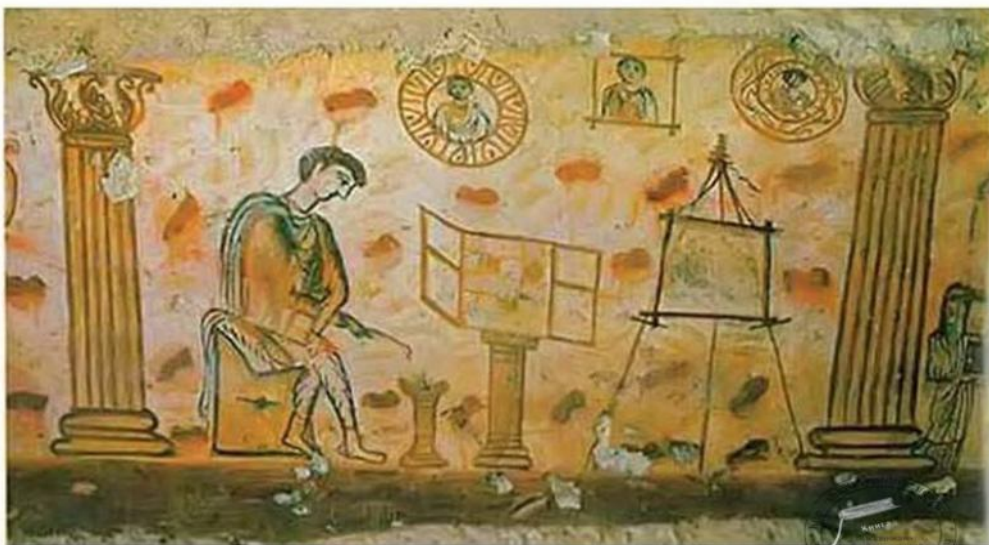

◀ Станіслав Жуковський. Інтер'єр бібліотеки поміщицького дому

Це цікаво. Розпис саркофага «Майстерня художника»

Під час розкопок на одній із площ у м. Керчі було відкрито рідкісний саркофаг. Усередині він розписаний сюжетними композиціями з життя художника, серед яких зображення митця в інтер'єрі та мольберта з підрамником. Три портрети висять на стіні, два з них уже вставлені у круглі рами.

- Зверніть увагу, як у кутовому інтер'єрі звичайної кухні художниці вдалося зобразити безліч побутових речей. Які деталі картини свідчать про заняття господині, відсутньої тієї миті?

▲ Кім Якобс. На кухні

Лінія горизонту

- Роздивіться, як виглядають круглі предмети в перспективі: круг перетворюється на овал.

Практичне завдання

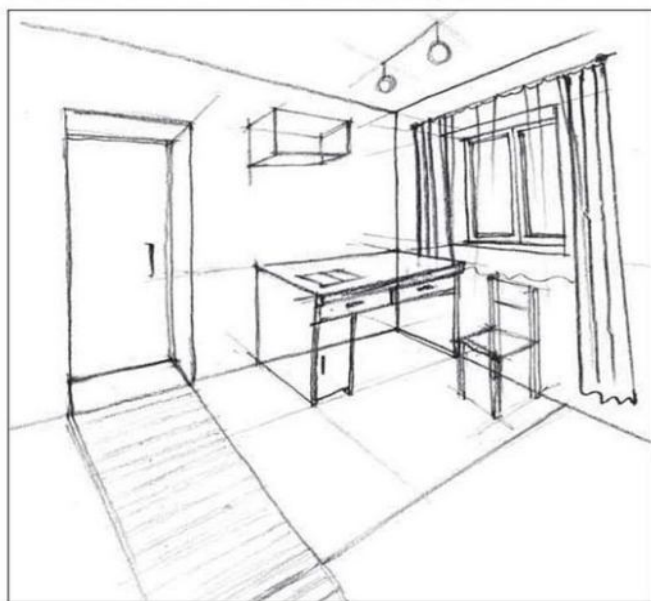
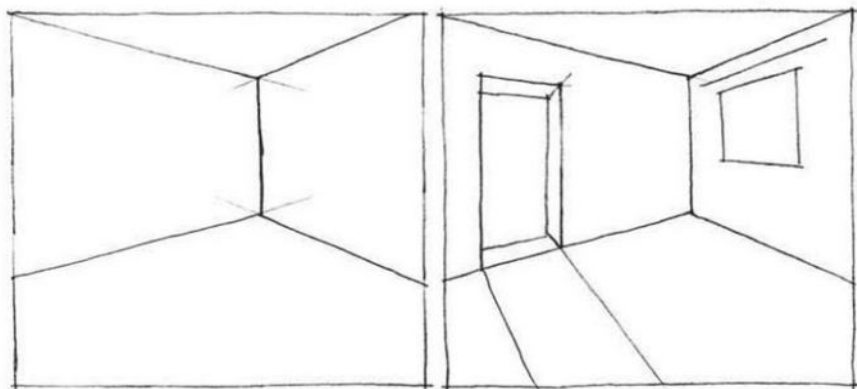
Намалюйте кутовий інтер'єр своєї кімнати або кухні (акварель).

Поради

- Намітьте кут кімнати та стіни. Намалюйте в перспективі вікно, двері, меблі, світильники, килими тощо. Зобразіть речі, що прикрашають інтер'єр і створюють затишок в оселі.

Послідовність побудови кутового інтер'єру в перспективі

Запитання і завдання

1. У чому полягає відмінність між фронтальним інтер'єром і кутовим?
2. Чи є, на вашу думку, відмінності в оформленні інтер'єрів житлових і громадських споруд? Обґрунтуйте відповідь.

Самостійна робота для допитливих

1. Знайдіть в етнографічній літературі зображення інтер'єрів української хати.
2. Поміркуйте, як доцільно змінити інтер'єр вашого класу. Обґрунтуйте свої пропозиції.

Тема 19. Танці та спорт

Утворчості художників і скульпторів поширені зображення мистецьких конкурсів, спортивних змагань, а отже, й музикантів, танцівників, спортсменів, які беруть участь у них. Зазвичай у таких творах фігури людей намальовані в русі.

Станкові живописні й графічні роботи митців на ці теми можна побачити в картинних галереях. Часто танцювальні та спортивні сюжети виконуються в монументальному живописі (мозаїка, вітраж, фреска, панно) і прикрашають архітектурні споруди — спортивні комплекси, палаци культури тощо. Скульптури — статуї та рельєфи — прикрашають парки, сквери, фонтани.

◀ *Анна Хомчик*
Буковинський танок

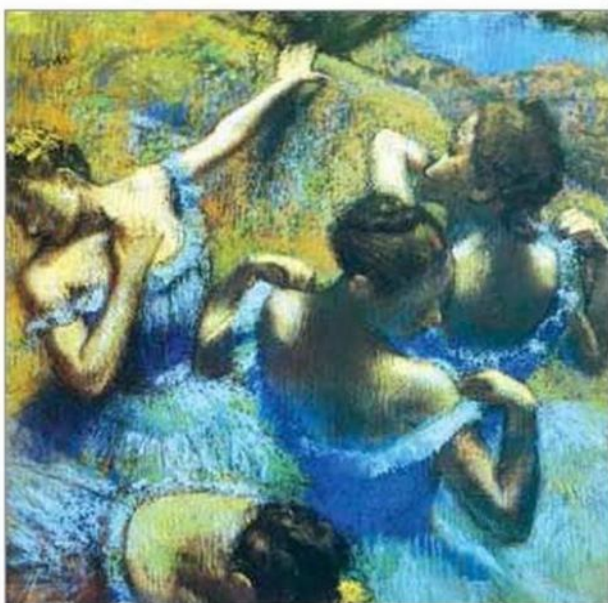
Кітті Мейджерінг
Фігурне катання ▼

● Помилуйтеся вишуканими позами та граціозними рухами танцівників. Порівняйте колорит картин. У якій з них яскраво виражена повітряна перспектива?

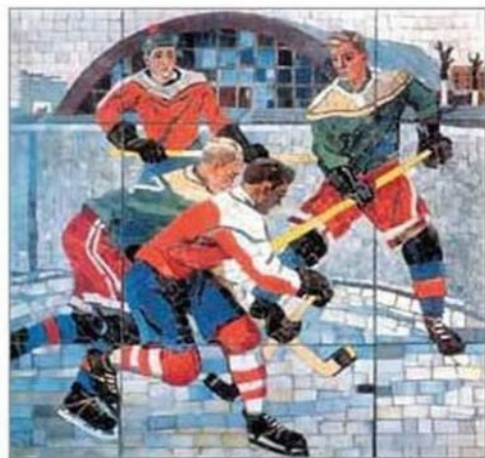
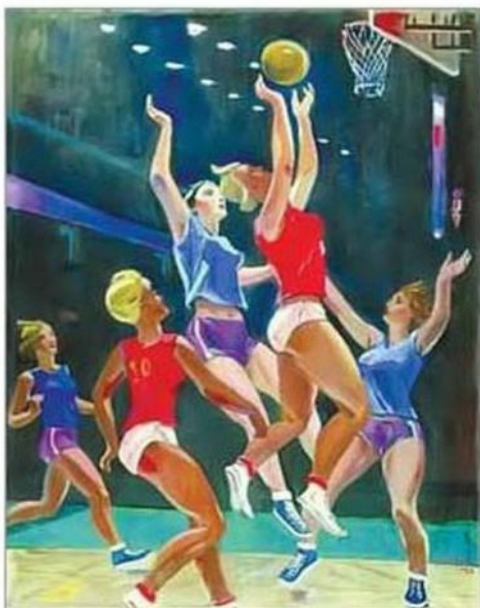
Едгар Дега.
Блакитні танцівниці ▶

Еміль Беджин.
Танці ▼

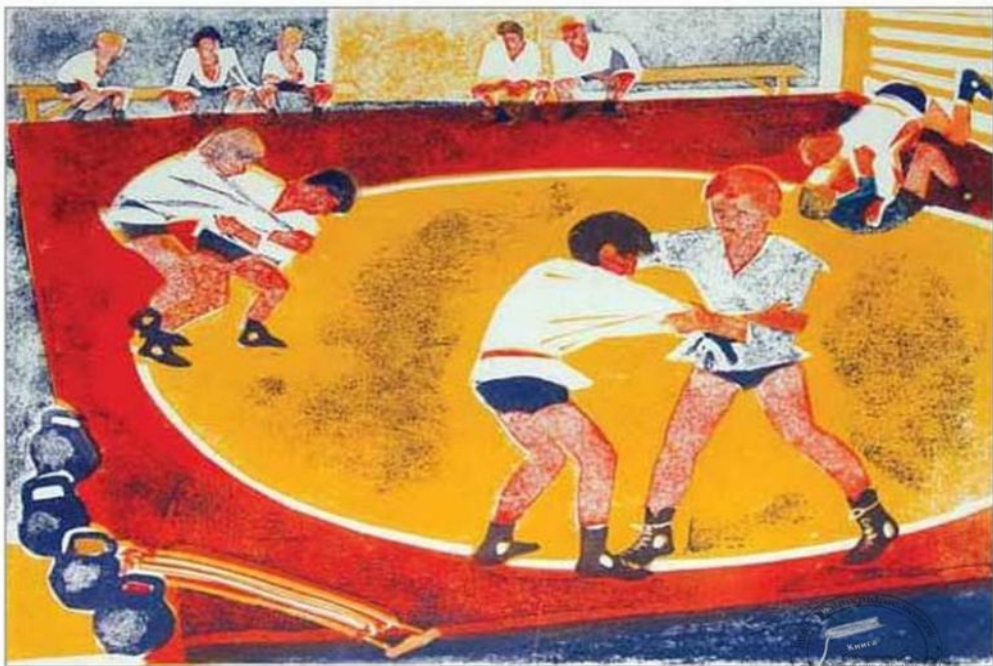
● Які види спорту зображено на картинах побутового жанру? Як у них передано рухи, характерні саме для цих видів спорту?

▲ Хокеїсти

◀ Олександр Дейнека. Баскетбол

▼ Інґа Шкубер. Гурток самбо

● Проаналізуйте, як художник передав динаміку в композиціях картин. Порівняйте їхні формати, поміркуйте, чим зумовлений такий вибір митця.

Віктор Рижих.
Хокей ▶

Віктор Рижих.
Футбол ▼

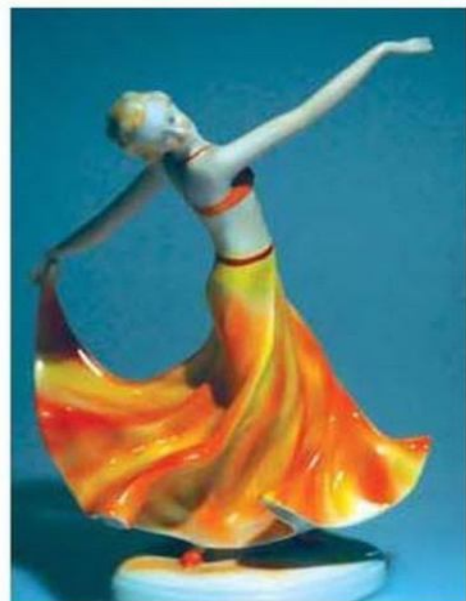
Особливості зображення людини у круглій скульптурі полягають у тому, що фігура має бути виразною з усіх боків.

● Порівняйте пози танцівниць і спортсменів. Поміркуйте, які емоції вони відображають.

Костянтин Хальцер.
Лебідь ▶

▼ Порцелянова статуетка «Танцівниця»

▼ Карл Туттер. Фінал

◀ Олена
Янсон-
Манзер.
Барельєфи
спортсменів

Вигляд скульптури з різних точок споглядання

▲ Марк Річард Меллон. Танцівниця Кейт у червоній сукні

Практичне завдання

Створіть скульптуру танцівниці або спортсмена в русі (пластилін).

Поради

Круглу скульптуру розмістіть на підставці. За потреби застосуйте каркас, який допоможе втримати форму. Формат зображення рельєфу доберіть відповідно до задуму: круг, овал, квадрат, прямокутник, трикутник. Спочатку намітьте контури зображення. Поступово набирайте висоту рельєфу. Запропонуйте варіанти розміщення такого рельєфу в інтер'єрі чи на архітектурній споруді.

Запитання і завдання

1. Поясніть, чим відрізняються твори побутового жанру від портретів.
2. У чому полягає відмінність між рельєфом і круглою скульптурою?

Самостійна робота для допитливих

1. Знайдіть твори побутового жанру на теми музичного мистецтва.
2. Придумайте сюжет композиції, у якій можна відобразити ваш улюблений вид спорту.

Художній проект. Розробіть ескізи композиції (монументальний живопис) для оформлення палацу культури або спортивного комплексу у вашому місті чи селі.

Тема 20. На відпочинку

Сім'я на відпочинку — один із улюблених сюжетів у художників. Вирізняє такі картини складна багатофігурна композиція, у якій поєднані фігури дітей і дорослих. Трапляються сюжети із зображенням масових гулянь, різноманітних святкових заходів, які відбуваються в містах і селах та присвячені різним подіям. Художники зображають також людей, що збираються в тісному колі й займаються спільною справою. Зазвичай такі події розгортаються в інтер'єрі або просто неба.

Федір Слав'янський.
Сімейна картина на балконі ▼

Секрети художніх матеріалів і технік. Пуантилізм

Пуантилізм — художній прийом у живописі, суть якого полягає в нанесенні окремих дрібних мазків із чистих кольорів. Під час споглядання картини глядач сприймає ці мазки цілісно. Така техніка нагадує мозаїку. Засновник художньої техніки — Жорж Сьора, який розробив її на основі законів кольорознавства.

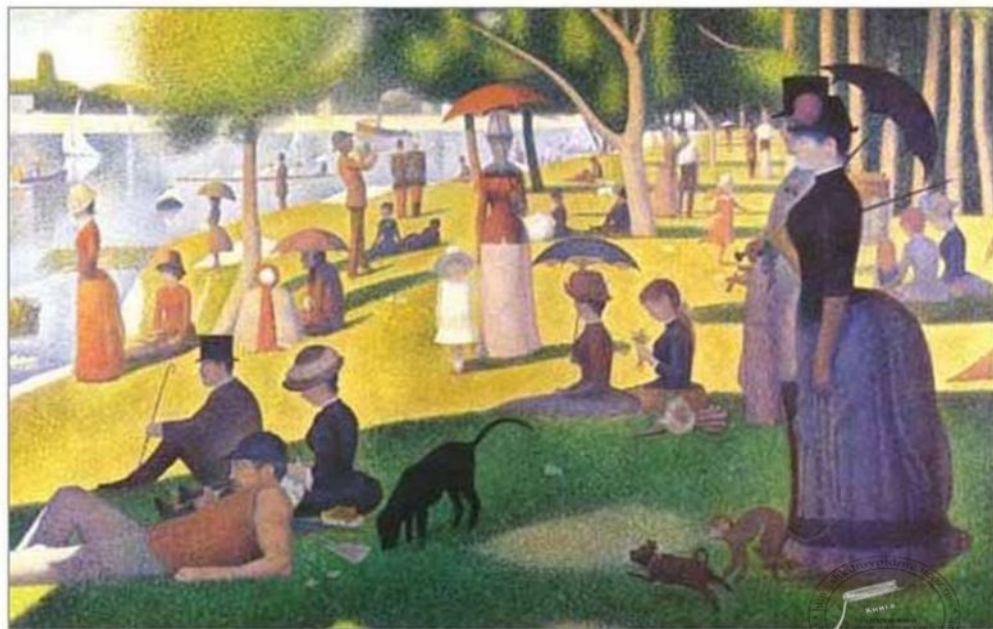
Шедеври жанру. Жорж Сьора. «Недільна прогулянка на острові Гранд-Жатт»

Композиція картини — багатофігурна. На ній зображені відпочивальники в сонячний літній день. Картина написана дрібними мазками різного кольору, які передають мерехтіння світла та рух повітря.

Перший, затінений план, виконаний у холодних відтінках кольорів, а другий — освітлений яскравим сонцем, передає різнобарв'я літнього дня.

● Роздивіться картину, виконану в техніці пуантилізму. Як передано повітряну перспективу, мінливість сонячного освітлення, рух повітря? Як художня техніка впливає на враження від твору живопису?

▼ Жорж Сьора. Недільна прогулянка на острові Гранд-Жатт

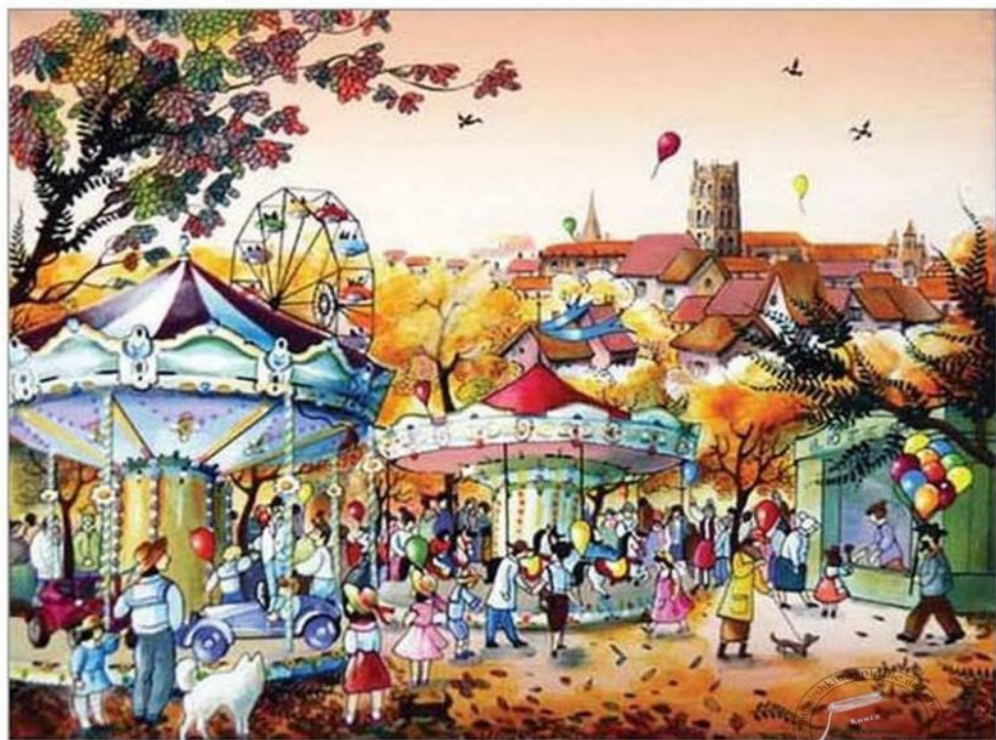

● Придивіться, як у картинах передано простір: на передньому плані розміри людей, тварин, дерев більші, ніж на дальньому. Вони детально промальовані, тоді як віддалені виглядають значно меншими і зображені узагальнено.

▲ Мартін Булінья. Церемонія

▼ Шарлота Лашапелъ. Ярмарок

- Які події, свята й розваги зображено у творах побутового жанру? Проаналізуйте композиції картин. Які з них статичні, а які — динамічні? Як колорит картин впливає на створення атмосфери свята? Роздивіться одяг персонажів художніх творів. Назвіть елементи українського національного костюма.

Надія Линнікова.
Народне свято ▶

Наталія Чернова.
Великодні гуляння ▼

● Які захоплення людей відображено в художніх творах побутового жанру?

Моніка Блаттон.
Весняна соната ▶

Тетяна Яблонська.
В'язальниці ▼

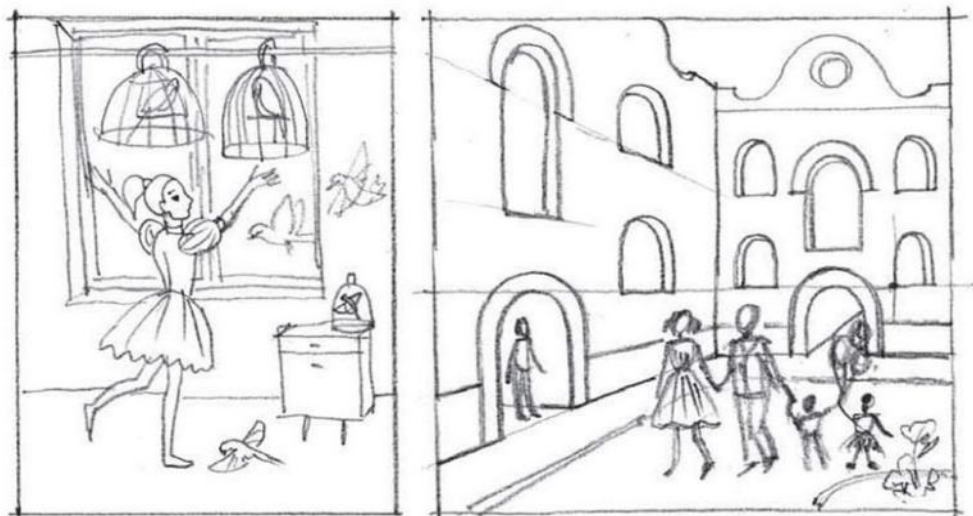

▲ Статуетка
«Вишивальниця».
Конаковський фаянс

◀ Фредерик Лейтон.
Урок музики

Приклади сюжетних композицій

Практичне завдання

Намалюйте композицію побутового жанру. Тематика за вибором: «Свято», «Сім'я на відпочинку», «Світ моїх захоплень» (гуаш).

Поради

Спочатку намітьте головне в композиції — основних персонажів, на яких спрямована увага. Другорядні елементи підпорядковуйте основному задуму. Звертайте увагу, щоб тло, на якому розгортається дія, допомагало сприймати головне, а не відволікало зайвими деталями. Намагайтеся передати настрій зображених людей.

Запитання і завдання

1. Які картини побутового жанру сподобалися вам найбільше і чому?
2. Назвіть особливості багатофігурних композицій.

Самостійна робота для допитливих

1. Віднайдіть в Інтернеті приклади картин побутового жанру, в яких відображено мистецькі або спортивні захоплення людей.
2. Намалюйте «кадри» до ймовірних фільмів: «На відпочинку», «Найкращі канікули», «Один день із життя школяра» (на вибір).

Тематична виставка

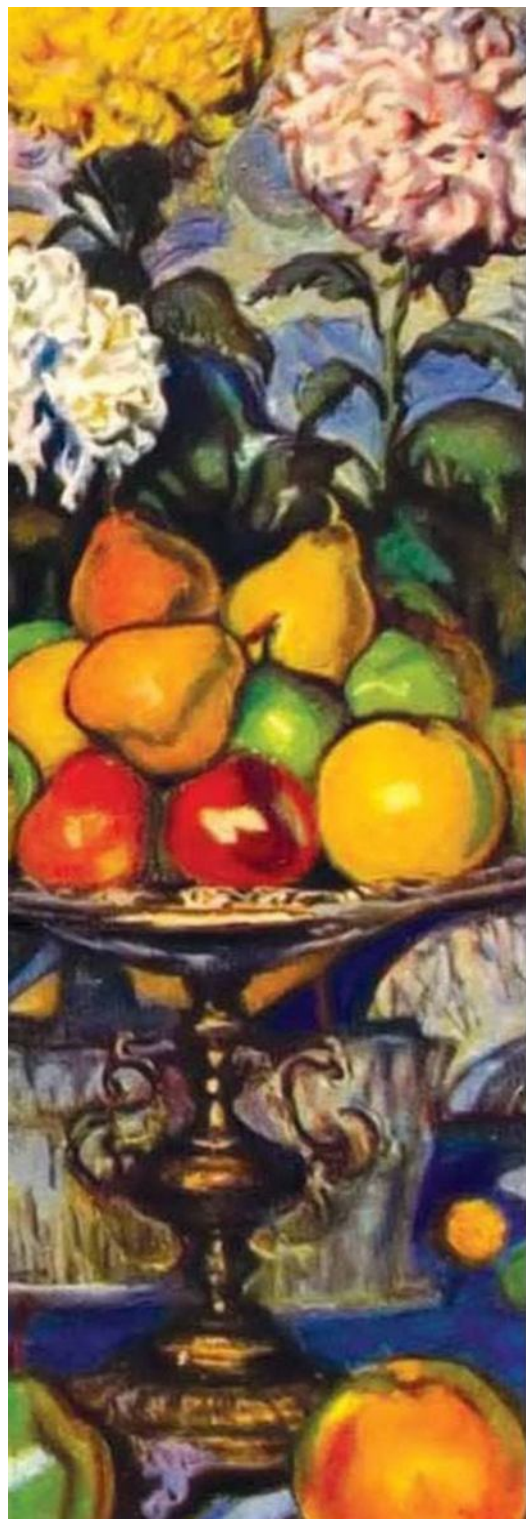
Найкращі роботи побутового жанру представте на шкільній виставці «Щоденник юного художника».

Розділ V.

Натюрморт

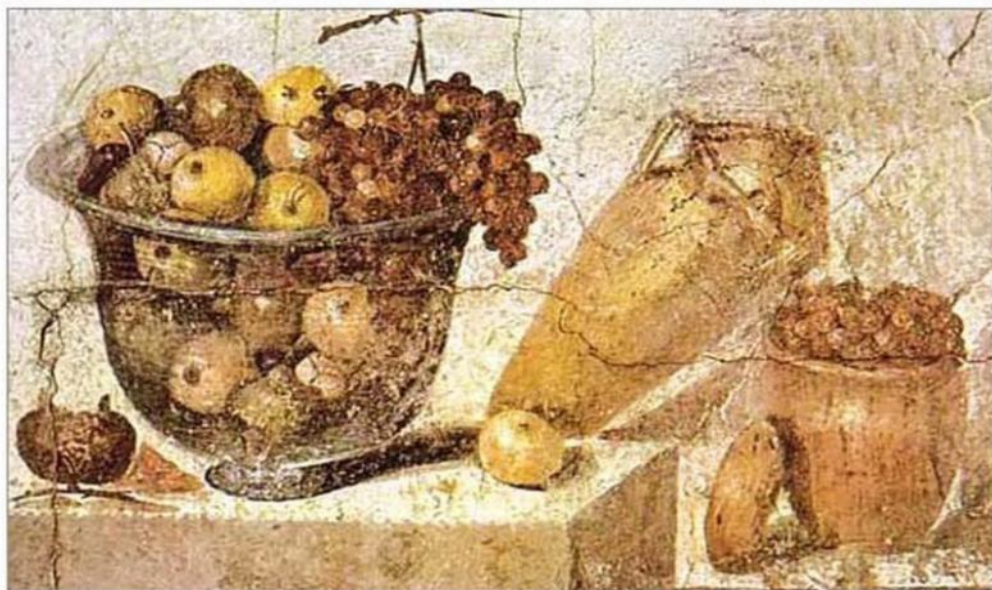

Тема 21. Чарівний світ речей

Зображення предметів можна побачити на витворах мистецтва часів античності. На давніх настінних розписах, у творах декоративно-прикладного мистецтва намальовані фрукти та овочі, риба, глеки й вази тощо. Згодом виник жанр — *натюрморт*. Спочатку він був лише частиною композиції на історичну або побутову тему. Перші натюрморти використовували в побуті: ними прикрашали дверцята шаф або маскували нішу в стіні. Майстерність голландських і фламандських художників XVII ст. сприяла виокремленню натюрморту в самостійний жанр.

Олекса Новаківський.
Натюрморт ▼

Настінний розпис будинку в Помпеях ▲

Давньогрецька таріль ►

Натюрморт — жанр образотворчого мистецтва, здебільшого станкового живопису; художній твір, у якому зображаються речі, що оточують людину.

На старовинних натюрмортах ретельно виписані найдрібніші деталі всіх зображених предметів: овочів і фруктів, квітів, посуду, тканин. Також тут можна побачити дивовижні мушлі й комах. Митці зображали предмети у просторі відповідно до законів перспективи.

Бальтазар ван дер Аст.
Фруктовий натюрморт із мушлями ►

Слово «натюрморт» у перекладі з французької означає «мертва натура». Ідеться про зображення різних побутових предметів (посуду, знарядь праці), дарів природи (овочів, фруктів, квітів), мисливської здобичі (дичини, риби). Такі предмети художник спеціально поєднує в певну тематичну композицію.

Часто митці включають у композицію задрапіровані (спеціально складені) тканини, які допомагають не тільки привернути увагу глядача до стола, а й установити композиційну рівновагу.

● Яке значення драперії у композиції натюрморту, представленого на ілюстрації?

▲ Ніна Стасюкова.
Натюрморт із лялькою і клоуном

Антоніо Переда-і-Сальгадо.
Натюрморт з годинником ▼

Щоб предмети «трималися» в композиції, їх розміщують на столі, на другому плані (на першому — край стола).

● Зверніть увагу, як реалістично зображено речі, передано матеріали, з яких вони виготовлені. Який предмет, на вашу думку, є центром композиції?

Вікторія Кір'янова.
Маска на столику ▶

Це цікаво. Якопо де Барбарі. «Натюрморт із курілкою, залізною рукавицею і гвинтом»

Роздивіться натюрморт із рукавицею, написаний художником Якопо де Барбарі в 1504 р. Цю картину вважають першим натюрмортом в Європі. Намальовані на ній речі розміщені відповідно до задуму митця. Це зображення належить до так званих «натюрмортів-обманок», адже глядач сприймає намальовані предмети як справжні.

Серед популярних сюжетів натюрморту — сервірований стіл. Гарний, вишуканий посуд нерідко зображається з букетом квітів, фруктами. У реалістичних натюрмортах художники застосовують різнобарв'я кольорів і відтінків, щоб передати форму та об'єм зображуваних предметів. А в декоративних натюрмортах зазвичай використовуються локальні кольори.

● Опишіть особливості натюрмортів, поданих нижче (перелік предметів, тло, композиція, колорит тощо). Визначте і порівняйте реалістичні й декоративні зображення.

Віктор Долуда. Сонячний натюрморт ▼

Від задуму автора залежить кількість предметів у натюрморті та вибір формату зображення — горизонтального, вертикального або квадратного.

● Поясніть, чому художники обрали такі формати натюрмортів.

Поль Сезанн.

Натюрморт із кошиком фруктів ▼

Локальний колір — незмінний колір зображуваних предметів, без відтінків.

▲ Шин Йонг Сік. Натюрморт зі сливами

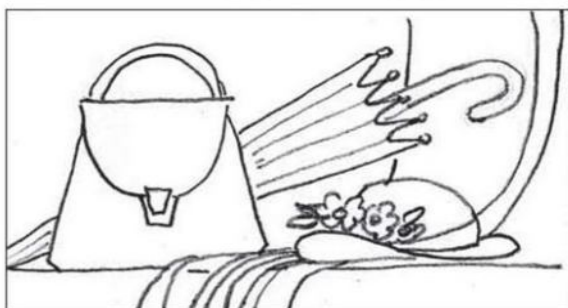
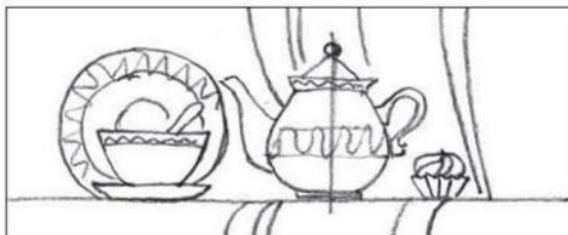
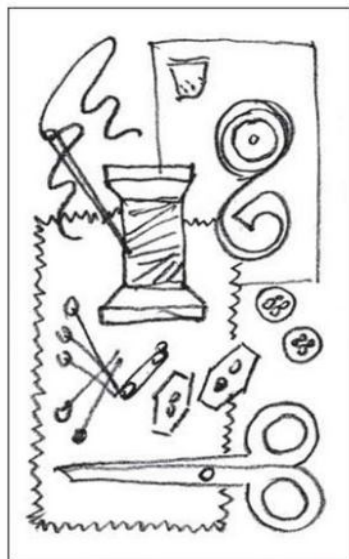

Кріс Кеннінг.

Зелене й золоте ▼

Приклади композицій декоративних натюрмортів

Практичне завдання

Створіть декоративну композицію — натюрморт із предметів, які побажаєте (*кольоровий, тонований, фактурний папір*).

Поради

Оберіть предмети для натюрморту, виріжте їх із паперу. Виділіть головне в композиції за допомогою розміру та кольору. Для того щоб зробити композицію врівноваженою, продумайте гармонійне розташування та поєднання її частин. Бажано, щоб відстань між предметами в натюрморті була меншою, ніж відстань від них до краю аркуша.

Робота в парі. За бажанням складіть композицію удвох із однокласником.

Запитання і завдання

1. Назвіть предмети, які найчастіше поєднуються в натюрмортах.
2. Що треба врахувати, аби композиція натюрморту була гармонійною?

Самостійна робота для допитливих

1. Віднайдіть в Інтернеті цікаві натюрморти із зображенням шкільного приладдя або іграшок.

2. Потренуйтеся складати тематичні композиції для натюрмортів з різних побутових предметів так, щоб вони гармонійно доповнювали один одного.

Тема 22. Старовинний натюрморт

Зображення натюрмортів з вишуканим посудом, фруктами і квітами — чи не найдавніший сюжет у картинах цього жанру. Ідеться про натюрморти з делікатесами в порцелянових тарелях, з їжею в кошиках і на рушниках. У таких картинах вражає надзвичайна реалістичність різних матеріалів, з яких виготовлено предмети: металу, скла, дерева, тканини, а також фруктів, хліба, печива, сиру, горіхів тощо. У старовинних натюрмортах можна побачити найрізноманітніші види риби і морепродуктів, а також мисливську здобич — дичину.

Віллем Клас Хеда.

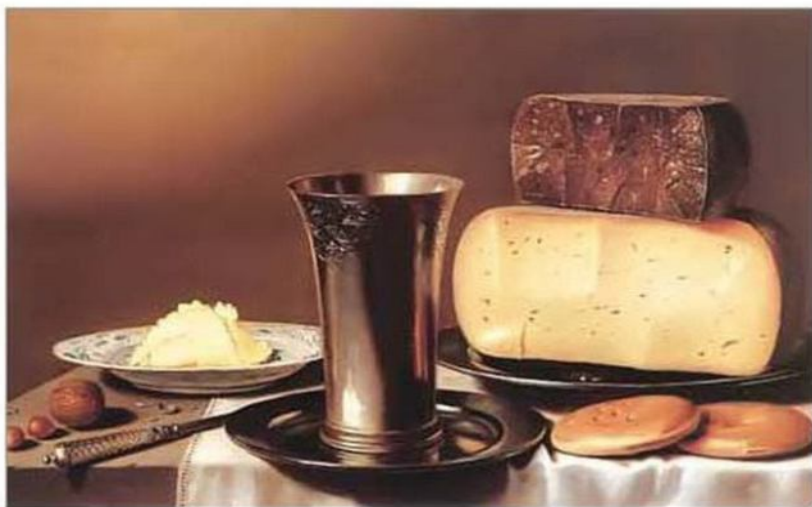
Натюрморт зі срібним глеком і тортом ▼

Для того щоб привернути увагу глядача до предметів у натюрморті, заохотити до милування їхньою красою, художники малюють їх на нейтральному (зазвичай темному) тлі. Такий контраст підкреслює яскравість кольорів предметів, виявляє характер освітлення, надає композиції певної урочистості.

● Роздивіться натюрморти голландських художників. Порівняйте їх.

Флорис ван
Шутен.
Натюрморт
з келихом,
сиром,
маслом
і випічкою ▶

▼ Флорис ван Дейк. Натюрморт із сирами

Це цікаво. Незвичайні натюрморти Клари Петерс

Клара Петерс — фламандський живописець, одна з перших, хто малював сніданки на столах. У 17-річному віці дівчина була вже визнаною художницею. Майстерно писала натюрморти — стиглі фрукти, екзотичні квіти у вазах та без них, вишукану їжу та напої у красиво декорованому посуді — металевому, скляному, керамічному. Також Петерс працювала в жанрі портрета. В одному з автопортретів вона зобразила себе поряд з розкішним натюрмортом. Цікавою є картина, де у срібній з позолотою чаші можна побачити відображення художниці з палітрою в руці.

▲ Клара Петерс. Натюрморт із квітами та великими кубками

▼ Клара Петерс. Автопортрет

- Погляньте, як реалістично художниця зобразила рибу, морепродукти, мушлі.

▲ Клара Петерс. Натюрморт із рибкою і креветками

- Порівняйте натюрморти різних авторів. Проаналізуйте їх за колоритом. Яка з картин вам найбільше сподобалась? Поясніть чому.

Пітер Клас.
Натюрморт
із крабом ▶

Портрет митця. Віллем Клас Хеда

Віллем Клас Хеда (1594–1680/1682) — голландський живописець, майстер натюрморту. Навчався живопису під керівництвом батька. Хеда, як і Пітер Клас, який вплинув на його творчість, є одним з найвидатніших представників мистецтва голландського натюрморту. Віллем і Пітер створювали «сніданки» з простим набором предметів у зеленувато-сірих або коричнюватих тонах. На відміну від натюрмортів Пітера Класа, твори Віллема Хеди були більш вишуканими, екзотичними, на них можна побачити срібний посуд, кубки, мушлі, крабів, устриць тощо.

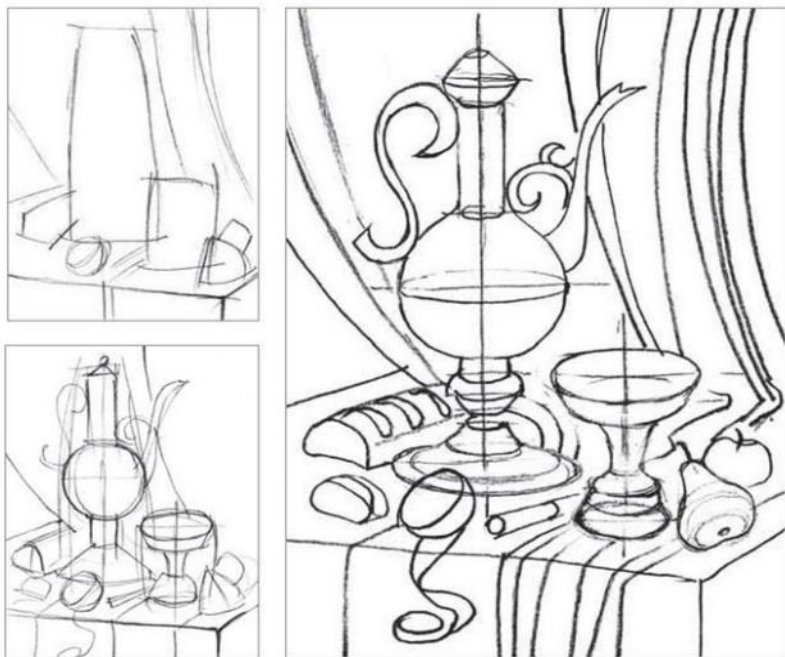
Митець по-різному поєднував предмети натюрморту, створюючи оригінальні, переважно діагональні композиції. Щоб досягти монументальності композиції, Віллем Хеда іноді застосовував не традиційний горизонтальний, а вертикальний формат. Вплив картин майстра на інших художників був значним.

▼ *Віллем Клас Хеда.* Натюрморт з позолоченим кубком

Послідовність побудови натюрморту в перспективі

Практичне завдання

Намалюйте вишуканий натюрморт за мотивами голландських майстрів (гуаш).

Поради

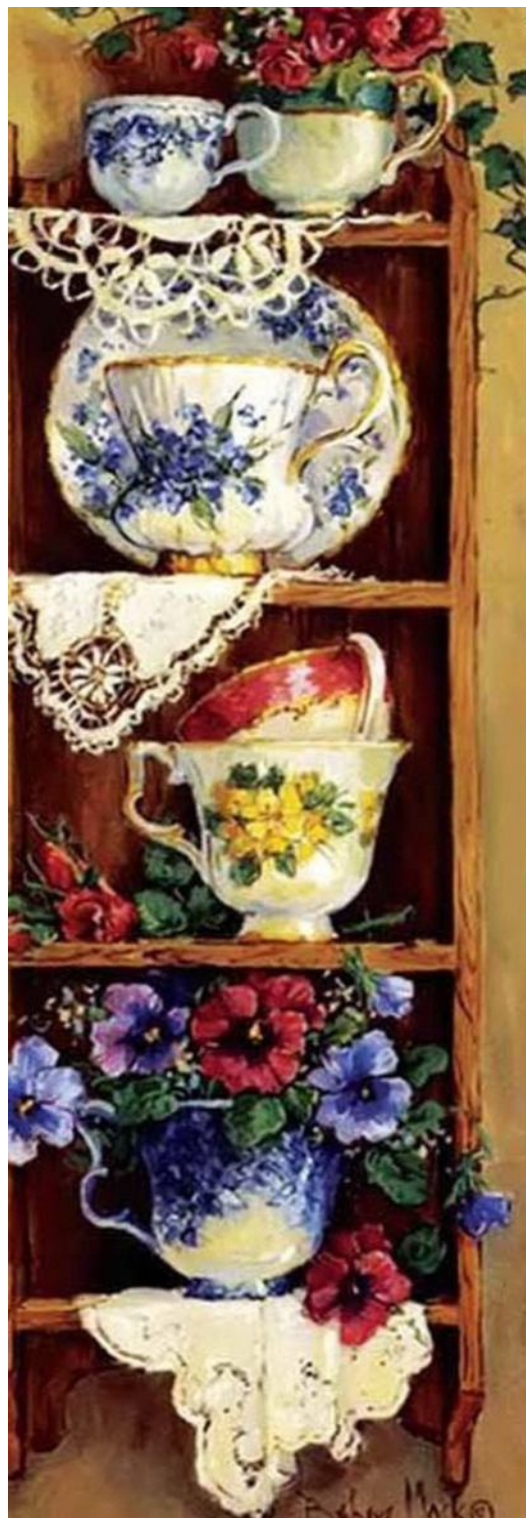
Доберіть предмети, які гармонійно поєднуються в натюрморті. Зображайте їх у перспективі. Продумайте, який предмет (ваза, глечик, таріль) буде центром композиції. Виділіть його розміром, вишуканою формою, кольором. Дрібніші предмети розмістіть навколо нього. Використайте для тла красиву тканину.

Запитання і завдання

1. Які предмети переважають у натюрмортах голландських живописців?
2. Що необхідно врахувати, обираючи формат натюрморту?

Самостійна робота для допитливих

1. У вільний час поцікавтеся, які картини голландських живописців є в музеях України.
2. Поміркуйте, у які рами доцільно помістити вишукані натюрморти у стилі голландських майстрів.

Тема 23. Сервірований стіл

Натюрморти із зображенням посуду на столі приваблюють своєю невимушеною красою, спокоєм домашнього затишку. Часто поруч із посудом — чайними сервізами, тарелями, глечиками тощо, зображені ягоди та фрукти, хліб і печиво, квіти.

Необхідною умовою гармонійної композиції натюрморту, що складається з багатьох предметів, є цілісність: виділення головного та підпорядкування йому другорядного, взаємозв'язок усіх складових частин твору. Якщо композиція довершена — ні додавати, ні вилучати з неї нічого не треба.

◀ *Барбара Мок.* Полиця з чашками

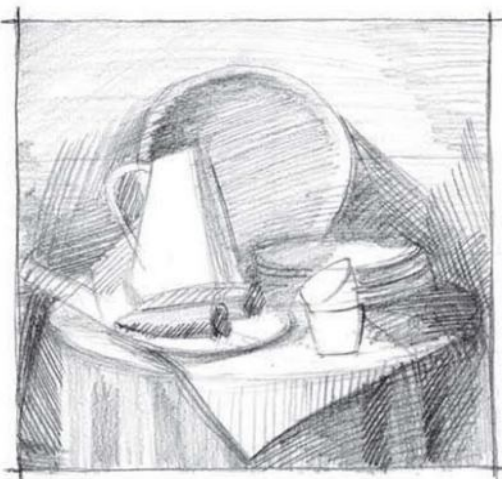
Наталія Герасимова.
Кольоровий натюрморт ▼

Форма предметів натюрморту, їх розміщення на столі передаються за допомогою лінійної та повітряної перспективи.

Композиція натюрморту має бути врівноваженою. Тональна рівновага досягається гармонійним розташуванням світлих і темних плям різного розміру й тону.

● Роздивіться тональну рівновагу в композиції натюрморту на картині та схемі.

Вікторія Кір'янова.

За столом імпресіоніста ▼

▲ *Петро Кончаловський.*
Стіл із фруктами і жовтими квітами

▼ *Барбара Мок.* Чай і полуниці

Зазвичай предмети в натюр-морті розміщені на нейтральному тлі, а також в інтер'єрі, біля вікна або на підвіконні, на тлі пейзажу за вікном. Подеколи художники зображають натюр-морт у природному середовищі.

Предмети, розташовані ближче до глядача, загороджують собою віддалені: так виникає враження глибини простору.

● Що зображено на натюрмортах? Порівняйте їхні композиції. Проаналізуйте, як виглядає в перспективі круглий стіл, а як — прямокутний.

Роздивіться форму посуду, особливості його розміщення на столі. Яке значення кольору в досягненні композиційної рівноваги?

Портрет митця. Чарівні квіти Катерини Білокур

Катерина Василівна Білокур (1900–1961)

— народна художниця із с. Богданівки, що на Полтавщині. У ранньому дитинстві малювала вуглем на клаптиках полотна потайки від батьків, які забороняли дівчинці творити. Згодом — на картоні й фанері фарбами власного виготовлення. Пензлі завжди робила сама з котячої шерсті: для кожної барви мала свій пензлик. У зрілому віці художницю найбільше приваблювали олійні фарби. У 1954 р. картини «Цар-Колос», «Берізка» і «Колгоспне поле» принесли їй світову славу і визнання відомих митців, зокрема Пабло Пікассо. Катерина Білокур одержала звання народного художника України.

Автопортрет

У натюрмортах Катерини Білокур, окрім квітів, зображено дари природи, які створюють настрій захоплення від краси рідного краю.

▼ Катерина Білокур. Квіти, яблука, помідори

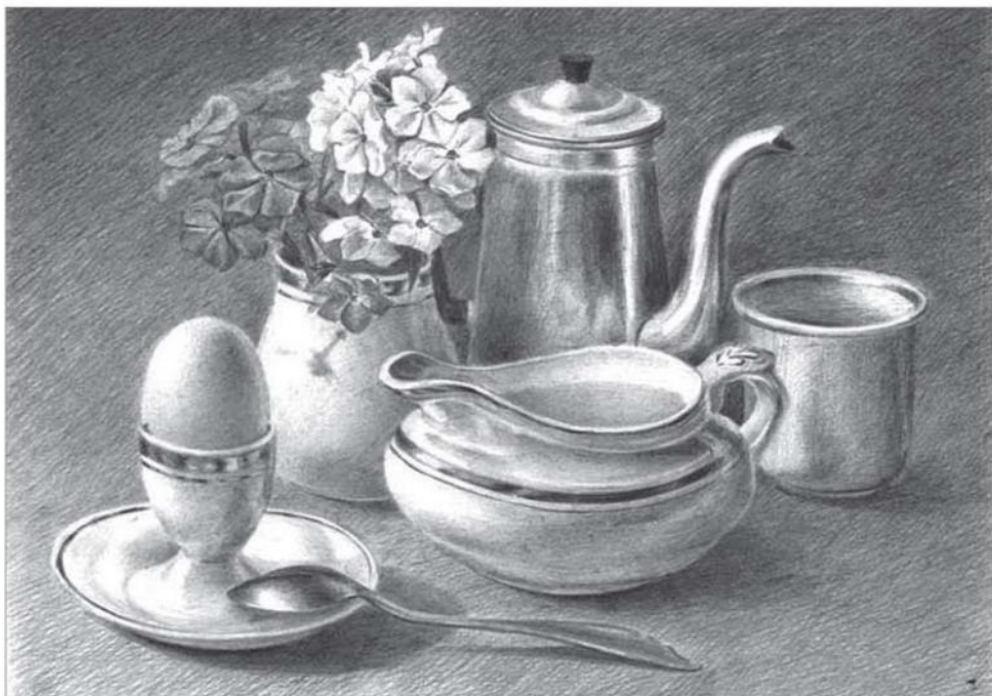

У графічному натюрморті пластика форми предметів, їхня фактура, розташування в просторі, освітлення передаються за допомогою ліній, світлотіні.

Світлотінь — закономірні градації світлого і темного, зумовлені освітленням, формою та фактурою предметів.

● Проаналізуйте розташування світлотіні на різних предметах натюрморту.

Юлія Краснова.
Натюрморт із флоксами ▼

Практичне завдання

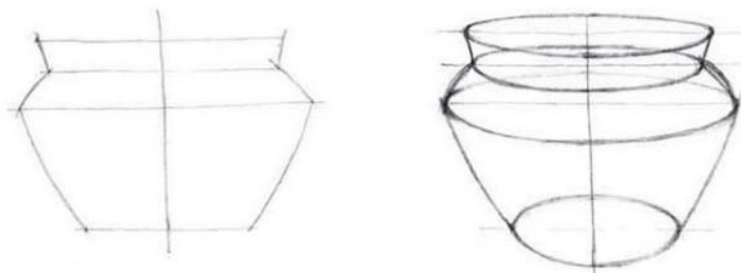
Намалюйте натюрморт із посудом (*графітний олівець*).

Поради

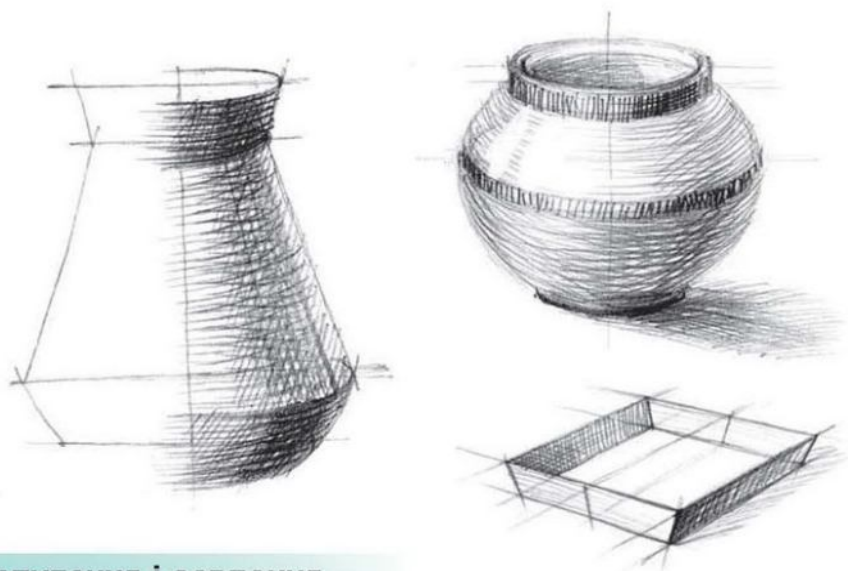
Окресліть на аркуші загальні обриси предметів натюрморту, виділіть головне в композиції. Будуйте натюрморт з урахуванням перспективи. Поступово деталізуйте рисунок і виконуйте зображення в тоні. Передайте особливості форми посуду та його об'єм світлотінню. Предмети на передньому плані промалюйте детально і контрастно. Самостійно оцініть свій натюрморт.

● Пригадайте градації світлотіні на круглих предметах. Погляньте, як вони зображені в перспективі. Зверніть увагу, що штрихи виконуються відповідно до форми предмета.

Послідовність побудови форми горщика

Розташування світлотіні відповідно до форми предметів

Запитання і завдання

1. Що допомагає художнику передати простір та об'єм у графіці?
2. Назвіть і покажіть на прикладі графічного натюрморту основні градації світлотіні.

Самостійна робота для допитливих

1. Придумайте чашку оригінальної форми.
2. Створіть ескізи варіантів її декору.

Художній проект. Дослідіть традиції сервірування стола в різних народів світу. Віднайдіть твори мистецтва, які відображають ці традиції.

Тема 24. Атрибути мистецтва

Художники зображають натюрморти різного змісту. Зокрема, поєднують у композиції предмети певного призначення або професійної приналежності їхнього власника. Надзвичайно цікаво розглядати в натюрморті пензлі й фарби художника, музичні інструменти виконавця, приладдя вченого або мореплавця, речі актора, книжки та рукописи письменника.

● Погляньте, як реалістично намальовані предмети в натюрмортах.

Атрибу́т — характерна речова ознака; предмет, за яким можна визначити вид професійної діяльності.

◀ *Міхаель Лассель. Собор (фрагмент)*

▼ *Дюла Бораш. Натюрморт із глобусом*

- Роздивіться натюрморти, на яких зображено речі представників різних професій. Визначте види діяльності.

Майкл Харнетт.
Стіл банкіра ▶

Савелій Федотов.
Натюрморт зі зброєю ▼

Шедеври жанру. Жан-Батист Шарден. «Натюрморт з атрибутами мистецтва»

Цей твір французького художника Шардена вважають одним з найкращих натюрмортів. На картині зображено стіл художника, на якому лежать речі — атрибути мистецтва. У центрі композиції — статуетка, яка символізує мистецтво скульптури. Мистецтво живопису представлено палітрою і шухлядкою для фарб, архітектури — сувоями креслень і готувальнею. На картині зображено нагороди художника, а також книжки. Усі предмети Шарден писав з натури. Зображені речі немов натякають на те, що митець — високоосвічена людина.

Жан-Батист Шарден.
Натюрморт з атрибутами мистецтва ▼

У натюрмортах за допомогою різних відтінків кольорів і світлотіні художники передають форму й об'єм предметів, зокрема музичних інструментів.

● Назвіть атрибути мистецтва, зображені на картинах.

Роздивіться, як дбайливо передано фактуру різних матеріалів.

Анна Валлей.
Атрибути музичного мистецтва ▼

▲ Майкл Харнетт.
Мюнхенський натюрморт

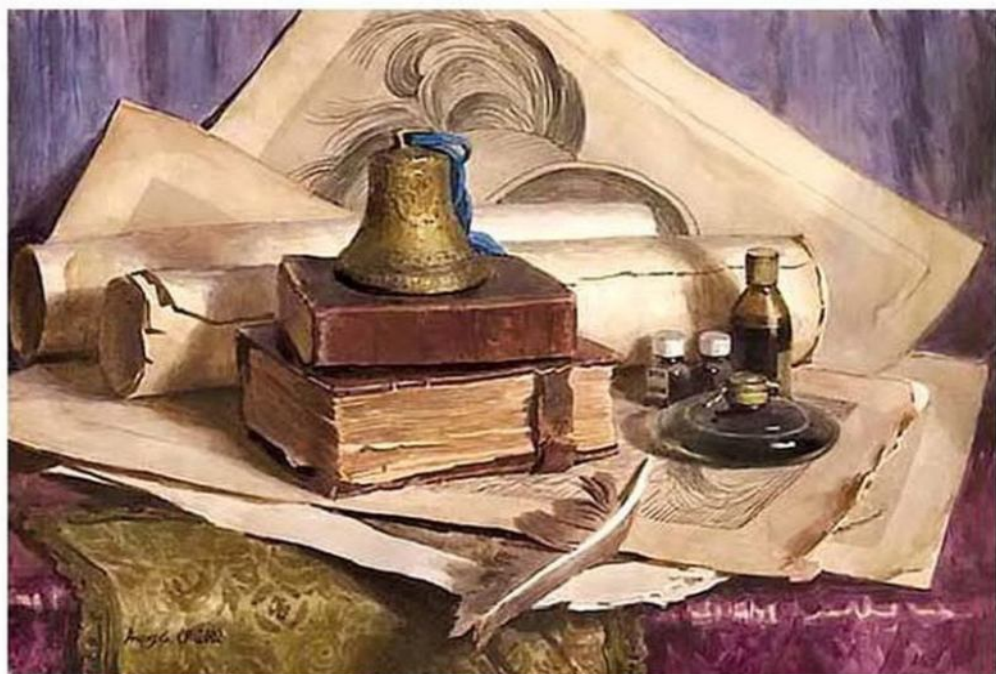

Світло й тінь на предметах, що розташовані на передньому плані (ближче до світла), зображаються більш контрастно, ніж на дальньому. Художники передають блискучу поверхню скла, атласу (вишуканої тканини) тощо за допомогою п'юліску.

● Погляньте, як виразно художник передає фактуру різних матеріалів — паперу, тканини, скла, металу тощо.

Сергій Андріяка.

Натюрморт із дзвоном ▼

Практичне завдання

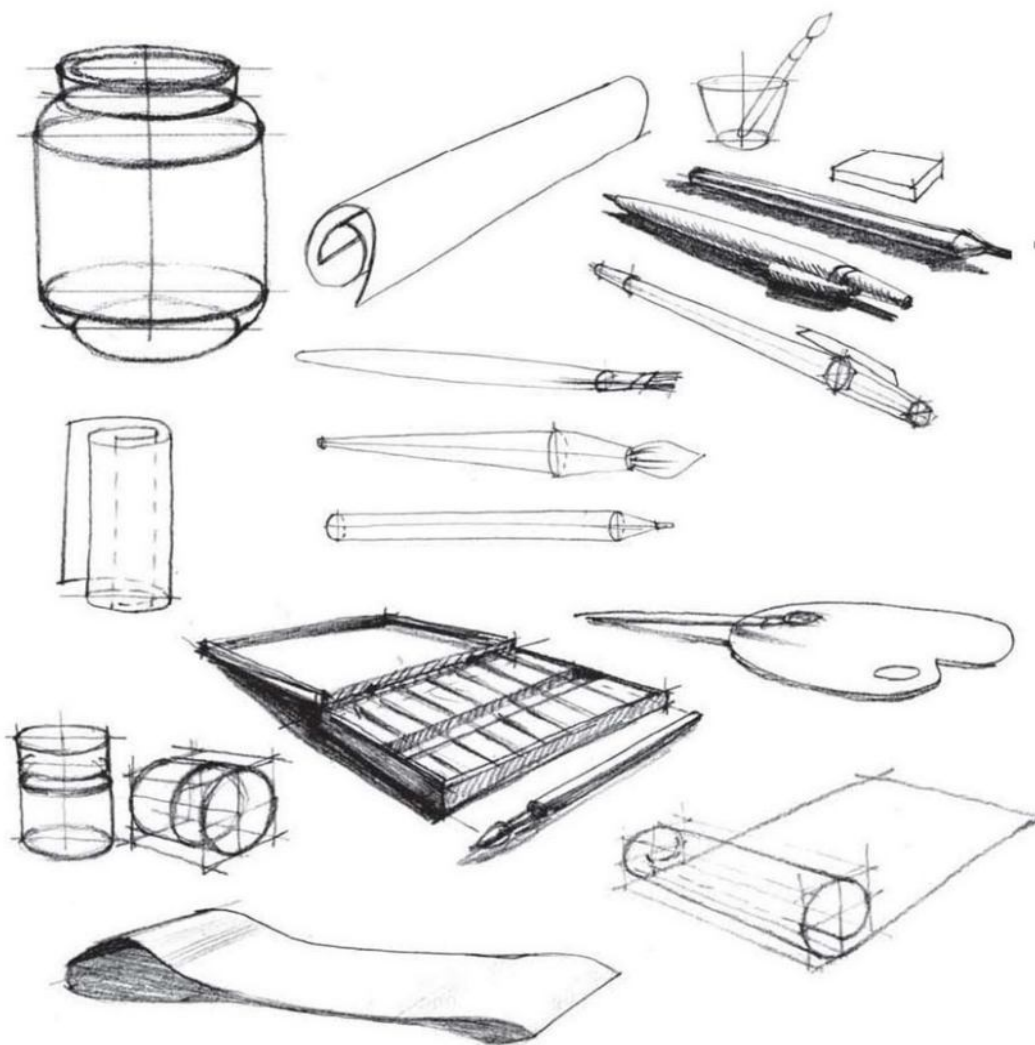
Намалюйте урочистий натюрморт з атрибутами мистецтва (акварель).

Поради

Перш ніж малювати, доберіть необхідні предмети та проаналізуйте їхню форму. Врахуйте, що світло має падати на предмети з одного боку. При нанесенні світлотіні не забувайте про рефлекс (він надає об'ємності предметам круглої форми). Для посилення урочистого настрою намалюйте вишукано викладені драперії. Спробуйте передати різну фактуру матеріалів.

Предмети, які можна використати в натюрморті

Запитання і завдання

1. Які предмети зображують у натюрмортах з атрибутами мистецтва?
2. Розкажіть про значення світлотіні в зображенні предметів натюрморту.

Самостійна робота для допитливих

1. Які предмети необхідні для натюрмортів: «Речі спортсмена», «Інструменти столяра», «Одяг балерини», «Куточок повара», «Приладдя писанкарки»?
2. Виконайте ескіз композиції натюрморту на одну із запропонованих тем.

Тема 25. Квітковий натюрморт

Квітковий натюрморт — найулюбленіший жанр багатьох живописців. Розмаїття форм і кольорів квітів дає змогу передати багатство світу природи, її неперевершену красу.

Зазвичай композиція квіткових натюрмортів досить проста: ваза з квітами, яка іноді доповнюється фруктами або романтичними деталями.

На квіткових натюрмортах можна побачити також предмети побуту: посуд, книжки, свічки тощо. Проте саме квіти є головними «дійовими особами» в картині.

◀ *Ольга Цуріна.*
Мальва й лимонниця

Реза Бадроссама.
Квіти ▼

Це цікаво. Перші квітковий натюрморти

У голландському мистецтві квітковий натюрморт утвердився як самостійний жанр у творчості Амбросіуса Босхарта Старшого (XVII ст.). Популярність квіткового натюрморту зумовлена побутом тих часів — з безліччю кімнатних рослин в інтер'єрі будинків та садками навколо них. На полотнах Босхарта поруч із букетами квітів часто зображені ящірки, метелики, мушлі оригінальної форми та забарвлення.

● Роздивіться квіти на картині. Які деталі, характерні для старовинних натюрмортів, зображені художником? Як побудована композиція твору?

◀ Амбросіус
Босхарт
Старший.
Букет
в арочному
вікні

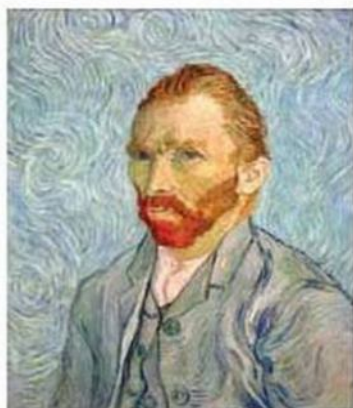

Портрет митця. Вінсент ван Гог

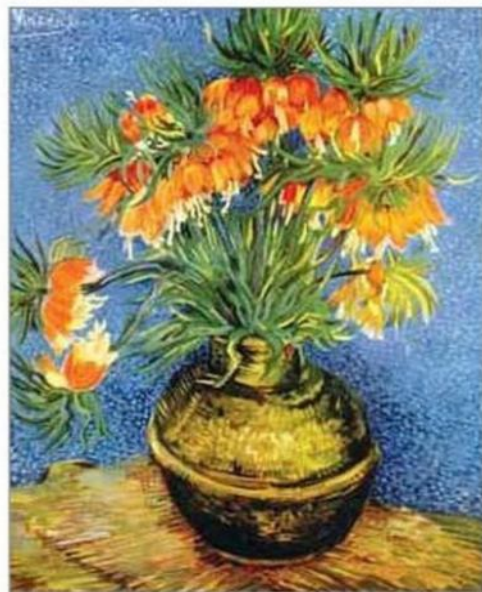
Вінсент ван Гог (1853–1890) — голландський живописець. Перебував на службі в Гаазі, Брюсселі, Лондоні, Парижі. Учителював в Англії, був проповідником у Бельгії. Ван Гог мав загострене почуття милосердя, багато допомагав бідним. Однак сам здебільшого жив у нестатках, самотньо, часто голодував.

У зрілому віці Ван Гог захопився мистецтвом. Він відвідував Академію мистецтв в Антверпені. Проте живописній майстерності навчався переважно самостійно, копіював картини старих майстрів. У 1886 р. переїхав до Франції, де жив його молодший брат Тео, який підтримував художника матеріально й морально під час хвороби.

У самотній спадщині всесвітньо відомого митця — побутові картини, пейзажі, натюрморти, портрети. Живопис його надзвичайно емоційний, палітра кольорів яскрава і напружена. Серед шедеврів митця — пейзаж «Червоні виноградники в Арлі» і «Зоряна ніч», автопортрети, натюрморт «Соняшники».

Автопортрет

▼ *Вінсент ван Гог*. Квіти в мідній вазі▼ *Вінсент ван Гог*. Соняшники

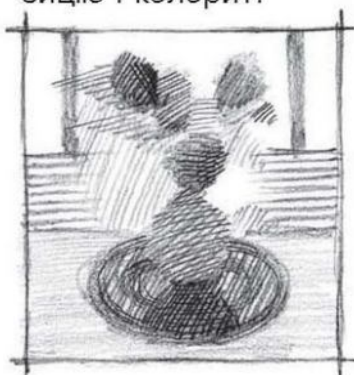
- Зверніть увагу на характер мазків, які художник застосовує для зображення троянд.

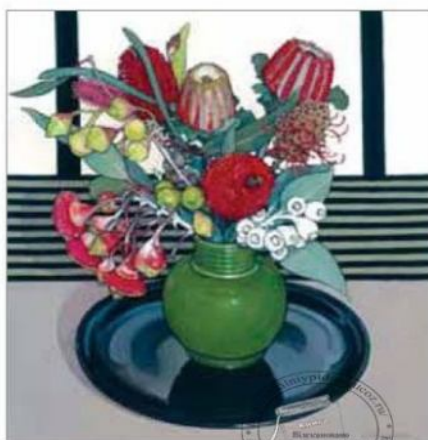
▲ Олексій Шовкуненко. Троянди в зеленій вазі

Букет у квітковому натюрморті може бути складеним з різних рослин або їхніх частин, наприклад, з гілочок, листя, плодів тощо. Головне, щоб, зібрані докупи й гармонійно поєднані, вони утворювали вишукану композицію.

- Роздивіться картину із зображенням букета. Проаналізуйте її композицію і колорит.

Кріс Кеннінг. ►
Натюрморт
із квітами у вазі

● Помилуйтеся красою квіткових натюрмортів, виконаних аквареллю.

◀ Нам Таеску. Квіти у вазі

Шин Йонг Сік. Квіти ▶

Практичне завдання

Намалюйте ліричний квітковий натюрморт (акварель).

Поради

Окресліть обриси натюрморту, розмістіть букет так, щоб він став центром композиції. Створіть колорит, який зможе передати ліричний настрій. Зверніть увагу на дотримання рівноваги кольорових плям. Щоб передати розташування квітів у просторі, поєднайте різні техніки акварелі. «По-мокрому» пропишіть дальній план, де тло і квіти виглядають нечітко. Зображення на передньому плані деталізуйте, коли папір висохне.

● На прикладі поданої ілюстрації проаналізуйте, як можна передати плановість у зображенні квітів.

Щоб виділити на передньому плані пелюстки квітів, листочки та стебла, можна додати в акварель трохи гуаші: білої чи жовтої для висвітлення, а синьої або коричневої — для затемнення.

Передній план

Середній план

Дальній план

*Наталія
Закревська-Анікіна.*
Квіти з яблуками
і виноградом ▶

Запитання і завдання

1. Які особливості побудови квіткових натюрмортів?
2. Визначте колорит картин із квітковими натюрмортами, що в підручнику.

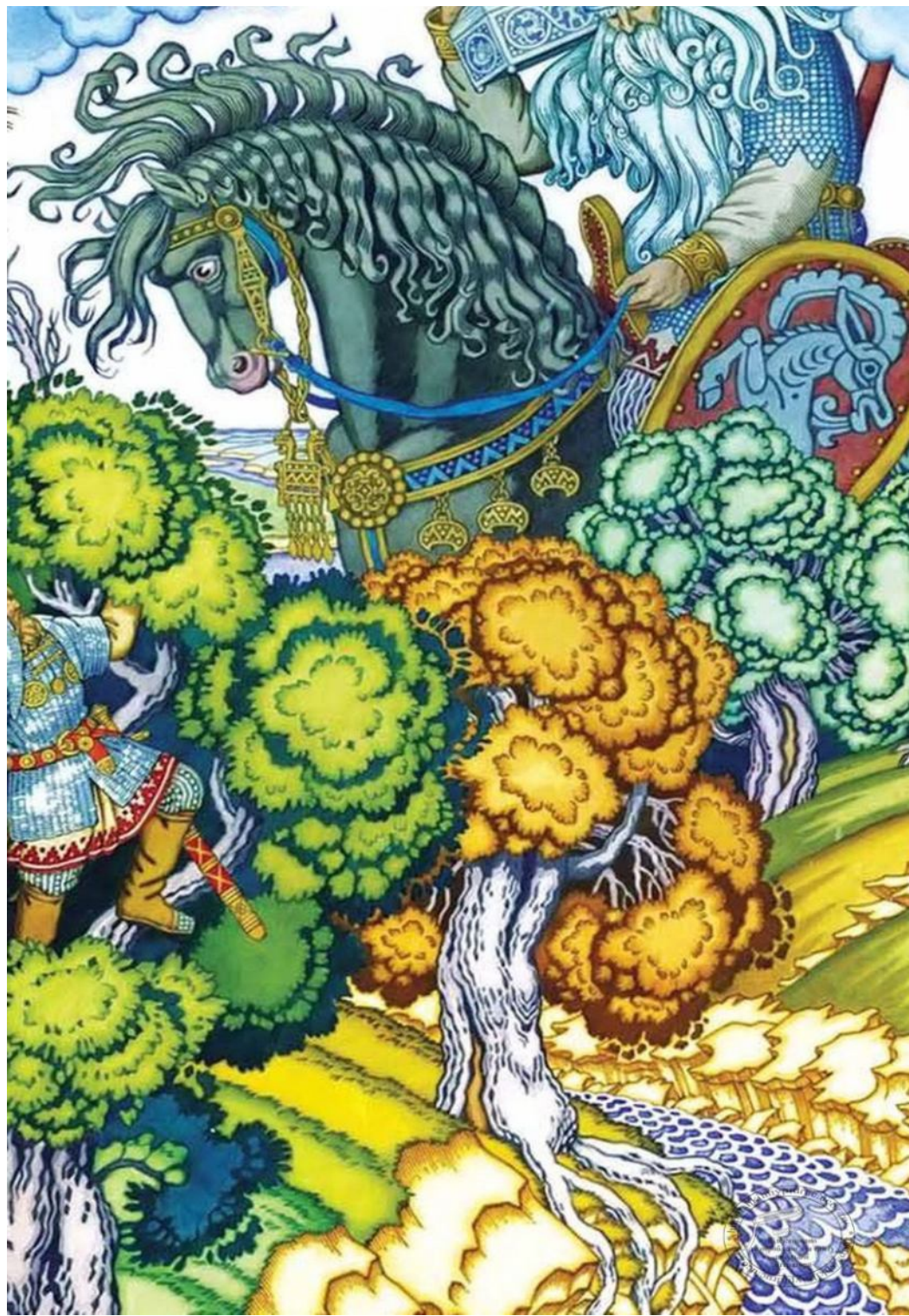
Самостійна робота для допитливих

1. Знайдіть інформацію про квіти, поширені у вашій місцевості. Яка квітка могла б стати символом вашого краю?
2. У вільний час виконайте абстрактну композицію на тему квітів — ескіз тканини.

Тематична виставка

Організуйте в класі виставку найкращих малюнків «Чарівний світ речей».

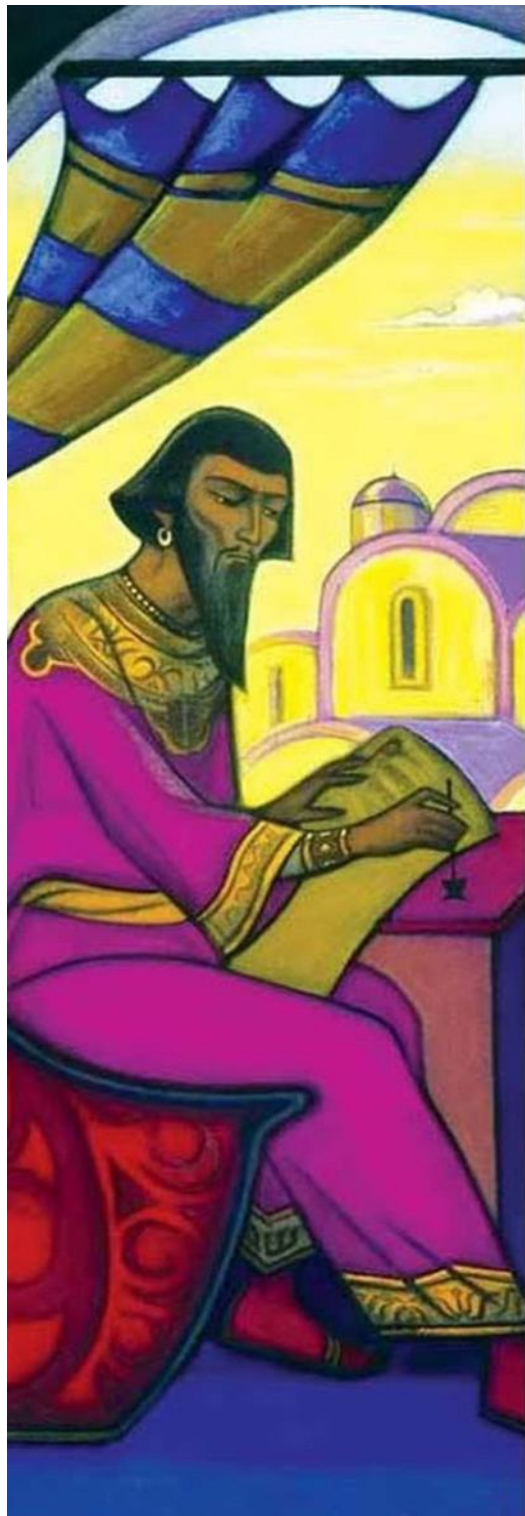

Розділ VI.

Історичний жанр та його різновиди

Тема 26. Історичний жанр

Історичні сюжети й образи розкриваються у творах графіки, живопису, скульптури. Історичний жанр тісно пов'язаний із міфологічним, релігійним і батальним жанрами.

Якщо художник прагне зобразити певні події в історії людства, показати значення в них окремих історичних осіб, тоді він звертається до *історичного жанру*. Характерним для творів на історичні теми є відтворення одягу персонажів, предметного середовища, притаманних певній добі та країнам.

● Схарактеризуйте деталі художніх творів, за якими можна впізнати історичну добу.

◀ *Микола Реріх.*
Ярослав Мудрий (фрагмент)

Еммануїл Мисько.
▼ Погруддя королю Данилу Галицькому

Шедеври жанру. Дієго Веласкес. «Здача Бреди»

«Здача Бреди» — один з найвідоміших живописних творів історичного жанру. У ньому зображено події червня 1625 року, а саме — сцену передання губернатором ключів від голландського міста Бреди головнокомандувачу іспанськими військами після багатомісячної облоги фортеці. Тому саме ключі є центром симетричної композиції картини.

За розмірами — це найбільше полотно художника. Інша назва картини — «Списи», зумовлена тим, що майже третину полотна займають списи, які символізують дух перемоги іспанського війська. У цій роботі митець уперше зумів створити протилежні за характером образи військових: розгублених голландців і самовпевнених іспанців. Деякі дослідники вважають, що праворуч від коня художник зобразив самого себе.

● Схарактеризуйте головних героїв картини (пози, жести, вирази облич). Опишіть персонажів на передньому і дальньому планах, порівняйте одяг військових — голландців та іспанців.

▼ Дієго Веласкес. Здача Бреди (Списи)

Для багатофігурної сюжетної композиції в живописі художники спочатку створюють до неї ескізи. Тут митці не лише уточнюють характерні риси образів, а й шукають варіанти композиції, рівновагу світлих і темних плям.

Ілля Рєпін. Запорожці пишуть листа турецькому султану ▼

Історичний жанр — зображення історичних подій в образотворчому мистецтві.

- Роздивіться картину Іллі Рєпіна та ескіз композиції до неї. Порівняйте ці твори: що змінилося в композиції, у характеристиці образів?

Портрет митця. Тарас Шевченко

Тарас Григорович Шевченко (1814–1861) — геніальний український поет і художник. Народився в с. Моринцях Звенигородського повіту Київської губернії (зараз Черкаська обл.) у сім'ї кріпаків. З дитинства захоплювався малюванням, складанням віршів. Юнаком приїхав до Петербурга разом з поміщиком П. Енгельгардтом. Тут він зустрів земляка — художника І. Сошенка та познайомився з відомими діячами культури, які доклали зусиль, щоб викупити його з кріпацтва.

У 24-річному віці Тарас вступив до Петербурзької академії мистецтв, де навчався у класі видатного російського живописця Карла Брюллова. За високі успіхи в навчанні був нагороджений медалями. У 1860 р. Академією мистецтв було присвоєно Тарасу Шевченкові звання академіка гравюри.

Подорожуючи Україною, Т. Шевченко замальовував пам'ятки архітектури, пов'язані з історичними подіями: «Богданова церква в Суботіві» (батьківщина гетьмана Богдана Хмельницького), «Видубицький монастир», збудований сином київського князя Ярослава Мудрого — Всеволодом, «Покровська січова церква», що на Катеринославщині, «Вознесенський собор у Переяславі».

Автопортрет

▲ Тарас Шевченко.
Богданова церква в Суботіві

▲ Тарас Шевченко.
Вознесенський собор у Переяславі

У картинах історичного жанру Т. Шевченко створював детальні сюжетні композиції, спираючись на їхні описи в історичних працях.

Так, у картині «Смерть Богдана Хмельницького» з документальною точністю зображено драматичний момент української історії — передання Богданом Хмельницьким гетьманських клейнодів синові Юрію.

▲ Тарас Шевченко.
Смерть Богдана Хмельницького

Т. Шевченко був першим художником, який звернувся до ілюстрування повісті М. Гоголя «Тарас Бульба». Події, що зображені в цьому творі, також пов'язані з історією України.

● Роздивіться композицію, зображених персонажів. Яке значення світлих і темних плям у встановленні композиційної рівноваги?

▲ Тарас Шевченко. Тарас Бульба із синами (ілюстрація до повісті М. Гоголя)

Ілюстрація виконана в одному кольорі. Такий живопис називають *монохромним*. Він створюється в техніці *гризайль*. Зображення, намальовані в цій техніці, різняться лише за тоном і виконуються тушшю або аквареллю: чорною фарбою або коричневою (*сепією*). Т. Шевченко часто використовував сепію у своїй творчості.

Монохромний живопис — живопис, виконаний в одному кольорі.

Гризайль — живопис, виконаний тональними градаціями одного кольору (найчастіше сепією або сірим); художня техніка.

Тон — різний ступінь темності кольору.

Секрети художніх матеріалів і технік. Сепія

Сепія — художній матеріал; акварельна фарба, глина з домішками пігменту, отриманого з молюска каракатиці (сепії); художня техніка, що використовує відтінки коричневого кольору.

Сепія набула поширення серед європейських художників у середині XVIII ст. Використовується переважно в акварелі для малювання пером і пензлем. Під час малювання сепією застосовується «розмивка» — прийом роботи пензлем з додаванням значної кількості води, що надає складні різноманітні живописні ефекти.

Практичне завдання

Створіть композицію на історичну тему в техніці гризайль на основі коричневого кольору (*сепія*).

Поради

На ескізі визначте, що в композиції буде головним, які персонажі стануть її центром. Щоб привернути увагу до зображених історичних діячів, застосуйте контраст світла і тіні. Добирайте різні відтінки коричневого кольору на палітрі, щоб передати об'єм і простір.

Запитання і завдання

1. У яких видах мистецтва поширений історичний жанр?
2. Назвіть виражальні можливості техніки гризайль.

Самостійна робота для допитливих

1. Дізнайтеся, які твори Т. Шевченка виконані в техніці гризайль. Визначте їх жанр.

2. Проаналізуйте ілюстрації до літературних творів на історичну тему, які вивчаються в школі.

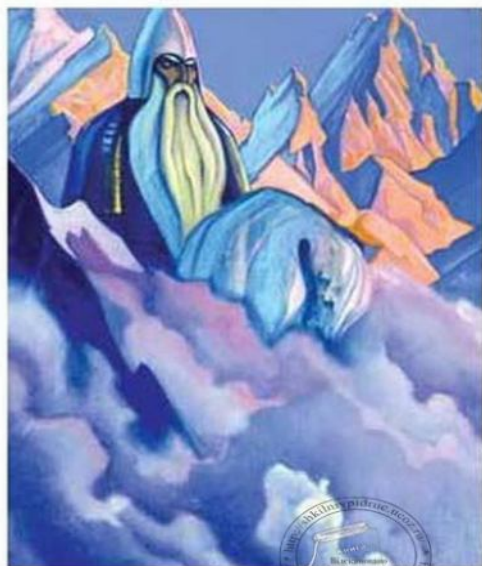
Тема 27. Міфологічний жанр

Міфи, легенди та перекази є важливим джерелом художньої творчості народів на ранніх етапах їхньої історії. Це сказання про давні вірування людей щодо походження Землі, явищ природи, богів, героїв, Всесвіту.

У художніх творах міфологічного жанру зображуються не реальні, а уявні події та герої, які наділяються надзвичайними здібностями.

Міфологічний жанр — зображення подій і героїв міфів і легенд різних народів світу в образотворчому мистецтві.

▼ *Микола Періх. Святігор*

Міфологічний жанр почав виокремлюватися з-поміж інших жанрів образотворчого мистецтва тоді, коли міфи перетворилися з вірувань на літературні твори, образи яких змальовували художники. Античні міфи відображають життя і пригоди богів, подвиги героїв.

Міфологічний жанр набув яскравого розквіту в добу Відродження, коли античні легенди спонукали митців на створення картин і скульптур з відповідними сюжетами. Твори міфологічного жанру втілювали високі ідеали мистецтва античності. Згодом до античних міфів у мистецтві долучилися теми з міфів різних народів: скандинавських, слов'янських, індійських тощо.

● Порівняйте зображення міфологічного образу в скульптурі та живописі.

▲ Діана Версальська. Римська копія з грецького оригіналу Леохара

Сюжети античних міфів набули поширення в живописі, скульптурі, книжковій графіці.

● Роздивіться твори міфологічного жанру. Поцікавтеся, які античні міфи вони ілюструють.

Орфей. Фрагмент стародавньої мозаїки з Тарса ▶

Скульптура Нептуна (м. Копенгаген, Данія) ▼

▼ Едвард Берн-Джонс. Дзеркало Венери

У різні часи міфологічні образи приваблювали митців багатьох країн, які втілювали їх по-своєму.

● Роздивіться твори міфологічного жанру у графіці й живописі. Якими засобами художньої виразності митці розкрили епізод з міфу?

▲ Михайло Піков. Прощання Гектора з Андромахою

Ангеліна Кауфман.
Прощання Гектора
з Андромахою ▶

● Порівняйте міфологічний образ Європи у трактуванні різних художників (композицію, колорит, декоративність тощо).

Вірджинія Стеретт.
Європа на бикуні ▶

Валентин Серов.
Викрадення Європи ▼

● Порівняйте образ легендарного троянського героя Енея в настінному розписі та книжковій графіці. Зверніть увагу на одяг, головні убори, зброю. Які національні мотиви можна помітити в ілюстрації українського художника-графіка?

Поранений Еней.
Настінний розпис в Помпеях►

Георгій Нарбут. Ілюстрація до поеми І. Котляревського «Енеїда»▲

Джованні Баттісто Тьєполо.
Явлення Венери Енею біля берегів Карфагена (за Вергілієм)▼

Практичне завдання

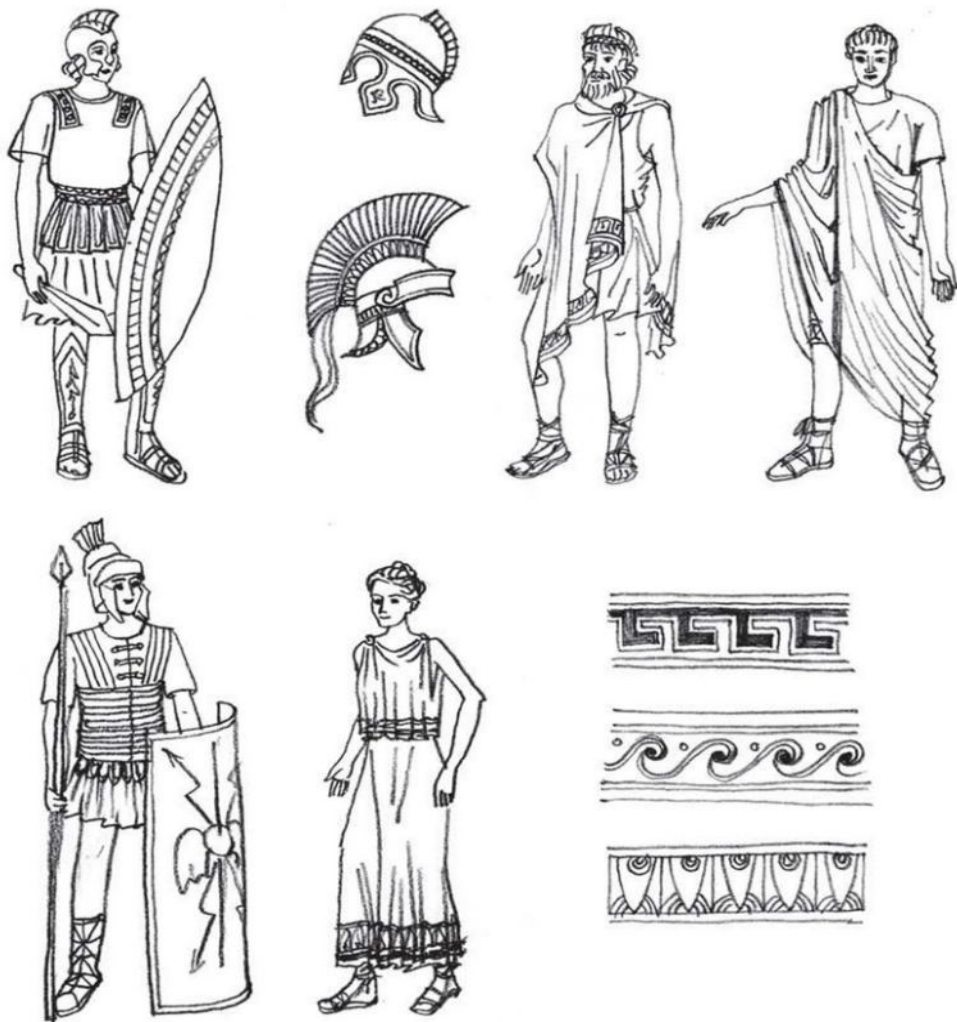
Намалюйте ілюстрацію на міфологічний античний сюжет, який зацікавив вас найбільше (художні матеріали за вибором).

Поради

Зверніть увагу на створення виразного, характерного образу головного персонажа. Намалюйте одяг, речі, притаманні давній добі.

Приклади античного вбрання, зброї, орнаментів

Запитання і завдання

1. Які античні міфи поширені в образотворчому мистецтві?
2. Назвіть види образотворчого мистецтва, у яких набув популярності міфологічний жанр.

Самостійна робота для допитливих

1. Поцікавтеся, які твори скульптури, присвячені міфологічним персонажам античності, існують на території України.
2. Перегляньте мультфільми за мотивами міфів Стародавньої Греції.

Тема 28. Міфи рідного краю

Українська міфологія своїм корінням сягає сивої давнини, далеких дохристиянських часів. Прадавні племена, які проживали на території України, творили перекази про обожнений світ природи.

Слов'янські міфи пов'язані також із землеробською працею наших предків, які жили в повній гармонії з довіллям. Вони одухотворяли природу, вірили в її чарівну силу, створювали міфологічні образи в різних видах мистецтва.

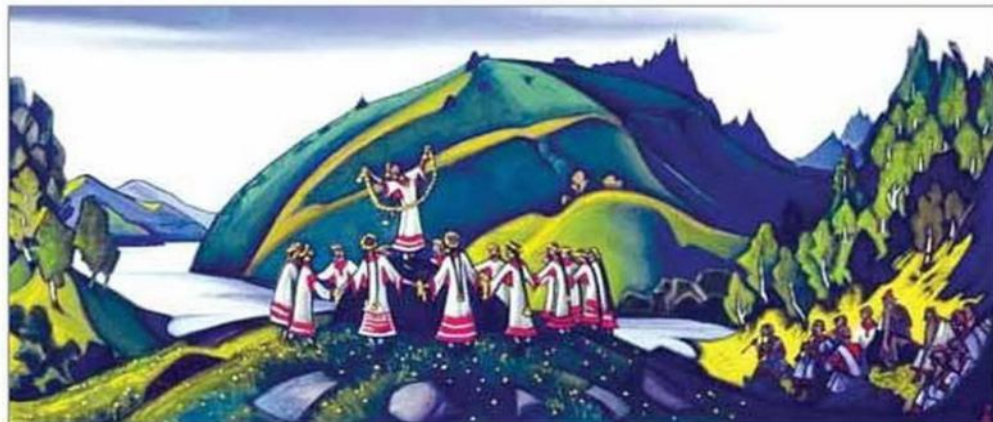
◀ Олександр Альошин. Перун

▼ Статуетка «Русалка»

У міфах і легендах давні слов'яни оспівували сили і явища природи: сонце, місяць, зірки, грім і блискавку, мороз, вітер, вогонь. Люди створили образи різних духів — лісовиків, водяників, русалок, мавок, польовиків, перелесників, домовиків.

● Які обрядові дії зображено на картині? Як художники передають єдність людини та природи?

▲ *Микола Періх*. Весна священна

▼ *Віта Кіт*. На Івана Купала

До головних божеств давніх слов'ян належать: Перун (бог блискавки), Берегиня (богиня домашнього затишку), Хорс (бог сонця), Стрибог (бог вітру), Даждьбог (бог урожаю). У фольклорі популярні також міфологічні персонажі: Ярило (символ сонця, родючості, весни), Купало (покровитель літнього сонцевороту, кохання) тощо. Деякі боги вважалися покровителями різних видів творчості: Велес — бог мистецтва, зокрема музики, поезії; Сварог — бог ковальства та ремесел, Мокош — богиня ткацтва, рукоділля.

● Спробуйте визначити, яких саме богів Давньої Русі зобразив скульптор В. Комісаров.

Софія Караффа-Корбут.
Лукаш і Мавка (ілюстрація до поеми
Лесі Українки «Лісова пісня») ►

Віктор Комісаров. Боги Давньої Русі ▼

Більшість міфів передавалися від покоління до наступних поколінь в усній формі, однак живуть вони й у витворах мистецтва — дерев'яних скульптурах. Зображення богів, що вирізалися з колоди, називались *ідолами*. Після Хрещення Русі їх знищували, проте сучасні майстри не забули давню традицію і нині створюють скульптури за мотивами давньослов'янських міфів.

Зображення Берегині поширене в народній творчості, зокрема у вишивці, витинанці.

Тетяна Білокрилець.
Лялька-мотанка
«Берегиня»

Тетяна Дидоренко.
Рушник «Берегиня»
(фрагмент)

Маріанна Любас.
Витинанка «Берегиня»

● Роздивіться скульптурні зображення слов'янських богів. Зверніть увагу на художні матеріали, з яких створено скульптури. Чи впливає матеріал і його фактура на створення художніх образів?

◀ Альбін Поласек. Перун

▼ Микита Зігура. Велес'

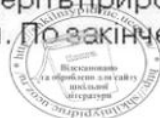

Практичне завдання

Створіть скульптурний образ міфологічного персонажа українських легенд, міфів (*солоне тісто, глина або пластилін на вибір*).

Поради

Продумайте образ міфологічного персонажа. Доберіть природні матеріали, які допоможуть найкраще його зобразити. По закінченні колективно обговоріть роботи, їх виразність.

Приклади виконання завдання

Запитання і завдання

1. У чому виявляється своєрідність слов'янських міфологічних образів?
2. Наведіть приклади міфологічних персонажів у різних видах мистецтва.

Самостійна робота для допитливих

1. Дізнайтеся про народні легенди, міфи, поширені у вашому краї.
2. Створіть сувенір — ляльку-мотанку.

Художній проект (колективна робота).

Створіть ескізи до серії поштових марок на тему «Боги Давньої Русі».

Тема 29. Релігійний жанр

Твори релігійного жанру різних видів мистецтва органічно поєднуються в сакральній архітектурі: церквах, соборах, монастирях. Тут розміщуються ікони, твори монументального живопису: фрески, вітражі, мозаїки.

У добу Середньовіччя набули поширення біблійні сюжети. Вони надзвичайно різноманітні: від зародження до кінця світу. До них належать зображення, пов'язані з релігійними святами (Різдво, Великдень, Покрова), сюжетами з життя Христа і Богородиці, виконані в живописі, скульптурі, графіці.

◀ Фрагмент мозаїки у соборі Св. Марка (м. Венеція, Італія)

Ікона «Юрій-Змієборець»
(с. Станісль, Львівська обл.) ▼

● Роздивіться біблійні сюжети на тему створення світу в графіці, скульптурі, монументальному живописі. Визначте різновиди цих видів образотворчого мистецтва на ілюстраціях.

▲ Ілюстрація з Біблії Василя Кореня

Фрагмент мозаїки в соборі Монреале (м. Палермо, Італія) ▶

Релігійний жанр — зображення релігійних сюжетів в образотворчому мистецтві.

▲ Фрагмент рельєфу вівтаря кафедрального собору (м. Салерно, Італія)

Популярні теми картин біблійного жанру — Райський сад, Ковчег Ноя, Вавилонська вежа.

● Проаналізуйте багатофігурні, складні за будовою, композиції картин релігійного жанру.

▲ Ян Брейгель Молодший.
Молодший.
Земний рай

◀ Ян Брейгель Старший.
Входження тварин у Ковчег Ноя

Портрет митця

Пітер Брейгель Старший (бл.1525–1569) — один з яскравих представників європейського живопису. Народився в с. Брега, що на прикордонні Голландії та Бельгії (від назви села походить його прізвище). Перші уроки живопису опановував в Антверпені у придворного художника Пітера Кука ван Альста. Згодом його прийняли до гільдії Св. Луки — цехового об'єднання митців.

Самобутня творчість Брейгеля тісно пов'язана з народним мистецтвом. Він спостерігав за побутом, звичками селян і з народним гумором відображав на своїх полотнах сцени з життя простих людей.

Обидва сини Пітера Брейгеля Старшого — Пітер і Ян, а також сини й онуки Яна, стали відомими живописцями.

Автопортрет
із замовником
(«Митець і знавець»)

▼ Пітер Брейгель Старший. Вавилонська вежа

Це цікаво. Мозаїки собору Софії Київської

На території України мистецтво фрески і мозаїки зародилося в X ст. й було пов'язане з прийняттям християнства. Але стрімкого поширення мозаїка не отримала через нестачу матеріалу. Пізніше було налагоджено виробництво скляної смальти в Києві, що сприяло розвитку цього виду декоративно-монументального живопису. Найвідомішими зразками фрескового і мозаїчного мистецтва є розписи й панно в головному храмі Давньоруської держави, — Софійському соборі Києва. Мозаїки Софії Київської налічують 177 колірних відтінків. На жаль, імен художників, які досконало володіли цією розмаїтою палітрою, історія не зберегла.

Вибір сюжетів і розміщення зображень підпорядковані чіткому задуму — звеличенню Київської держави. У зображеннях тісно переплелися світська і релігійна тематики.

Величне зображення Оранти — монументальної фігури Богоматері, яка молиться, виконане в техніці мозаїки, тобто набране по сирій штукатурці зі смальти (дрібних кубиків склоподібної маси). Сяюче золотаве тло посилює яскраві, насичені кольори зображення (синій, червоний).

● Зверніть увагу на композицію стародавньої мозаїки, поєднання кольорів.

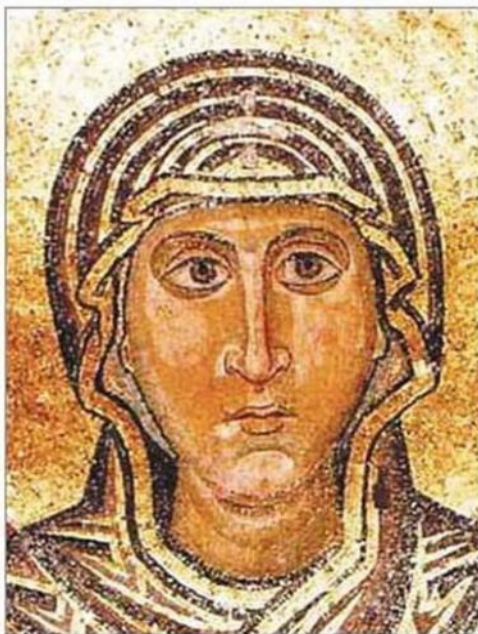
◀ Мозаїка
«Богоматір
Оранта»
в Софійському
Соборі
(м. Київ, Україна)

Секрети художніх матеріалів і технік. Мозаїка

Мозаїка — художня техніка; виконується шляхом компонування різнокольорових елементів переважно однакової форми, які добираються за розміром і кольором. Наприклад, шматочків каміння, смальти, плитки, скла. Послідовність виконання мозаїчної композиції підпорядковується сюжету. Елементи мозаїки викладаються відповідно до форми зображуваного, підкреслюючи її характер.

Фрагмент мозаїки «Богоматір Оранта» в Софійському Соборі (м. Київ, Україна) ►

Практичне завдання (колективна робота)

Разом з однокласниками створіть мозаїчну композицію. Орієнтовні теми: «Створення світу», «Райський сад», «Ковчег Ноя», «Вавилонська вежа» (аплікація з паперу).

Поради

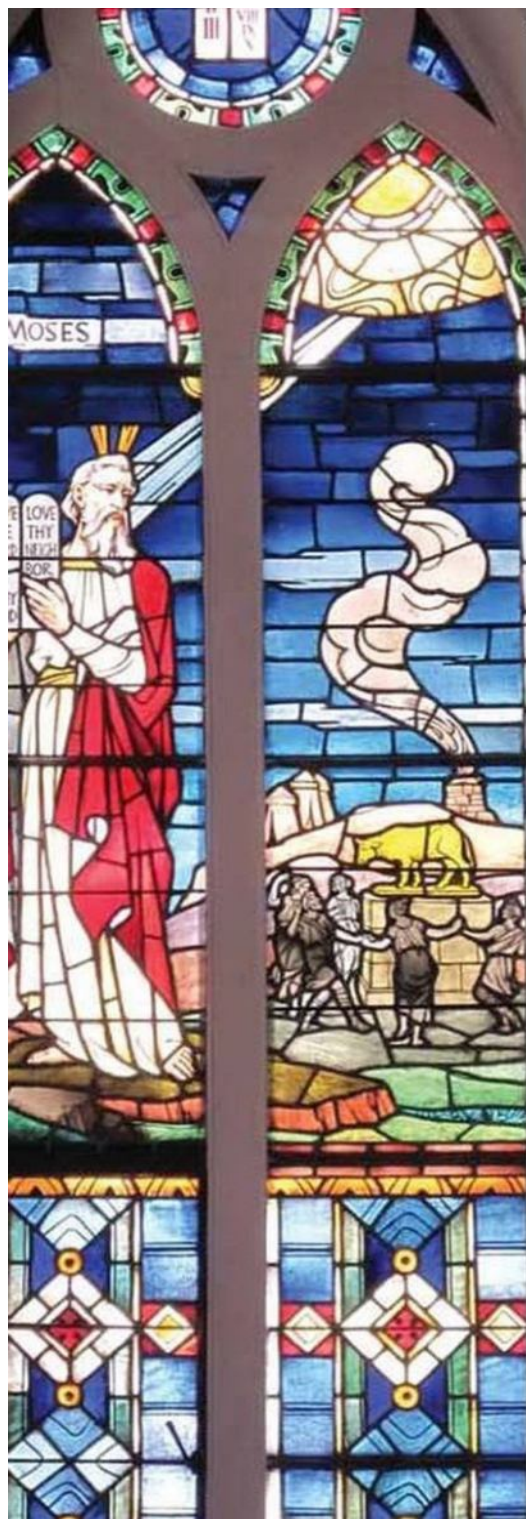
Обговоріть сюжет обраної теми. На великому аркуші олівцем намітьте спільну композицію мозаїки. Оберіть фрагменти мозаїки для індивідуального виконання. Щоб усі частини композиції гармонійно поєдналися, треба вирізати з кольорового паперу елементи мозаїки однакової форми і розміру (наприклад, квадрати зі стороною 1 см). Готові фрагменти поєднайте у спільну композицію.

Запитання і завдання

1. Які сюжети поширені в релігійному жанрі?
2. Розкажіть про особливість художньої техніки мозаїки.

Самостійна робота для допитливих

1. Дізнайтеся, які мозаїчні твори існують у вашому місті чи селі.
2. Для оформлення інтер'єру створіть мозаїку з гудзиків або намистинок різного кольору (на круглій чи квадратній пластилиновій основі).

Тема 30. Фреска і вітраж у культових спорудах

В архітектурних культових спорудах використовуються такі види монументального мистецтва, як фреска і вітраж. У них представлені релігійні сюжети й образи.

- Роздивіться фрески на релігійні сюжети.

Фреска — це живопис водяними фарбами по вологій або сухій штукатурці; художня техніка.

◀ Вітраж — зображення Святого Матвія

Фреска із церкви Сан-Франческо
(м. Ассіза, Італія) ▼

▲ Фрески церкви Спаса на Берестові Києво-Печерської лаври (м. Київ, Україна)

▼ Фра Беато Анжеліко. Фреска в Капеллі Нікколіні (Ватикан)

Вітраж використовується для освітлення і декорування приміщень. Вітражі «розмальовують» світло в різні кольори, що впливає на емоційне сприйняття інтер'єру культової споруди.

Вітражі з'явилися в давні часи. На них переважно зображали релігійні образи, історичні події, іноді — життя і працю людей.

Вітраж може бути сюжетним або орнаментальним.

● Проаналізуйте вітражі храмів. Які кольори в них переважають? Чим, на вашу думку, це зумовлено?

Вітраж — орнаментальна або сюжетна декоративна композиція із кольорового скла або інших матеріалів, що пропускають світло.

▼ Вітраж у Сент-Шапель (м. Париж, Франція)

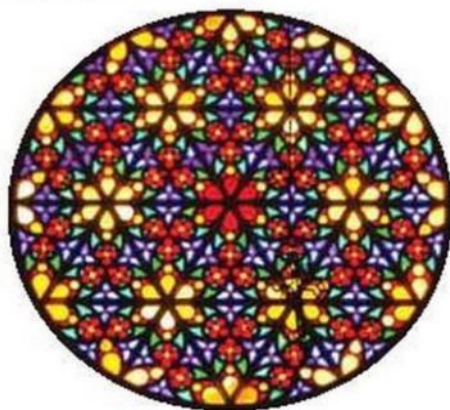
◀ Вітраж «Богоматір з немовлям» у соборі Нотр-Дам (м. Шартр, Франція)

▼ Вітраж «Святий Австремоній і лев»

У релігійних спорудах багатьох країн Європи набули поширення вітражі у формі вікна-рози, у яких переважали червоні, сині, пурпурові та жовтувато-оранжеві кольори. Сонячне світло, проходячи крізь кольорові вітражі, надавало храму чи собору урочистості, таємничості та водночас утворювало сяючу атмосферу духовності й піднесення.

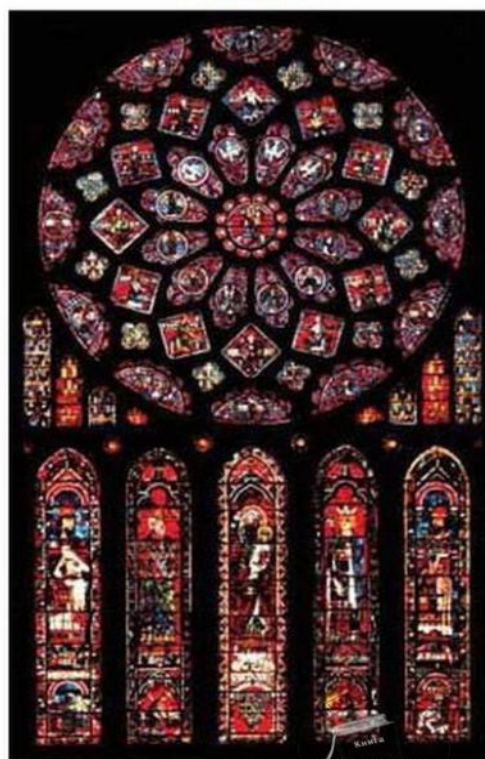

▲ Вітраж у соборі
(м. Пальма-де-Майорка, Іспанія)

Вітраж у соборі Нотр-Дам
(м. Бонневал, Франція) ▼

Вітраж у соборі
(м. Шартр, Франція) ►

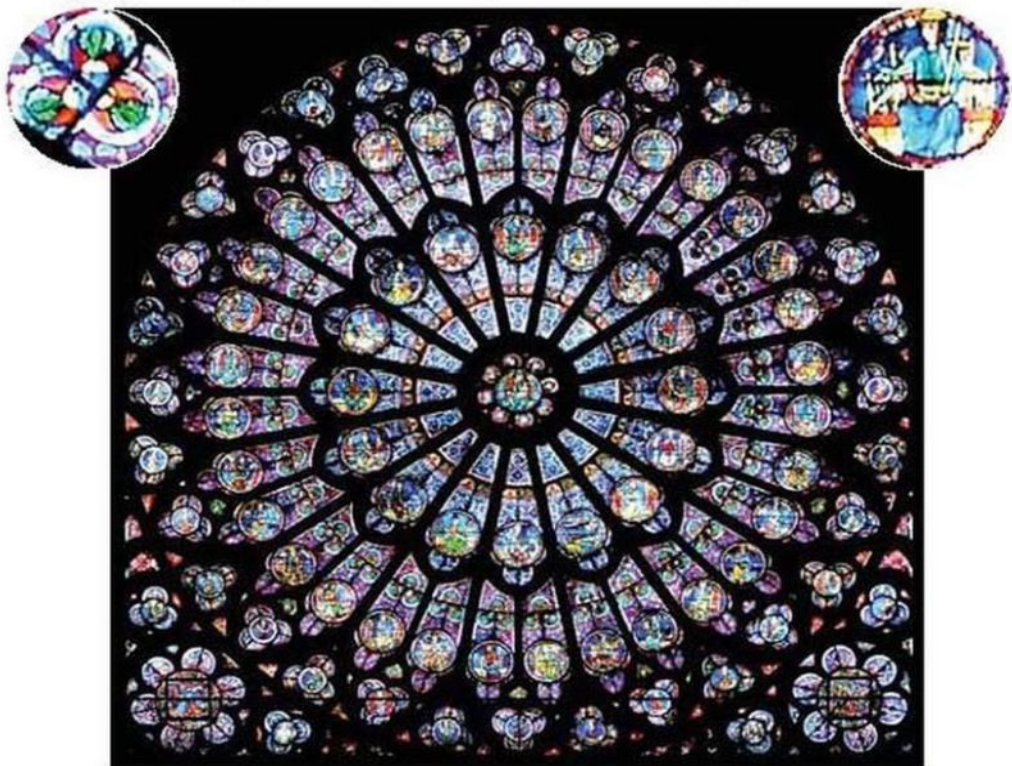
Вітраж на куполі Вірменського
кафедрального собору
(м. Львів, Україна) ▼

Секрети художніх матеріалів і технік. Вітраж

Вітражі складають зі шматків скла різного кольору, які скріплюють свинцевими перемичками — металевими «швами».

Сьогодні для оздоблення меблів, декорування інтер'єрів застосовують техніку розпису по склу вітражними фарбами.

▲ Вітраж у соборі Нотр-Дам (м. Париж, Франція)

Практичне завдання

Створіть ескіз вітражу на релігійний сюжет або вікна-рози для храму за вибором (олівець, акварель, чорний фломастер).

Поради

Придумайте сюжет композиції. Виконайте кілька пошукових ескізів. Зображення має бути стилізованим, спрощеним. Спочатку чітко проведіть лінії контуру основної форми, потім — її частин і деталей. Розфарбуйте фрагменти малюнка акварельними фарбами. Потім чорним фломастером наведіть контури зображення.

Приклади поетапного виконання варіантів завдання

Запитання і завдання

1. У яких різновидах монументального живопису набули поширення твори релігійного жанру?
2. Розкажіть про особливості мистецтва вітража.

Самостійна робота для допитливих

1. Дізнайтеся, чи є у вашому рідному краї будівлі, прикрашені вітражами. Це сучасні чи старовинні споруди? Які особливості вітражів: вони сюжетні чи орнаментальні?
2. Створіть ескізи вітражів, якими можна було б прикрасити вікна шкільних приміщень: актові зали, оранжереї, їдальні, спортивного залу, кабінетів.

Тема 31. Батальний жанр

У композиціях батального жанру — живописних, графічних, скульптурних — розкриваються історичні військові події. Зображення баталій дійшло до нас у давніх рельєфах, розписах, книжкових мініатюрах, гобеленах тощо. На них поширені сюжети зі сценами сухопутних або морських битв, військових походів, а також армійський побут різних епох. У творах батального жанру можна побачити військову амуніцію, зброю, тварин (коней, слонів), техніку.

Батальний жанр — зображення військових подій в образотворчому мистецтві.

◀ *Кацусіка Хокусай.*
Театральна гравюра (фрагмент)

▼ Скіфський золотий гребінь із зображенням битви

Шедеври жанру. Паоло Учелло. «Битва під Сан-Романо»

Одним із перших зразків батального жанру є триптих Паоло Учелло «Битва під Сан-Романо», присвячений бойовим діям між Флоренцією і Сієною в 1432 р. Цей твір прикрашав залу в палаці Медічі. Паоло Учелло був одним з тих, хто почав застосовувати перспективу для зображення простору, малювати персонажів у різних ракурсах.

▲ Паоло Учелло. Битва під Сан-Романо (частина триптиха)

● Розгляньте живописні картини з батальними сценами. Зверніть увагу на динамічність рухів зображених осіб, контраст кольорів і тону в композиціях. Як вони сприяють вираженню драматизму подій?

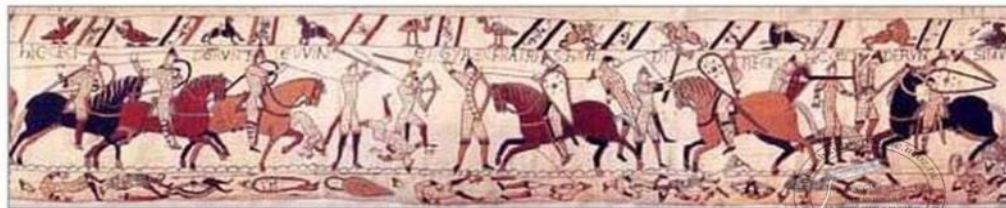
Георг Мітрачіта. ▶
Міхай Хоробрий у битві
з турками

Зазвичай у картинах батального жанру зображається широкий простір. Персонажі битв на передньому плані прописані детально, а вдалині — оповиті гарматним димом, курявою кінноти — нечітко.

◀ Жан-Батист Детайль.
Битва під Фрідландом

Юліуш Коссак.
Татарський танок ▼

Це цікаво. Відомий гобелен із Байо

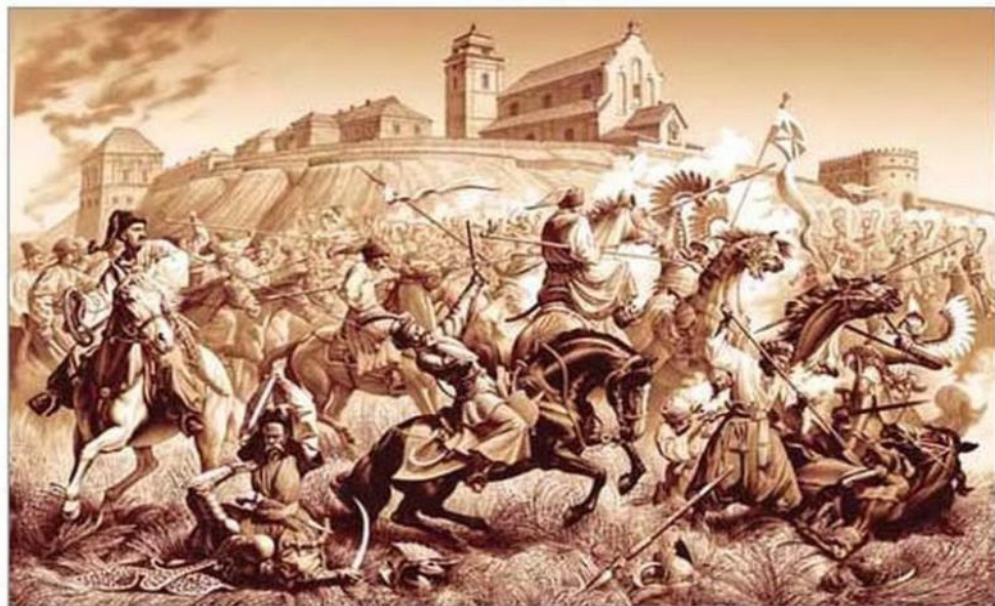
Значну історичну і мистецьку цінність становить стародавній гобелен із м. Байо (Франція). Вражають його розміри: гобелен завширшки 51 см, а завдовжки — 70 м. Його ткали протягом десяти років. Гобелен складається з восьми частин, на яких зображено 58 військових сцен, пов'язаних із захопленням Англії Вільгельмом Завойовником в XI ст. Завдяки своїм незвичайним розмірам він має вигляд довгої барвистої стрічки. На світлому гобелені вовняними нитками чотирьох кольорів: чорними, синіми, зеленими, вохристими (декількох відтінків), вишиті деталізовані зображення воєнних подій. Окрім того, на виробі можна побачити тварин, дерева, споруди, кораблі тощо. За малюнками на килимі можна дізнатися про одяг військових, їхню зброю, звичаї людей того часу.

Килим зберігається і виставляється для огляду у спеціальному музеї в м. Байо, що в Нормандії.

▼ Килим з Байо (фрагменти)

- Роздивіться та схарактеризуйте, як художник передає динамічний характер битви. Зверніть увагу на зброю персонажів.

▲ Сергій Овчаренко.

Ілюстрації до повісті М. Гоголя «Тарас Бульба»

Практичне завдання

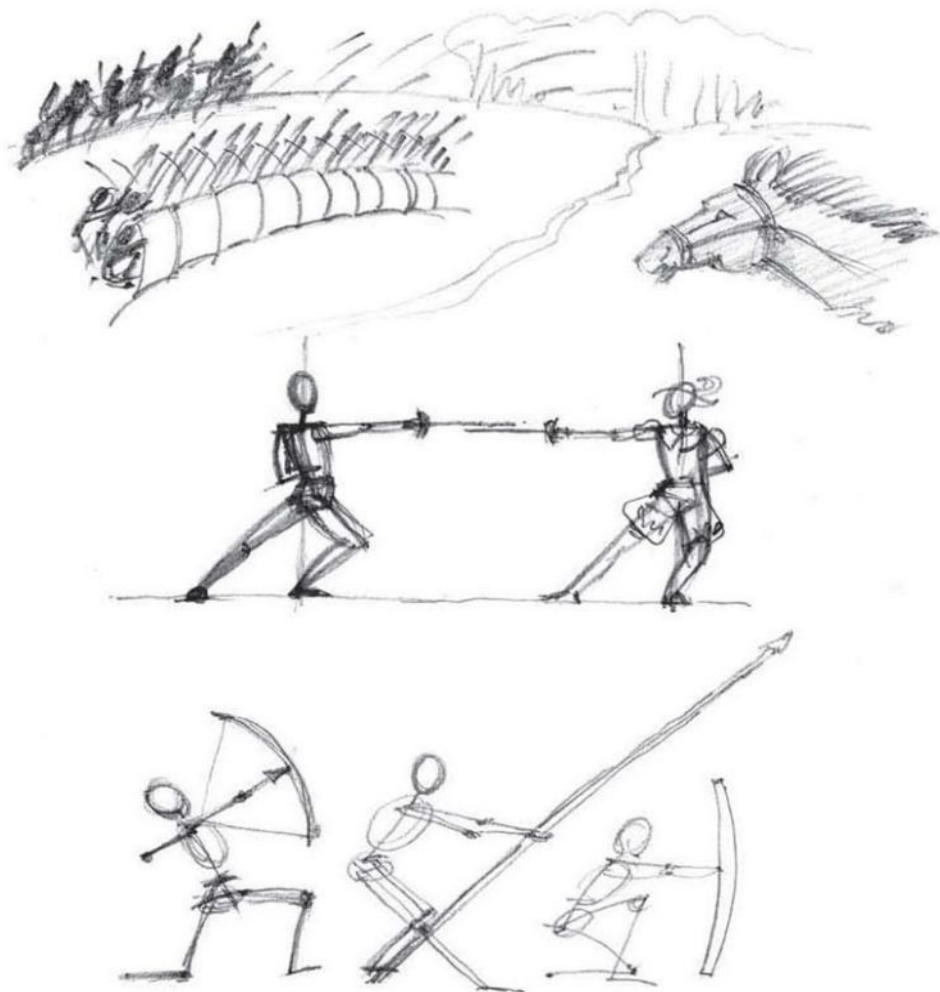
Намалюйте композицію в батальному жанрі на сюжет історичної події, яку вивчали на уроках історії (*пастель або інші графічні матеріали*). Дайте назву своїй картині.

Поради

Продумайте сюжет композиції, образи головних персонажів, щоб передати динаміку битви. Спочатку намітьте постаті людей, дотримуючись пропорцій фігури, далі деталізуйте персонажів, одяг, зброю. За допомогою контрасту кольорів, тону виділіть центр композиції. Спробуйте передати емоції персонажів.

Схематичні малюнки персонажів баталій

Запитання і завдання

1. Які сюжети зображаються у творах мистецтва батального жанру?
2. Які композиції — статичні чи динамічні — найбільше притаманні творам батального жанру? Поясніть чому.

Самостійна робота для допитливих

1. Знайдіть у різних джерелах зображення козацького одягу, зброї.
2. Розробіть ескізи образів для комп'ютерної гри «Козацькому роду нема переводу».

Тема 32. Битва на морі

Зображення морських битв також належить до батального жанру і має свої особливості. Створення таких картин вимагає від художника не тільки глибоких знань про кораблі різних часів і вміння їх малювати, а й зображати море, небо, скелі в різний проміжок доби й пори року. Адже деякі історичні битви на морі були довготривалими та відбувалися навіть вночі.

● Порівняйте втілення ідеї морської битви в реалістичному і безпредметному (абстрактному) живописі.

◀ *Іван Айвазовський.*
Бій у Хіопській затоці

Василь Кандинський.
Імпровізація № 31 «Морська битва» ▼

Цікаві форми човнів і кораблів з виразними контурами здавна зачаровували художників. Зображення суден можна побачити на єгипетських папірусах і фресках, античних вазах, гобеленах та ілюстраціях у старовинних книжках на історичну тематику.

▲ Санторінська фреска із зображенням мінойських кораблів

▲ Фрагмент килима з Байо

▼ Грецький військовий корабель на античній вазі

● Розгляньте картини. Зверніть увагу на колірні та світлотіньові контрасти. Як художники посилюють драматизм морської битви, зображаючи шторм, могутність природної стихії?

▲ Дехой. Віллем ван де Вельде малює морську битву

Абрахам Сторк. Чотириденна баталія ▼

Портрет митця. Іван Айвазовський

Іван (Ованес) Айвазовський (1817–1900) — один із найвідоміших художників-мариністів. Живописця називають співцем моря. Народився в м. Феодосії, де минуло його дитинство. Хлопчик любив малювати море. У 16-річному віці талановитий юнак розпочав навчання в пейзажному класі Петербурзької академії мистецтв. Айвазовський створював марини із зображеннями кримських міст, які отримали схвальні оцінки професорів Академії. Під час навчання був нагороджений срібною і золотою медалями за створення морських краєвидів, згодом він отримав звання академіка. Виставки в Римі, Парижі, Лондоні, Амстердамі принесли художникові світове визнання. У творчому доробку митця значне місце посідають морські баталії.

У рідній Феодосії І. Айвазовський відкрив картинну галерею, яку потім подарував місту. Цю галерею сьогодні названо на честь видатного мариніста.

Автопортрет

▼ *Іван Айвазовський. Битва в морі*

З метою створення реалістичного зображення морських баталій художники ретельно вивчають форму і конструкцію кораблів різних країн і часів.

- Порівняйте кораблі на фрагментах з різних картин.

▲ Антон Отто фішер. Вітрильник

▲ Джефф Хант. Фрегат
Сергій Чернов. Амеріго Веспуччі
в Чорному морі ▼
Олександр Шендеров. Бічний вітер ►

Практичне завдання

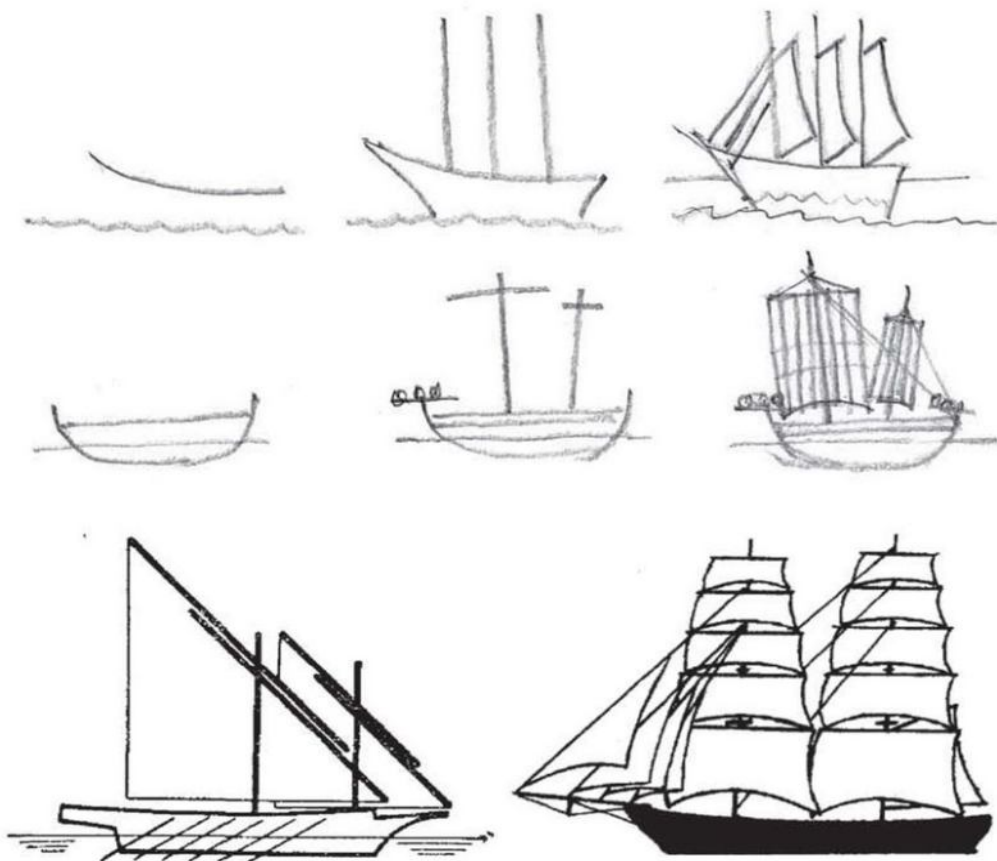
Намалюйте композицію «Битва на морі» (акварель).

Поради

Продумайте сюжет композиції битви на морі. Намітьте обриси кораблів, поступово їх деталізуйте. Зобразіть бурхливі хвилі та грізні хмари, які суголосні героїчній події.

Схематичні зображення вітрильників

Запитання і завдання

1. Назвіть особливості зображення військових баталій на морі.
2. Як колір впливає на емоційність сприйняття творів батального жанру? Обґрунтуйте свою думку.

Самостійна робота для допитливих

1. Знайдіть і проаналізуйте зображення старовинних козацьких човнів і кораблів, які брали участь в історичних баталіях.
2. Поміркуйте, які сувеніри можна виготовити на історичну тематику.

Художній проект.

Дослідіть, які існують військові нагороди в різних державах. З'ясуйте, які з них мають високохудожню цінність.

Тема 33. Жанри об'єднуються

Ознайомлення з творами образотворчого мистецтва різних жанрів протягом навчального року довело, що одна композиція іноді може мати ознаки різних жанрів.

Складовою історичного, релігійного, міфологічного жанрів нерідко виступають пейзажні та портретні зображення.

У графічних і живописних творах трапляються зразки натюр-мортів і портретів, які виконані на тлі пейзажу.

У картинах історичного і побутового жанрів часто можна побачити портретні зображення людей.

У деяких портретах люди намальовані поруч з тваринами. Однак роль тварин тут другорядна, тому їх не можна віднести до анімалістичного жанру.

◀ Жорж Брак. Червоний п'єдестал

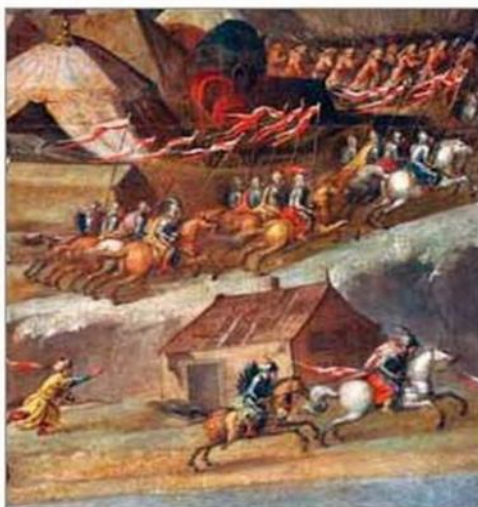
▼ Ейвінд Ерл. Коні

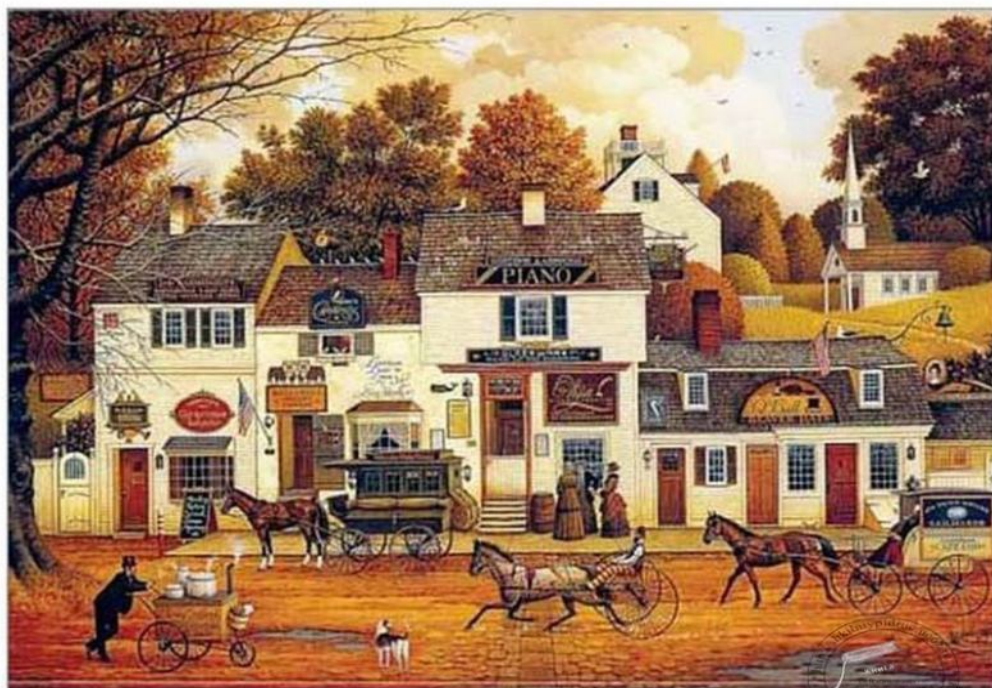
Батальний жанр також може включати в себе елементи інших жанрів: побутового (військовий побут), портретного (відомі полководці, герої), пейзажного (природні ландшафти, морські краєвиди), анімалістичного (кіннота), натюрморту (прапори, зброя), міфологічного (битви фантастичних персонажів).

У мистецтві існують твори, де поєднуються ознаки декількох жанрів. Іноді приналежність до певного жанру визначити взагалі важко. Часто композиція таких картин складна, багатофігурна. ● Роздивіться картини. Проаналізуйте, що свідчить про їхню приналежність до певного жанру.

▲ Анджей Стех.
Ян Собеський в битві під Хотиним
(фрагмент)

▼ Чарлз Висоцькі. Провінція

▲ Крістофер Ріланд. Букет

▲ Клара Петерс.
Натюрморт із рибою, устрицями і кішка

◀ Оксана Заїка.
На даху

● Яка, на вашу думку, роль осіб, зображених на кожній картині, — головна чи другорядна? Поясніть, як це впливає на визначення жанру картини.

▲ *Флорис ван Шутен.*
Кухонний натюрморт

▲ *Джордж Шерідан Ноулз.*
У країні чудес

*Кім
Якобс.*
Увітальні ▶

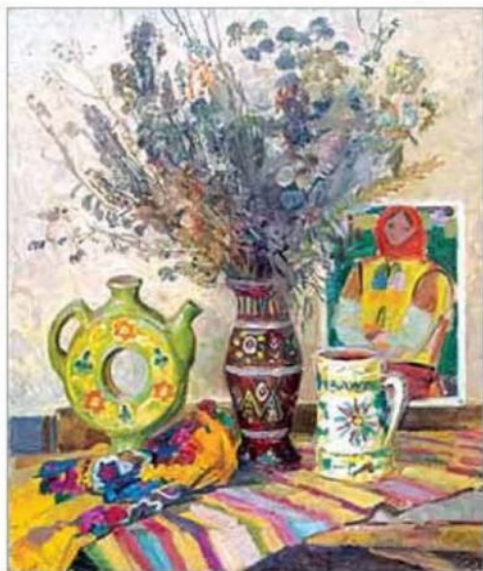
● Проаналізуйте картини та знайдіть спільне між ними. До яких жанрів, на вашу думку, вони належать?

◀ Борис Французов. Натюрморт

◀ Давид Бурлюк.
Натюрморт із квітами на фоні моря

Зоя Одайник-Самойленко.
Український натюрморт ▼

Практичне завдання

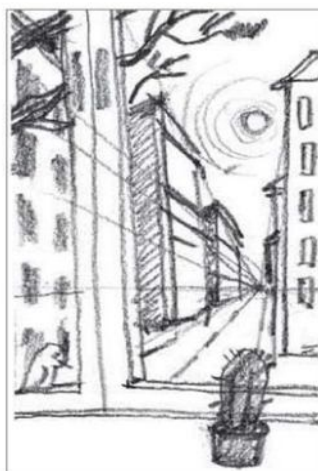
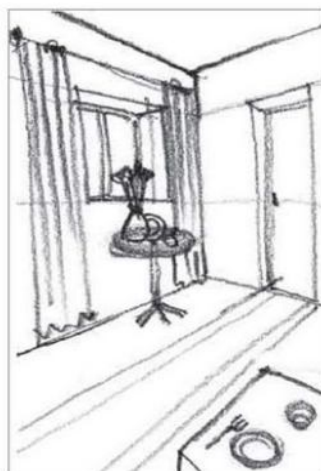
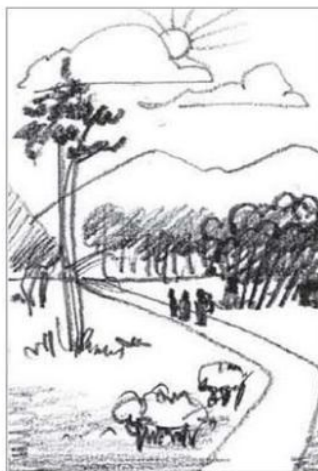
Намалюйте композицію, у якій присутні ознаки різних жанрів (художні матеріали й техніка на вибір).

Поради

Оберіть провідний жанр композиції та поміркуйте, ознаками яких інших жанрів варто її доповнити.

Приклади композицій

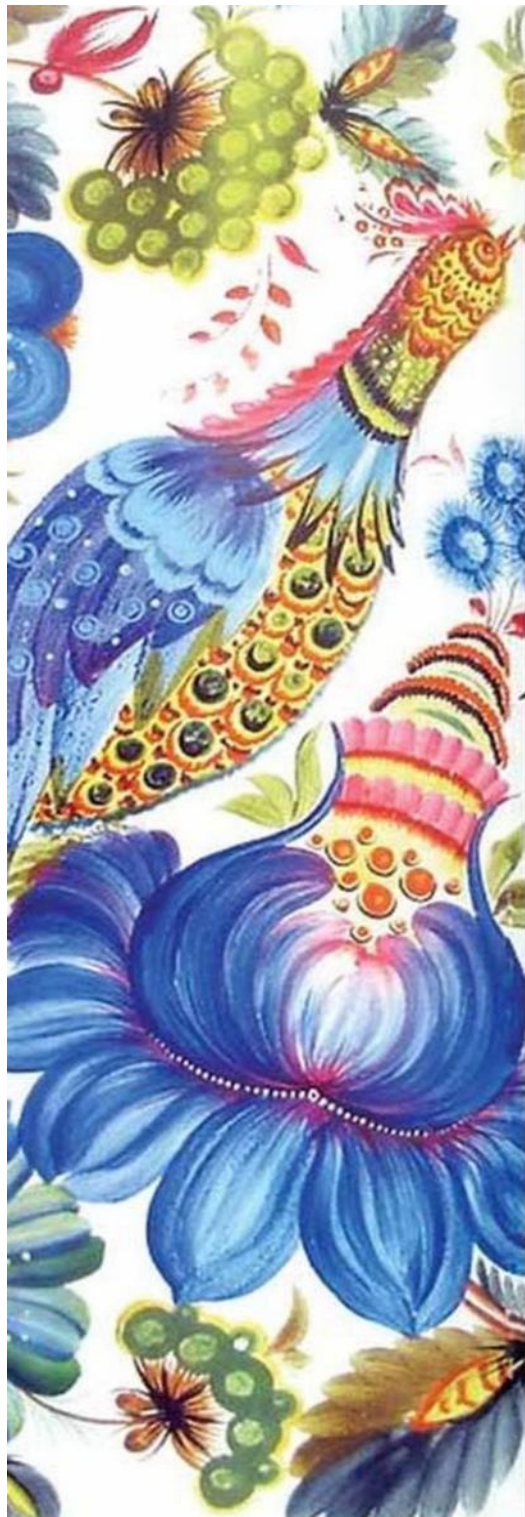

Запитання і завдання

1. Як визначити жанр художнього твору?
2. Назвіть основні жанри образотворчого мистецтва.

Самостійна робота для допитливих

1. Пригадайте твори живопису, графіки, скульптури, які мають ознаки різних жанрів, і знайдіть такі приклади в підручнику.
2. Знайдіть з допомогою дорослих в Інтернеті цікаві репродукції картин, які поєднують у собі кілька жанрів.

Тема 34. Моя країна — Україна

У цьому навчальному році ви ознайомилися з розмаїттям жанрів образотворчого мистецтва, багато з них були пов'язані з Україною, її природою, побутом, культурою, історією. Створення образу нашої Батьківщини в декоративному мистецтві має свої особливості. Завдяки стилізації, використанню символіки образ України набуває узагальненого, символічного вигляду. Нерідко для декоративного зображення краси нашої країни, її чарівної природи та працьовитих людей художники застосовують петриківський розпис, мозаїку, панно тощо.

Панно — декоративний живописний або скульптурний твір, призначений для оздоблення стіни або стели.

▼ Віра Тезик. Сині птахи

● Роздивіться художні твори, присвячені Україні. Ознаки яких жанрів у них поєднуються? Які образи й сюжети зображаються?

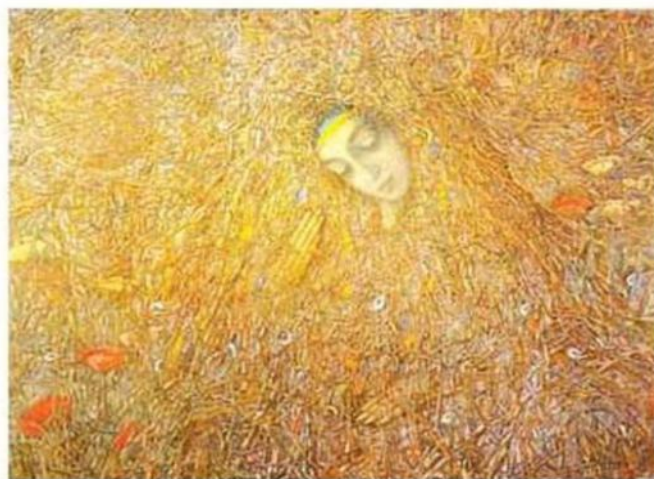
▲ Панно і монумент Тарасу Шевченкові
(м. Ташкент, Узбекистан)

Ірина Ваплярська.
Гори, ріки й полонини — це моя Україна ▼

Як і в поезії, у декоративному мистецтві художники використовують характерні символи України: червону калину, жовтий соняшник, струнку тополю, замріяну вербу тощо.

● Які символи використовують митці в поезії, живописі та декоративному мистецтві на поданих ілюстраціях?

◀ Іван Марчук.
Відродження

▶ Андрій Пікуш.
Калиновий кущ

Немає України без калини

Немає України без калини,
Як і нема без пісні солов'я:
А ми — народ, зернина від зернини,
В біді і щасті — ми одна сім'я.

Немає України без тополі,
Як і нема без сонця сяйва дня.
Ти без коріння — перекотиполе,
А корінь там, де вся твоя рідня.

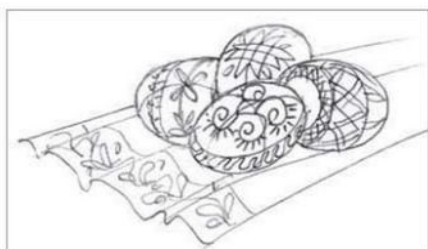
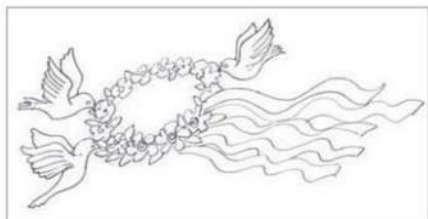
Без рушників немає України,
Як без любові і життя нема.
Душа без України — мов руїна,
Пуста і мертва, холодно-німа.

Немає України без вербиці,
Без сивого Славутича-Дніпра.
Нап'юся живодайної водиці,
В ній зачерпну любові і добра!

Приклади образів-символів України

Практичне завдання (колективна робота)

Створіть декоративне панно «Моя країна — Україна» в певному жанрі образотворчого мистецтва (*гуаш, колаж*).

Використайте образи-символи нашої країни.

Поради

Разом з однокласниками поміркуйте, що саме варто розповісти про Україну, красу її природи і людей. Продумайте і намітьте олівцем загальну композицію панно. Пам'ятайте, що вирішення композиції — декоративне. Доберіть кольори, які найкраще допоможуть створити образ України.

Розподіліть фрагменти зображення між собою. Поєднайте готові фрагменти в одну велику настінну композицію.

Запитання і завдання

1. Назвіть символи України, які використовуються в декоративному мистецтві.

2. Чим панно відрізняється від інших різновидів живопису?

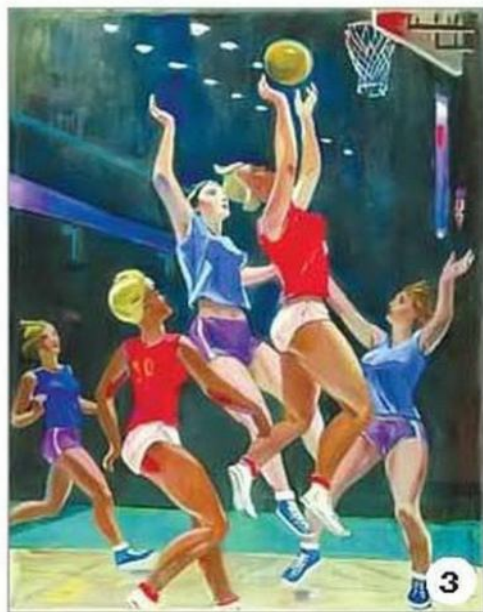
Самостійна робота для допитливих

1. Поміркуйте, які ще образи, крім згаданих у підручнику, символізують красу й неповторність України.

2. Відвідайте влітку художні музеї та виставки. Насолоджуйтеся мистецтвом різних жанрів.

Тема 35. Перевірте свої досягнення

1. Назвіть основні жанри образотворчого мистецтва.
2. Визначте серед зображень:
  - картини побутового жанру;
  - батальний живопис;
  - інтер'єр;
  - натюрморт;
  - танцювальні й спортивні сюжети:
    - у круглій скульптурі й рельєфі;
    - у живописі й мозаїці.

3. Назвіть різновиди історичного жанру.

4. Визначте серед зображень:

- натюрморт;
- твори історичного, релігійного, міфологічного жанрів;
- вітраж, фреску, мозаїку;
- вітраж-розу;
- гравюру, ікону.

11

12

13

14

ЗМІСТ

Вступ	5
-------------	---

Розділ I. Анімалістичний жанр

Тема 1. Зародження анімалістичного жанру	8
Тема 2. Форми і пластика тварин	14
Тема 3. Образи тварин у мистецтві.	20

Розділ II. Пейзаж

Тема 4. Широкі простори	28
Тема 5. Гірський краєвид	34
Тема 6. Морська далечинь.	40
Тема 7. Міста і села в пейзажі	46
Тема 8. Фантастичний пейзаж.	52

Розділ III. Портрет

Тема 9. Різновиди портретів	60
Тема 10. Портрет у профіль	66
Тема 11. Подвійний портрет.	72
Тема 12. Груповий портрет	78
Тема 13. У колі сім'ї	84
Тема 14. Автопортрет	90
Тема 15. Дружній шарж.	96
Тема 16. Перевірте свої досягнення	102

Розділ IV. Побутовий жанр

Тема 17. Сюжети картин побутового жанру	108
Тема 18. Домашній інтер'єр	114
Тема 19. Танці та спорт	120
Тема 20. На відпочинку	126

Розділ V. Натюрморт

Тема 21. Чарівний світ речей	134
Тема 22. Старовинний натюрморт	140
Тема 23. Сервірований стіл	146
Тема 24. Атрибути мистецтва	152
Тема 25. Квітковий натюрморт	158

Розділ VI. Історичний жанр та його різновиди

Тема 26. Історичний жанр	166
Тема 27. Міфологічний жанр	172
Тема 28. Міфи рідного краю	178
Тема 29. Релігійний жанр у культових спорудах	184
Тема 30. Фреска і вітраж	190
Тема 31. Батальний жанр	196
Тема 32. Битва на морі	202
Тема 33. Жанри об'єднуються	208
Тема 34. Моя країна — Україна	214
Тема 35. Перевірте свої досягнення	218

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

КАЛІНІЧЕНКО Олена Василівна
МАСОЛ Людмила Михайлівна

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Відповідальна за випуск *О. С. Криворучко*

Редактор *О. В. Ларіна*

Художні редактори *О. В. Калініченко, В. В. Калініченко*

Технічний редактор *Л. І. Аленіна*

Коректор *Л. А. Еско*

При оформленні обкладинки використано репродукцію картини Володимира Смирнова.

У підручнику використано репродукції картин: Марії Примаченко «Чайки у човні» (с. 1),

Оксани Іщенко «Райдуга-дорога» (с. 5); Паркера Фалтона «Мешканці тропічного лісу»,

Сергія Погоніна «Білі журавлі» (шмуцтитул до розділу I); Юрія Мацика «Фарби осені»,

Еррола Х'ю «Кінгс Роуд» (шмуцтитул до розділу II); Василя Тропініна «Дівчина-українка в пейзажі»,

Рембрандта «Автопортрет» (шмуцтитул до розділу III); Джона Страдвіка «Музика минулої доби»,

Олександра Дайнеки «Теніс» (шмуцтитул до розділу IV); Віллема Класа Хеди «Сніданок із крабом»,

Фалунгунь Ю І «Троянда» (шмуцтитул до розділу V); Івана Білібіна «Ілля Муромець»,

Михайла Пікова, ілюстрація до «Іліади» Гомера (шмуцтитул до розділу VI);

а також фото з мережі Інтернет: К. Дегтярьової, Н. Білик, О. Пілюгіню, О. Альошкіна, М. Зігури, Н. Самойленко (с. 70);

Norbert Aujoulat, Matthias Kabel, Paul E. Williams, Clio20, MOndschein, Rogen Higgins, Arnold Newman, Eric Gaba.

Формат 70x100 ¹/₁₆. Ум. друк. арк. 18,144 + 0,324 форзац.

Обл.-вид. арк. 15,5 + 0,55 форзац. Наклад 196 310 пр.

Зам. №

ТОВ «СИЦІЯ»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру

видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»

Серія ДК № 4711 від 14.04.2014 р.

Адреса видавництва: 61017, м. Харків, вул. Кокчетавська, 20

www.sicia.com.ua

Віддруковано з готових діапозитивів ТОВ «ПІЕТ»

Св. ДК № 4526 від 18.04.2013 р.

61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 17

